

Проф. Др. Мирон Кордуба

Історія Холмщини й Підляшшя

Краків

1941

У К Р А І Н С Ь К Е В И Д А В Н И Т В О

Накладом „Українського Видавництва“, Краків, Райхсштрассе 34. П.
Друкарня „Поспішна“, Краків, Райхсштрассе 34. Телефон 147-86.
Verlag „Ukrainischer Verlag“, G. m. b. H., Krakau, Reichsstrasse 34.
Buchdruckerei „Pospieschna“, Krakau, Reichsstr. 34. Fernruf 147-86.

І. ПЕРЕДІСТОРИЧНІ ЧАСИ.

1. Кам'яна доба.

Льодовик. Перед багато тисячами літ підсоння нашої частини світу було куди студеніше, ніж тепер. На півночі, територію скандинавського півострова та Фінляндії прикрили могутні льодовики, що внаслідок власного тягару пересувалися спрочно на південь, засягаючи глибоко в землі середньої та східної Європи. В добі найсильнішого остудження підсоння льодовики сягали на наших землях до лінії Перемишль — Рава Руська — Сокаль — Рівне — Луцьк — Житомир. Коли ж відтак потепліло, льодовики уступили на північ, залишаючи по собі т. зв. морени, тобто звали каміння, ріні, леднякової глини, тощо. Саме ці морени показують нам нині, як далеко засягали льодовики. Значить, в льодовиковій добі ціла територія Підляння й Холмищини була покрита грубою верствою леду й снігу, яка не стоплювалася навіть уліті. Очевидно, тоді не могла тут жити людина, тимто й не находимо тут ніяких слідів життя з т. зв. старокам'яної доби.

Перші поселенці. З настанням теплішої доби земля покрилася рістнею, зіллям та лісами, з'явилися різні звірята, вкінці стали прибувати люди з дальших земель, положених на південному заході. До якої людської породи належали перші поселенці Холмищини й Підляння, — не знаємо. Знаємо лише, що стан їхньої культури був дуже низький, що вони не знали рільництва, ані не вміли присвоювати звірят, хіба крім собаки, що не мали постійних осель, лише волочилися з місця на місце, здобували собі поживу ловецтвом та рибальством. Потрібне їм знаряддя виробляли з лупаного креміню, надаючи відлупкам обтісуванням бажану форму. Таким чином виробляли трикутні або ігlastі вістря та ромбоваті

доліття, які прикріпляли до стріл і кістяних гарпунів; з креміню робили також такі ножики і шкрабачки, зішкрабувати мясо із шкіри. Замітне, що всі ці прилади, які тепер находимо на піскових видмах Холмщини й Підляшшя, є дуже невеличкі, дрібонькі як діточі забавки. Вони зовсім подібні до виробів, що їх подибують у Франції й зараховують до т. зв. *тарденуаської культури*, названої від оселі Trère-en-Tardenois. На думку деяких учених ця культура припадає на 7000—6000 літ пер. Хр., але це тільки здогад.

Новокам'яна доба. Тарденуаська культура була перехідним етапом від старокам'яної до новокам'яної доби. В новокам'яній добі люди почали вигладжувати своє кам'яне знаряддя, спершу лише на кінцях, щоб його ліпше загострити, та просверлювати діри, щоб туди встромити дерев'яну ручку. Навчилися ліпити з глини посуду (кераміка) й будувати собі постійні садиби. Потім почали просвоювати собі щораз нові роди звірят та управляти деякі кормові рослини. Мерців ховали в гробах, справляючи їм обрядові похорони. Очевидно, все це не прийшло нагло, лише споквола, з поступенним розвитком культури, та не виступає в усіх краях у тому самому часі.

Надбужанська культура. В новокам'яній добі розвинулася на західно-українських землях окрема культура, яку назвали *надбужанською*, хоч вона охоплювала також майже цілу Галичину та південне стоковище Прип'яті аж по Дніпро, тимто й треба б її радше назвати західно-українською; однак, щоб не вводити баламуцтва, задержуємо тут стару назву. Головною рисою цієї культури, тобто рисою, яка відрізняє її від інших тогочасних культур, є питоме їй крем'яне знаряддя. Великі зложища бурого-чорного крейдяного креміню, що знаходяться в південно-волинській горбовині, давали знаменитий матеріал, який поміг розвинути своєрідний промисел кам'яних виробів та допровадити його до доволі високого ступеня технічного розвитку. Найважливішими виробами були сокири, серпо-пилки і наконечники (вістря) до списів та стріл. Сокири були спершу незугарні, грубі з півкруглим лезом та опуклим обухом так, що цілість мала овальний (яйцеватий) вид; лише лезо було вигладжене. Такі сокири найдено в Гонятині (на південь від Крилова),

в Страдчі (на південь від Берестя н. Б.) і в Тростянці (біля Немирова). Відтак лезо стає довше і творить з боками виразні кути, обух значно коротший від леза, цілість скидається на клин. В пізнішій розвитку сокира далі сплющується, лезо ще більше видовжується, а крім леза подекуди вигладжені й боки. Сокири цього пізнішого типу знаходяться майже всюди по Холмщині та Підляшшю. Серпо-пилки мають поліроване дрібно-зубковане лезо й цілу поверхню дбайливо обчімхану (ретушовану). Щодо вигляду, помітні між ними деякі різниці. Найбільше поширений тип має лезо й хребет луковато вигнені, підставу й вершок гостро закінчені, тому й зовсім подібний до нашого серпа. Інші мають вигнаний лише хребет, а лезо просте, через те пригадують півмісяць. Ще в інших, значно більших від попередніх, лезо й хребет загинаються дуговато щойно в горішній половині, скидаючися виглядом на косу. Кременіні серпо-пилки знайдено досі в повітах: грубешівським, томашівським і холмським; а на Підляшші — в повіті більським. Наконечники до списів визначаються своєю величиною, бо доходять подекуди до 20 см. довжини і мають цілу поверхню з обох боків дбайливо ретушовану. Виглядом небагато різняться між собою: одні мають форму більше трикутну, інші листяну. Наконечники до стріл, з черенком і без, бувають серцевидні, трикутні й листяні. Одні й другі наконечники попадаються майже в усіх околицях Холмщини й Підляшшя.

Гребінева кераміка.

Як сказано, в новокам'яній добі з'являється глиняна посуда. Найстарша кераміка, яку знаходять на області надбужанської культури, здебільша на піскових видмах, є червоною або жовтою краски, незручно ліплена з пісної глини з примішкою піску та товчених камінців. З дрібного черепя, що заховалося до наших часів, годі виміркувати, які форми мали посудини. Все ж таки бачимо, що людина старалася їх якнебудь прикрасити. Попід вінцем наліплювали валочки, деколи зазублюючи їх та згрубілий вінець витисненими ямочками. На стінах посудини помічаємо подекуди поземо уложені рядки наліплених гудзків або витиснених ямок. Крім цього виступає ще ритий лінійний орнамент, зложений із кількох рівнобіжних простих, ломаних або хвилястих ліній. Цей орнамент вижолоблювали вижубленою як гребінь дощинкою, що давала спросту рисувати відразу

кілька рівнобіжних ліній. Від цього приладу назвали так прикрашену посуду гребіневою керамікою. Гребінева кераміка розвинулася спершу в середній частині східної Європи, відкіля поширилася на захід по Балтійське Море середу Вислу і Вепер.

Скриневі гроби.

З цієї доби походять також найстарші гроби, збудовані з грубих плит піщового каменю, зложених у форму великої скрині; власне тому зовуть їх скриневими гробами. В середині скрині лежить звичайно кілька кістяків, чоловічих і жіночих, покладених боком, з підігненими ногами й руками, значить, це були родинні гроби. Крім кістяків находимо там також різні предмети щоденного вжитку, як сокири, серпо-пилки, наконечники до стріл, ножики, що їх складали небіжчикам до гробу, щоб ними користувалися на тім світі. Попадається також і кераміка, а саме кулисті амфори з високою шийкою та двома або чотирьома невеличкими вухами і півкулисті кухлики з двома вушками, приміщеними здебільша одно біля одного. Ця посуда має темну, деколи блискучо-чорну краску. Шия та горішня частина черева зарисовані густим орнаментом. Орнамент складається з трикутників, звернених гострим кінцем удолу (т. зв. вовчих зубів) і ромбиків; вовчі зуби й ромбики оббігають поземними рядками довкола посуду, чергуючися наперемін з собою. Досі найдено на Холмщині лише три скриневі гроби: у Волі Городецькій, на схід від Томашева, у Войславичах, на південь від Холму, і в Ульвівку, на західнім березі Буга, на північ від Сокаля¹). На захід від

¹) Зазначуємо, що в давнину галицька земля сягала на півночі лише по лінії: Краковець — Немирів — Жовква — Камінка Струмилова. Диви далі на ст. 31. Гріб у Войславичах відкопано щойно в 1935 році.

Вже в часі друку книжки вдалося дістати відомість ще про два скриневі гроби. Один з них в Мідниках, грубешівського повіту, на Холмщині; другий в Хоєвій, на Підляшші, біля шляху, що веде з Брянська до Більська. Таким чином число скриневих гробів стверджених на описуваній нами території збільшується до п'яти. Крім цього на області с. Сулова, замійського повіту, найдено дві амфори (одну кулисту, другу банясту) і миску, що походять мабуть також із скриневового гробу.

Серед кам'яних сокир (топорів) Холмщини звертає на себе увагу базальтова, дуже дбайливо вигладжена сокира, найдена в 1937 р. в с. Гусинім, грубешівського повіту; проф. Антонів зараховує її до типу „з гудзоватим обухом“, питомого т. зв. культурі лійковатих чарок.

середушого Вепра найдено такий гріб в Наленчові біля Люблина. Замітимо, що приявність цих гробів нічим не зазначена на поверхні землі, тому знайти їх на рівнині вдається лише випадково; на узбіччях подільських ярів відслонюють їх деколи обсуви землі, тому там стверджено їх більшу кількість.

Як бачимо, посуда подибувана у скриневих гробах є зовсім відмінна від гребіневої кераміки. Різниця між ними така велика, що годі думати, щоб оба роди посуду були витвором цього самого населення. Скриневі гроби та кулісті амфори часто-густо знаходяться в північній та середній Німеччині і вважаються за рису питому т. зв. нордійській культурі. Супроти цього приходиться прийняти, що одно з племен нордійської культури, пересуваючися на південний схід, зайшло на західно-українські землі і заволоділо населенням гребіневої кераміки. Це племя прибуло мабуть із побережжя Балтійського Моря; на це вказують бурштинові прикраси тамошнього походження, які деколи попадаються в скриневих гробах. На підставі деяких рис учені устанавляють час існування культури скриневих гробів на наших землях приблизно на IV-те та першу половину III-го тисячеліття пер. Хр.

Кургани. Крім скриневих гробів появляються вже в новокам'яній добі гроби з насипами на верху, т. зв. курганами. Ці насипи тепер низькі. Вони здебільша не досягають навіть метра висоти і мають копулястий або приплюснений вигляд. Очевидно, в давнину були значно вищі і стіжковаті. Виступають переважно в долинах рік, поодинко або цілими громадами, творячи великі цвинтаріща. Курганові могили зустрічаємо на всіх просторах східньої Європи, від Сяну й середушої Висли аж по Волгу, від побережжя Чорного Моря аж по північну Чернигівщину. Їх рахують на сотки тисяч, з яких досі вдалося розслідити тільки дрібну частину. Походять із різних часів, від новокам'яної аж до історичної доби, та належать до різних культур. Означення їхнього походження на підставі зовнішнього вигляду, як це пробували деякі вчені (Гамченко), неможливе вже хочби тому, що в однім кургановім гробі находимо часто кілька похоронів із різних часів. Лише подрібний розслід інвентаря кожного гробу може дати підставу визначити його походження. Кургани

з новокам'яної доби мають ямові гроби, вкопані в землю на $1\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{4}$ м. В них находимо лише по одному кістякові в скороченім положенні, подібнім як у скриневих гробах. З кам'яного знаряддя найчастіше попадаються сокири. Вони відрізняються від попередньо описаних перш за все тим, що мають просверлений отвір, куди встромлювали топористе. Ця новина спричинила також зміну вигляду сокири, бо в місці просверлення вона мусіла бути ширша. Форми вістря бувають різні, від майже простолінійних до півокруглих, загнених луковато взад аж по половину довжини сокири (в Чернилянці яворівського пов.). Ці останні є питомі т. зв. фатіянівській культурі, що витворилася в середній Росії. Крім сокир находимо в курганових могилах серпо-пилки, наконечники, ножики та інше кременне знаряддя, зовсім подібне до інвентаря скриневих гробів і отвертих стоянок.

Шнурова кераміка. Посуда новокам'яних курганових могил належить до т. зв. шнурової кераміки. Цю назву дістала тому, що ганчарі обвивали посуду, ще заки вона висохла, шнурком, і таким чином витискали на ній різні візці. Шнурова кераміка розвинулася спершу в Німеччині, а відсіля, під кінець новокам'яної доби, стала швидко поширюватися по сусідніх землях, досягаючи на сході Дніпра, на півночі балканського півострова. Типовими посудами цієї кераміки є: череватий горнець з короткою шийкою і дзвонувата чаша, що їх найдено в Брусні, на схід від Чесанова. В курганових гробах находимо також нордійські кулісті амфори, але із шнуровим орнаментом. З інших предметів попадаються в них, а також в отвертих стоянках, кістяні шила, бурштинові привіски у виді плоских кружків і глиняні та кам'яні пряслиці. Проверчені сокири і шнурова кераміка показують, що курганові могили є пізніші від скриневих; вони походять з кінцевого розділу новокам'яної доби, з другої половини III-го тисячеліття пер. Хр.

Населення. Які люди заселяли Холмщину й Підляшся в часах надбужанської культури — не знаємо. Поміри кістяків найдених у скриневих та курганових гробах показують, що вони мали подовгасті че-

репи, тобто належали до типу довгоголових.*) Спираючися на думку деяких учених, що правітчина індо-європейських народів знаходилася в південній Скандинавії та в Ютландії, археолог Косінна виступив із теорією, що поширення нордійської культури на захід, південь і схід є археологічним доказом тогочасного розселення індо-європейських народів, при чому східні індо-європейці (арійці) і балтослов'яни посувалися в південно-східному напрямі через Мазовію, Підляшшя, Холмщину, Волинь, Поділля на Подніпров'я. Однак нема ніяких доказів на це, що нордійську культуру витворили саме індогермани, а не якийсь інший нарід. Теза, що південна Скандинавія була правітчиною індогерманів є лише здогад, не менше ані не більше правдоподібний, як погляд інших учених, що цю правітчину приміщують у південно-східній Європі або в середущій Азії.

2. Бронзова доба.

Бронза. Перший метал який людина навчилася витоплювати з руди та робити з нього знаряддя, була мідь з уваги на свою м'якість і легку топлівість. Але ці прикмети, що облегшували обробітку міді, показалися некорисними для вироблених із неї предметів: вони швидко зжувалися, ставали тупі, загиналися й визублювалися. Виявилася потреба домішувати до міді ще інший, тугіший метал, щоб їй додати більше гарту. Як такої домішки почали вживати цини; цю мішанину (приблизно $\frac{9}{10}$ міді та $\frac{1}{10}$ цини) називаємо бронзою. Тому етап культурного розвитку, в якому людина почала познайомлюватися з ужиткованням металів, називаємо *бронзовою добою*. В цій добі познайомилися також із оброблюванням т. зв. шляхотних металів, золота й срібла, але з уваги на їхню велику рідкість вживали їх, як і тепер, лише до прикрас. Найстарші вироби з бронзи знайдено в Єгипті й на острові Креті; вони походять із середини III-го тисячеліття пер. Хр. Відсіля почали вони швидко поширюватися на всі

*) Тип черепа означають відношення його ширини до довжини. Це відношення помножене через 100 дає показник черепа. Якщо прим. ширина виносить 3 одиниці міри, а довжина 4, то відношення 3:4 дає показник 75. Назагал показник людських черепів хитається між 58 та 98, найчастіше між 70 та 85. Черепи з показником вищим від 80 називають короткоголовими, нижчим від 75 довгоголовими.

сторони і вже ок. 2000 літ пер. Хр. бронзу знало населення майже всіх країв Європи.

В бронзовій добі в цілій Україні панівним типом гробів були курганові могили. В них лежать кістяки то скорчені, боком, як у могилах новокамяної доби, то знову випростовані, покладені горілиць. Взагалі похорони небіжчиків виявляють у різних областях різні відміни. Одні з цих відмін спричинені різницями часу, інші окремими місцевими звичаями.

Вироби з бронзи. Холмщина й Підляшшя найбільш багаті зі всіх українських земель нахідками предметів, вироблених із бронзи. З початкових століть бронзової доби походить лише одна, а саме сокира з Переходова, на півн.-зах. від Белза. Вона цим замітна, що має т. зв. п'яту, тобто виступ при отворі, куди заправляли топориче; завданням п'яти було не допустити, щоб топориче надто швидко вихиталося із заправи. Такої сокири досі не знайдено в жадній іншій області України так, що переводівська сокира є під цим оглядом унікатом. Зате на Помор'ю й у Великопольщі сокири з п'ятою подібуються доволі часто. Значить, цей тип сокири понав до Переходова з балтійського Помор'я, очевидно бужанським шляхом. Кілька інших нахідок із південної приграничної смуги Холмщини походить із пізніших часів, з початків I-го тисячеліття пер. Хр. Їх небагато; в могилі серед лісу коло Шистович біля Грубешева знайдено бронзові нараменники, зовсім знівечені часом; біля Белза — бронзові спіралі; в Острові, на зах. від Христинополя — бронзову сокирку з тулією (руркованим всадом); в Сільці Белзькій, на півд. від Христинополя — сокирку з вушком; в Річці біля Угнова — серп із гудзиком. Всі ці предмети своїм виглядом та способом виконання вказують на закарпатське походження.

Під сам кінець бронзової доби розвинувся по обох берегах долини Сяну своєрідний промисел; його вироби найшлися в Синяві, Полкінях, Пшездзелі біля Улянова і ще в кількох інших оселях. Є це замкнені обручі різної величини, видіті з бронзи на глинянім ядрі, покриті на цілій поверхні рясним ритим орнаментом, зложеним із різноманітних груп чертинок. Ці обручі служили до прикраси тіла, більші як нашійники, менші як нараменники або брансолети. Орнаментованих у такий спосіб обручів

не находимо в інших краях та областях, тому треба вважати їх за витвір питомого місцевого промислу.

Кераміка. Обильніші є пам'ятки кераміки. На цілیم просторі Холмщини, Підляшшя й Полісся находимо черепки посуду, ліпленої із змішаної з піском та добре випаленої глини. Поверхня посуду дбайливо вигладжена, вінець, лікувато розширена шия і горішня частина черева орнаментовані рівнобіжними поземими лініями, що перехреснюються з проведеними доземо чертинками; деколи бувають також скісні або хвилясті чертинки. Всі ці лінії вижоблювали гребіневим приладом, подібно як в новокам'яній добі. На стінах посуду попадаються також глибокі ямочки, витиснені кілком. Другий тип посуду визначається більшою величиною, має вигляд кїтла та зовсім гладку, нежолоблену поверхню; одиноку прикрасу творить наліплена довкола ший листва. Вся ця кераміка є безперечно вислідом перехресних впливів північно-східньої гребіневої кераміки та балтійсько-нордійської.

Населення. Похоронний обряд, скорчені кістяки, пасмова кераміка і давній спосіб виробу камяного знаряддя (сокир, наконечників) показують, що в бронзовій добі на Холмщині й Підляшші остало це саме населення, яке жило тут у новокам'яній добі. Свідчать про це також розсліди кістяків. Вони, щоправда, не торкаються безпосередньо обговорюваної території, лише сумежної західньої Волині, де майже всі черепи знайдені в курганових гробах з цієї доби виявилися довгоголовими. Значить, в часах, коли галицьку землю, Поділля та області між долішнім Дністром і Дніпром залили трацькі племена, що принесли із Закарпаття різноманітну й багату бронзову культуру, — на Підляшшю, Холмщині й західній Волині лишилось давнє населення нордійського походження. Лиш область над долішнім Сяном була, здається, захоплена траками.

Можемо ще дещо сказати про тодішний спосіб життя цього населення. Брак якихнебудь останків рільничого знаряддя та слідів постійних осель свідчить, що воно мандрувало з місця на місце. Розповсюдження пряслиць, які появляються вже в новокам'яній добі, вяжеться з плеканням овець та початками ткацького ремесла. Автім, головна маса населення жила далі на рівні новокам'яної культури.

Потрібне до щоденного вжитку знаряддя виробляли далі з камення, як зброї вживали вигладжених крем'яних сокир, списів і стріл. Зброя з бронзи була ще великою рідкістю, доступною хіба лише начальникам племен або взагалі людям багатим. Бронзові перстені, нашійники, нараменники, брансоleti, шпильки, — що зрештою попадаються лише в приграничній з Галичиною полосі, — показують, що бронза була предметом багатства, як срібло й золото.

3. Залізна доба.

Залізо. Культурні краї старинного Сходу, Вавилонія та Єгипет, познайомилися із залізом майже в той сам час, що з міддю та бронзою, тобто в III-ім тисячелітті пер. Хр. Однак не вміли його гартувати, тому не вживали його до виробу знаряддя. Гартоване залізо, сталь, появляється щойно в другій половині II-го тисячеліття та на переломі від II-го до I-го тисячеліття пер. Хр. поширюється в краях південної, західної та середньої Європи. На західно-українські землі гартоване залізо прийшло в VII-ім ст. пер. Хр. мабуть одночасно з двох боків: із сходу від скитів і з південного заходу з області гальштатської культури. Скити, нарід іранського походження, поселилися ок. 700 р. пер. Хр. на чорноморських степах, виперши відсіля трацьких кімерійців. *Гальштатська культура*, так названа від містечка Гальштат (Hallstadt) в Горішній Австрії, де розкопано поверх тисячки гробів з багатим інвентарем, розвинулася під кінець II-го тисячеліття пер. Хр., досягаючи в часі між 700—500 р. пер. Хр. вершка свого розвитку. Варто зауважити, що з настанням залізної доби виробу з бронзи існують і розвиваються далі, лише все більше обмежуються до царини прикрас; не зникають навіть каменні предмети, але здебільша мають вже радше обрядове ніж практичне значіння.

Лужицька культура. В початках залізної доби появляються на західних окраїнах Холмщини й Підляшшя виробу, які зараховують до лужицької культури, названої так тому, що великі цвинтаріща з такими виробами знайдено в Лужичах, на північ від Чехії. Біля Синяви (над долиною Сяном) відкрили перед кількома роками групу гробів без курганових насипів

та взагалі не зазначених нічим на поверхні землі. В гробах найшли чимало кераміки, серед неї посуду наповнені попелом та недопаленими останками кісток. Значить, тамошнє давнє населення спалювало тіла небіжчиків, а потім складало до гробів. Панівною формою посуду є урни (попельниці) у виді двох стіжків, звернених вужчими кінцями у противні сторони; один з них творить дно, другий вінець. Вони прикрашені гудзками або короткими скісними валочками, наліпленими там, де ширші кінці стіжків, стикаючися із собою, творять гостро заломане черевце; буває також ритий орнамент у виді прямових або скісних чертинок, уложених групами. Стрічаються ще й горщики подібні до теперішніх вазоників на цвіти, знову інші мають вигляд яйця або вальця. Миски мають здебільша загнений до середини вінець. Синявські гроби стоять у тіснім звязку з кількома іншими цвинтарищами, знайденими у вилах між долішнім Сяном та Вислою (в Розвадові, Горжицях, Фурманах, Ланцутських Будах), що разом представляють місцеву відміну лужицької культури, яка відокремилася з початком залізної доби. Мабуть лужицького походження є також цвинтарище в Топірниці (на південь від Замостя). Крім кераміки не було у вище згаданих гробах ніяких інших предметів. Окремо знайдено в Дорогичині нашійник і два нараменники з бронзи, із згрубленими в гудзки назовні вигненими кінцями. Нашійник має зовнішню поверхню орнаментовану півперечними реберцями та чертинками, нараменники є зовсім гладкі, без прикрас. В Руській Стоці біля Сідлець (над р. Ливцем, лівою притокою Буга) найшли наголінник також із згрубленими в гудзки кінцями, прикрашений поперечними чертинками, скісними хрестиками й смерічками. Вигляд і орнамент всіх цих об'єктів вказують на їхню приналежність до лужицької культури.

Лужицька культура витворилася на Моравії та Шлезьку, відкіля під кінець бронзової доби стала швидко поширюватися у північній та східній напрямі, досягаючи на півночі балтійського Поморя. З початком залізної доби перейшла на сході поза долішний Сян і середу Вислу. Яке плем'я було носієм цієї культури, про це ведеться суперечка між дослідниками; останніми часами взяла перевагу думка, що це були ілірійці, які опісля пересунулися на південь під напором східно-германських племен.

Висоцька культура

В цім самім часі на стоковищі горішнього Стиру розвинулася інша культура, яку назвали *висоцькою*, бо найобильніші її рештки найшли на цвинтарищах в селі Висоцьку (на південний захід від Бродів) і в двох сумежних селах, Чехах та Ясеневі. Гроби без насипів попадаються тут то одинцем то густими безперервними рядами. Кістяки з випростованими ногами й руками уложені горілиць або боком, головами здебільша до півдня. Подекуди найшли похорони верствами, одні над одними, видимо пізніше ховали небіжчиків у давніше заповнених частинах цвинтарища. Поруч із кістяковими гробами знаходяться також і тілопальні, подібні до гробів лужицької культури. Тілопальних похоронів значно менше ніж кістякових; назагал вони творять ледве десяту частину всіх гробів. Завважимо, що не знаходяться на окремих цвинтарищах або хочби у відокремлених частинах спільного кладовища, лише всуміш із кістяковими. Подекуди зустрічаємо попелюшні й кістяки у тім самім гробі. Очевидно, оба роди похоронів були одночасно в звичаю.

Знаряддя.

Переходячи до опису інвентаря гробів, зазначимо, що тут знаходимо предмети вироблені з каміння, рогу, кости, бурштину, бронзи, заліза, скла, подекуди навіть із срібла, здебільша всуміш із собою. Перш за все кидається увічі дуже мала кількість та лиха якість зброї. Найдено кількадесять крем'яних наконечників до списів і до стріл та кілька сокир, цього самого вигляду і так само виконаних, як за часів надбужанської культури. Частіше трапляються топірці із звичайного вигладженого каменю з просверленим отвором, що їх знаємо з курганових гробів кінця новокамяної доби. Але поруч із ними знаходимо також тригранні наконечники стріл і струнки наконечники списів, вироблені з бронзи або заліза, питомі скитійській культурі. З іншого знаряддя зустрічаємо кремінні серпо-пилки та ножі, а побіч них залізні ножі скитійського типу. Часто попадаються лупакові бруски до гострення металевих знаряддя, і то навіть у гробах, де знаходяться виключно кам'яні вироби. Це свідчить, що населення вживало в щоденнім житті частіше металевих знаряддя, ніж можна б думати на підставі інвентаря гробів, та що кам'яні предмети, які знаходимо в могилах, мали радше традиційно-обрядове значіння; їх клали небіжчи-

кам у гріб мабуть ще й тому, що металеві вироби були надто коштовні, щоб їх у цей спосіб визбуватися. Бувають також глиняні пряслиці й кістяні гребені до чесання прядива.

Прикраси. Куди частіше находимо в гробах прикраси, серед яких переважають металеві вироби. Передовсім різnorodні обручі (нашийники, брансо-лети, перстені, ковтки) — отверті й замкнені, виконані з бронзи, заліза, дуже рідко із срібла. Деякі з нашийників скидаються на згаданий попередю синявський тип, інші, із заокругленими кінцями, з яких один скручений у петлю, другий загнаний в гачок, є скитійського походження. Скитійські є також брансоleti і перстені із кінцями, що заходять за себе у виді головки вужа. Сюди належать ще й ковтки, подібні до загненого в каблук цвяха з широкою розплесканою головкою, міжтим, коли інші в виді обручків з круглого дроту з загостреними кінцями, деколи прикрашені ритими чертинками, є питомі гальштатський культурі. Гальштатські є також бронзові зашнурки з дроту спіралью звиненого в шитики. Поруч скитійських шпильок з приплесканою головкою у виді довгих цвяхів стрічаємо шпильки із слимаковато звиненою головкою, які ще при кінці бронзової доби були поширені на Закарпаттю; їх вживали до спінання волосся й одєжі. Дуже звичайною прикрасою були намистини різного вигляду й величини, вироблені з каміння, глини, кости, бронзи; рідше з бурштину і скла.

Кераміка. Найзасібніше представляється кераміка, що zarazом визначається багатством форм. Тут передовсім звертають на себе увагу великі, дуже дбайливо виліплені посуди з блискучою чорною поверхнею, із сильно в горішній частині видутим черевом, на яким наліплено 4—5 худзків, і з легко вигненою вузькою крисою; ция деколи орнаментована ямочками, пасочками і чертинками. Це тип посуду поширений на цілій області гальштатської культури, на Закарпаттю і в західній частині степової України. Інший тип має вигляд стрункого ведерця з плоским вичеревком та згрубілим вінцем; виліплений недбало має шорстку поверхню, прикрасу творить рядок дірок, що попід вінцем біжить довкола посуду; він відомий у Семигороді та над долішнім Дунаєм вже в бронзо-

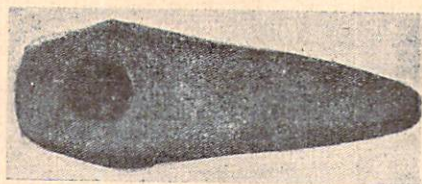
вій добі. З області лужицької й гальштатської культури походять двостіжкові урни різної величини, від горняток до великих горшків; горішня частина деколи прикрашена ритим орнаментом, що складається з чертинок, трикутників, смерічок із слідами білої маси, якою напускали рисунок, щоб виступив виразніше на чорнім тлі. Часто зустрічаються вироби з опуклим дном, легко видутим черевцем та розхиленою крисою, подібні до чаш; вони відомі, починаючи від ранно-бронзової доби, на просторах від Судетів по Дніпро. Своєрідним виглядом визначаються грубо-стінні, недбало виліплені кухлики з пересадно для своєї величини великим півколистим вухом; ці кухлики є старовинного походження, їх вживали, як свідчить інвентар курганової могили з Балич (біля Мостиськ), вже в самих початках бронзової доби. Окрему групу творять збанки, які щодо вигляду діляться на кілька відмін, і майже всі визначаються орнаментом із хвилястих і лукових ліній, добре відомих з області лужицької культури. З-посеред різnorodних форм мисок звертають на себе увагу посудини з одною або кількома дірками в дні; їх мабуть вживали до видушування сира.

Крім вище названих типів кераміки, які находимо на всіх цвинтарищах висоцької культури, бувають ще й інші, що вирізняються незвичайним виглядом і попадаються лише зрідка. Сюди належать двоячки та троячки, в яких із спільного посуду вибігають дві або три відокремлені шийки з вузькими отворами. Подібні вироби находяться також на Закарпатті, їх вживали мабуть як каганців. Відтак кухлики з довгою ручкою, деколи гостро закінченою на подоби дзюба; це були варехи, вживані також в областях лужицької культури. З полоси цієї ж культури походять також калаталки, засклеплена посуда грушкованої форми з продіравленими стінами; в середині находиться камінець, що калатає при потрясенні. Деякі калаталки мають вигляд птахів з качачим дзюбом.

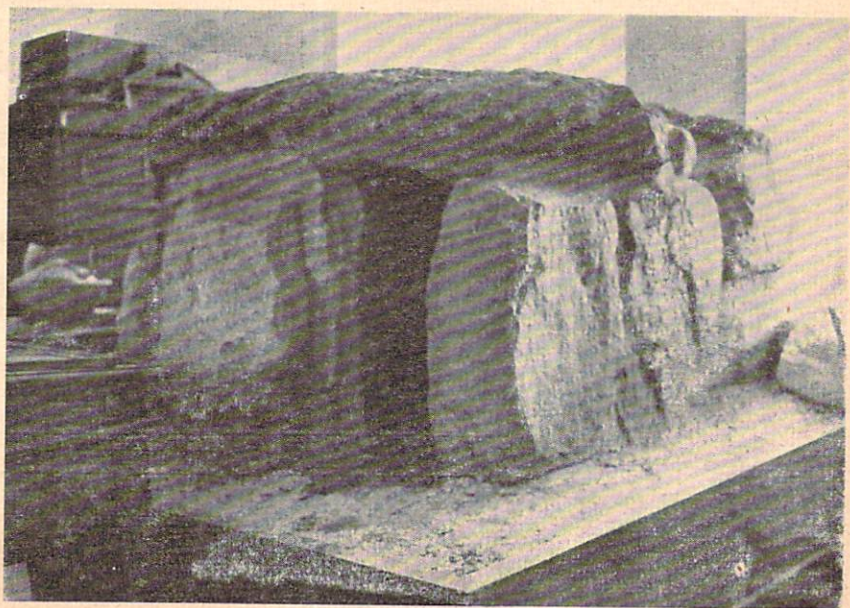
Територія. Як бачимо, висоцька культура розвивалася під перехресним впливом трьох сусідніх культур: скитійської із сходу, лужицької із заходу й гальштатської, якої впливи доходили через Закарпаття від півдня, а також через полосу лужицької культури. Що до території, яку охоплювала висоцька культура, зазначимо, що крім вже згаданих трьох цвинтарищ (у Висоцьку,

Кремінні наконечники стріл

Камінна сокира

Скриневий гріб із Войславич

Чехах і Ясеневі) найдено ще чотири інші: в Смільні біля Бродів, Ульвівку, на північ від Сокаля, Белці над горішнім Бугом (на північний захід від Золочева) і Увислі біля Хоросткова. Вироби приналежні до цієї культури попадаються часто також в області лівих приток середнього Дністра. Керамічні нахідки з околиць Холму, Коденя (на південь від Берестя н. Б.) і Тиневич над горішньою Нарвою показують, що вона охоплювала також Холмщину й за- сягала далеко вглиб Підляшшя.

Неври. Про людей, що заселяли цю територію й витворили висоцьку культуру можемо сказати дещо більше ніж про їхніх попередників. Грецький історик Геродот, що жив у V-ім столітті пер. Хр., серед племен підвладних скитам називає *неврів*, а з різних указівок, які подає про положення їхніх осель, виходить, що вони жили на просторах між горішнім Дністром та середущим Дніпром. Як далеко засягали на північ, Геродот не каже, але пізніший римський письменник Пліній (з I. ст. по Хр.) згадує, що Дніпро випливає з краю неврів, беручи мабуть Припять за горішний біг Дніпра. Автім існування географічних назов, утворених із пня невр-нур (Нур, Нурець, Нурське Озеро, Нурина, нурська земля в літописі і ін.), що громадно виступають в області долішнього Буга й Нарови, свідчать про колишню приявність неврів у цих сторах.

Хто ж були ці неври, до якої громади племен належали? Величезна більшість дослідників, що займалися цим питанням, вважає їх за словян. Брак місця не дозволяє нам на ширше обговорення справи. Згадаємо лише, що в останніх часах кілька визначних мовознавців (Кочубинський, Розвадовський, Буга), спираючись на розсліди географічних назов, прийшло до висновку, що правітчина литовсько-слов'янської групи народів находилася між горішнім Німаном та джереловинами Донця, Дону й Оки. Тут ця група залишилася після розселення інших частин індо-германської громади, творячи ще якийсь час мовну спільноту. Щолиш ок. р. 700 пер. Хр. заколот спричинений наїздом скитів на східню Європу та мандрівкою кімерійців до Малої Азії спонукав південну частину цієї групи, тобто словян, до пересунення своїх осель на південний захід, до захоплення земель між горішнім Дністром та середущим Дніпром. Отже мандрівку неврів на південний-захід слід

заразом вважати за прояву розпаду литовсько-словянської спільноти на дві окремі групи: литовську та словянську, а їхнє ім'я за першу, найстаршу, загальну назву на означення прасловян. За цим промовляє ще обставина, що в заранні історичних часів на цілій території захопленій неврами зустрічаємо лише словянське населення, а його прихід у пізніших часах, після неврів, не дається зв'язати з ніякою нам відомою подією.

Східно-германський торговельний шлях.

На області зайнятій неврами стверджено сліди ще іншої культури. В кількох місцях натрапили на кераміку, яка походить з цих самих часів, що й посуда висоцької культури, але своїм виглядом і способом виробу різко відрізняється від неї. В селі Ставі (на північ від Холму) над річкою Угеркою найшли черепки і дві неушкоджені посудини: стрункий збанок та кухлик. Обидві різняться між собою властиво лише величиною, мають гладку поверхню без ніяких прикрас. Легко розхилені ший і доволі великі вуха, що сполучують вінець із двостіжковим черевцем. Обидві посудини були наповнені попелом і недопаленими кістками. Серед черепків вдалося ствердити частини покришок з гзімсиками, які заходили в отвір посудини. Подібні збанки викопано в Безді і в Камінці Струмиловій; цей останній відрізняється від попередніх значно більшою величиною і жолобленим орнаментом у виді драбинок та смерічок. Така кераміка найшлася ще в Кречові біля Володимира Вол., Жуличах в джереловині Буга, Увислі біля Хоросткова і Звенигороді над Дністром. Відмінність чепурних струнких посудин від незугарних виробів висоцької культури відразу кидається в очі; попри це вони визначаються дбайливим та вмілим виробом: виліплені з добре вишлямованої глини, сильно випалені і мають гладеньку блискучо-чорну поверхню. Наукові дослідження показали, що така сама кераміка виступає на землях положених на захід від Висли і то або в молодших скриневих гробах, збудованих з невеликих куснів тонких плит*), або також у звичайних ямових, т. зв. незаосмотрених могилах, питомих для часу між 500—300 р. пер. Хр.

*) Такий гріб мали найти в с. Бозоку (Бозок) на північний-захід від Холму, але ця вістка непевна.

Значить, до цього самого часу треба віднести й гроби із Ставу, Белза, Камінки Струм. і ін.

З цього ж часу стверджено ще інший тип похоронів. На цвинтарищі висоцької культури в Ульвівку натрапили на дві могили, в яких були мисковаті посуди, обернені дном догори, що прикривали збанки-урни, виповнені попелом. Такий самий гріб нашли також у підльвівському Звенигороді. І ці гроби відомі в областях на захід від Висли; їх називали давоновими або кльошевыми, бо попелуниці в них прикриті мисками, мов дзвонами або кльошами. Кераміка дзвонових і незаосмотрених гробів зовсім та сама, як щодо вигляду, так також щодо способу виробу, значить походить із спільного культурного середовища. Стверджено, що творцями цієї культури були східно-германські племена, які в перших століттях залізної доби заволоділи балтійським Помор'ям та стали витискати ілірійців на південь. Однак не треба думати, немов би гроби із Ставу, Белза і ін. вказували на володіння східних германців на західно-українських землях. Цьому перешкоджає перш за все невеличка кількість цих похоронів; їх знайдено у названих оселях лише по одному до двох. Коли ж зазначимо ці оселі на мапі, побачимо, що вони лежать на лінії, яка веде від Нарови або Висли здовж Буга та Збруча до середнього Дністра. Ця лінія показує нам напрям торговельного шляху, що зв'язував балтійське Помор'я з володіннями скитів, а оселі в яких знайдено гроби із східно-германською керамікою, були правдоподібно торговищами (факторіями) на цьому шляху. Другий такий торговий шлях відгалужувався від попереднього на середньому Бузі і йшов просто на схід до середнього Дніпра. Обставина, що східно-германські похорони в Ульвівку й Увислі знайдено на цвинтарищах висоцької культури, свідчить, що ці торговища знаходилися в більших оселях неврів. Замітне, що саме на цьому торговельному шляху, в Переводові та Скоморохах біля Ульвівка, і трохи на захід від нього, в Городку (біля Львова) та в Липівцях (на північний-схід від Перемишля), знайдено золоті та срібні наслідування грецьких монет з IV ст. пер. Хр. Ніде інде на західно-українських землях не попадаються такі монети, тому правдоподібно занесли їх сюди східно-германські купці від скитів, з якими торгували. Котре саме із східно-германських племен вело цю торгівлю, годі сказати; два відмінні типи похоронів вказували б, що брали в ній участь два споріднені племена.

Головним предметом торгівлі був безперечно бурштин, як найбільше цінний тоді продукт балтійського побережжя.

Вандали. Як довго проіснувала висоцька культура, годі точно сказати. Переважає думка, що вона перетривала до доби римського цесарства. За цим промовляє обставина, що в деяких місцях верства землі з нахідками з римської доби лежить безпосередньо на останках селищ висоцької культури, а подекуди (пр. в Липиці біля Рогатина) пам'ятки обох культур найдено поруч себе. Одначе на області неврів попадаються нахідки, які свідчать, що в перших століттях по Хр. з'явилося тут ще інше племя. В Дорогичині на Підляшші і в Новім Дворі біля Сокала натрапили на цвинтарища з тілопальним обрядом похоронів. Попельниці мають вигляд широких ваз із вигненими крисами та 2—3-ма симетрично розставленими вухами; валкувата, сильно звужена підстава подобає на ніжку. Горішня частина черева звичайно прикрашена меандровим пасочком з цятками, виритим рильцем або зубатим колісцем. З іншої посуду помітні глибокі миски з розхиленою крисою, півкулісті черпаки з грубим валкуватим вухом та чарочки, з вигляду подібні до попелюниць. Спосіб виробу цієї кераміки східно-германський: вона дуже дбайливо вигладжена, добре випалена і має блискучо-чорну поверхню. Крім посуду, находимо в гробах багато залізної зброї: короткі одно- і двосічні мечі, наконечники до списів з довгою насадою і ін., — все це перепалене вогнем та полумане або позагинане, мабуть тому, щоб небіжчики не могли вживати зброї проти живих людей. З дерев'яних щитів заховалися лише металеві обручі та стійковаті прикраси на середині (т. зв. умби). Попадаються також залізні остроги, ножі, ножиці, спряжки, бронзові фібули, а з інших виробів кістяні гребені з вигненим у каблук хребтом і багато різноманітних скляних та бурштинових намистин.

Тілопальні цвинтарища з таким інвентарем густо розсіяні по землях на захід від Висли. Вони належать до вандалів, східно-германського племені, яке мабуть вже в I ст. пер. Хр. захопило землі між Лабою та Вислою, витиснувши звідти творців лужицької культури. Але напір інших германських племен штовхав їх далі у південно-східнім напрямі та примушував шукати собі там нового життєвого простору. Час їхнього приходу на холмсько-галицьку область можемо означити трохи докладніше. З римських

джерел знаємо, що в часі т. зв. маркоманської війни (165—180 р. по Хр.) вандали появилися вже над горішньою Тисою та опісля на якийсь час поселилися в Семигороді. Тому їхній побут на західно-українських землях треба покласти менш-більш на середину II-го ст. по Хр. Він не тривав довго. Вандали не встигли витиснути відсіля місцевого населення, лише на якийсь час ним заволоділи. Грецький географ Клавдій Птоломей, що писав під кінець II-го ст. по Хр. визначає оселі неврів менш-більш саме там, де Геродот, а на цілі два століття пізніший від нього римський історик Амміян Марцелін все ще приміщує їх на північ від Карпат. Видимо, вандали не мали наміру тривко поселяватися в краю неврів, лише спроквола, поступово пересовувалися через нього, простуючи даліше на південь, на Закарпаття. Оба попередні згадані цвинтаріща, в Дорогичині й Новім Дворі, і третє — вже поза межами Холмщини, — в Переворську, показують шляхи якими йшла їхня мандрівка: один шлях провадив здовж середньої Висли й Сяну, другий здовж Буга, а відтак, як свідчать нахідки в Гриневі (на північ від Бібрки) і вандальські примішки до інвентаря липицького цвинтаріща (між Рогатином і Бережанами), Гнилою та Золотою Липою.

Готи. Вслід за вандалами посунули на мандрівку й готи, що сиділи на балтійським Помор'ю, на схід від долішньої Висли. Їхній народний переказ оповідає, що подорожі мусіли переправлятися через величезні багновини та ліси; значить, переходили через Полісся, проте на Холмщині й на Підляшші не находимо слідів їхнього побуту. Сліди готської культури, які подибуються на Поділлі та на південній Волині, походять із пізнішого часу, з кінця III-го і з IV-го ст., коли чорноморська держава готів дійшла до значного культурного розквіту. З початком III ст. бачимо готів уже над долішнім Дунаєм, де римський цісар Каракаля звів із ними боротьбу в 214 р. Відтак вони поселилися в степах здовж північного побережжя Чорного моря, підіймаючи відти часті напади на сумежні провінції римського цісарства.

Римські впливи. В перших століттях по Хр. римські культурні течії засягнули до стоковищ Висли й Дністра і, перехреснюючися там із східно-германськими, мали визначний вплив на дальший розвиток форм

місцевого життя. Поруч посуду ліпленою руками входить в ужиття посуда точена на ганчарським кружку; вона визначається досконалістю виробу та різноманітністю видів. Орнамент на ній стає багатший і різноманітніший, гладжений або жолоблений, зложений із простих, ломаних або хвилястих ліній, з якими переплітаються пластичні прикраси у виді витиснених ямочок та наліплених пружків. Появляються нові види посуду, як стрункі збанки з гостро заломаним вухом, низькі присадкуваті безвухі горщики та миски, а передовсім стрункі двовухі грецько-римські амфори на вино. Крім глиняної посуду стрічається ще й скляна, а подекуди й бронзова, прикрашена орнаментом „волових очей”. Особливо великою різноманітністю виробу та форм, подекуди також мистецьким смаком, визначаються прикраси: кістяні гребені, бронзові фігури різних видів, між ними римський тип із підігнутою ніжкою (найдений у Гриневичах, більського пов.), срібні ковтки, бурштинові та скляні намистини. На Поділлі знайдено навіть кілька бронзових фігурок Ізиди з Горусом та вилиту з бронзи руку, присвяту богам римської легії. На розвиток торговельного руху вказують знахідки римських монет, здебільша з II—III ст. по Хр. Ці монетні „скарби”, а також знахідки привозних виробів римського походження, доволі часті на Підкарпатті й Поділлі, що далше на північний захід стають все рідші. Між середущим Бугом і Вепром найбільший скарб римських монет викопано в Гійчу, на схід від Рави Руської (329 срібних денарів); дрібніші знахідки відомі з кілька осель сокальського пов. (Сокаль, Радванці, Перевозів, Гора, Поториця), з Модринців та Туркович на південь від Грубешева, із Завертова біля Томашева і з околиць Холму.

II. РАННЬО-ІСТОРИЧНІ ЧАСИ.

1. Велика мандрівка народів.

Держава готів. Готи, поселившись на українських степах, заклали державу, яка за володіння короля Ерманриха (350—376 р.) дійшла до великого розквіту. Готська народня традиція, переказана письменником Йорданом, оповідає, що Ерманрих завоював усі

землі та народи східньої Європи, що його держава сягала від Чорного по Балтійське Море, а деякі новочасні історики приймають цю звістку зовсім безкритично. В дійсності ця легенда не тільки не має ніяких реальних підстав, але зовсім неправдоподібна. Серед т. зв. готських пам'яток, знайдених на Поділлі та на південній Волині, нема таких, які свідчили б безумовно, що готи заселявали ці землі або безпосередньо ними володіли. Здогад, немов би кістякові гроби в Городниці над Дністром, Увислі біля Хоросткова та Псарах на захід від Рогатина, і сліди осель у Вигнанці біля Чорткова та в Неслухові на захід від Буська мали бути готські, не спирається на переконливих доказах. Готські нахідки на цих землях вказують лише на впливи готської культури та на готську торгівлю, що туди засягали. На Холмщині і на Підляшшю й ці сліди дуже рідкі. Впрочім швидкий розгром готів гунами (в одній битві!) не свідчить про їхню надто велику політичну силу. Тому державу Ерманриха треба уявити собі як нецупку федерацію кількох сусідніх племен під верховною владою східніх готів.

Прихід гунів. В 375 р. насунуло із східної Азії монгольське плем'я гунів, що одним сильним ударом розторошило готську державу. Втікаючи перед наїзdnиками, розгромлені готи і їхні союзники кинулися на захід, а незабаром туди ж покотилися за ними й гунн. В цілій Європі настала жахлива суматоха, загальна мандрівка народів. В цій мандрівці взяли участь також і слов'яни-неври, які вже у своїй правітчині поспіли зрізничкуватися на кілька окремих груп. На V та VI століття припадає розселення слов'ян із своїх дотеперішніх осель між горішнім Дністром та середушим Дніпром по землях східної, середушої й південної Європи. З початком VII-го ст. вони на заході зайшли вже поза середушу Лабу, захопили чесько-моравську кітловину й долинами рік посувалися в глибину Альп; на півдні ціла північна частина балканського півострова вже була ними заселена.

2. Українська колонізація.

Розселення українських племен.

Про це, як розселялися ті слов'янські племена, з яких опісля витворився український нарід, знаємо дуже мало. Найстарше

наше літературне джерело „Повість дочасних літ”, зване звичайно, хоч несправедливо, літописом Нестора, з’ясовує стан, який усталився в Х-ім ст., тобто вже в кілька століть після розселення. Подаючи перелік „руських” племен, автор „Повісті” старається zarazом зазначити місце осідку кожного з них, однак робить це так невизначно й баламутно, що новочасні вчені втратили багацько часу та хисту, щоб на підставі оцих звісток, притягаючи також до помочі скупенькі відомості з інших джерел, подати правдивий та можливо докладний образ. Полишаючи всі інші українські землі на боці, займаємося лише областями, з яких склалися Холмщина та Підляшшя. Заздалегідь зазначаємо, що це саме найтемніша сторінка українського осельництва.

Бужани й дуліби.

На захід від деревлян, що жили в теперішній східній і середній Волині, „Повість дочасних літ” примішує три племена: бужан, дулібів і волинян. „Бужани, бо сиділи над Бугом, а пізніше волиняни” — каже в однім місці, а в другім додає: „дуліби жили понад Бугом, там, де нині волиняни”. Ці вискази новочасні вчені в’яснюють в різний спосіб. Одні (як Шахматов) думають, що бужан, дулібів і волинян треба вважати за три окремі племена, які чергою одно за одним заселяли цю саму область; інші (як Барсов, Грушевський і ін.) обстоюють, що це одне й те саме плем’я, яке виступало під трьома різними назвами. Оба погляди мало правдоподібні. З одного боку годі припустити, щоб у VIII—IX ст., коли рільниче заселення вже устійнювалося, могли відбуватися такі виштовхування одних племен другими, ще до цього на області так далеко відсуненій від властивого терену колонізаційних переворотів, яким була степова полога. З другого знову боку тяжко повірити, щоб те саме плем’я аж тричі міняло свою назву і майже одночасно було відоме під трьома різними іменами. Замітимо, що в двох, щоправда значно пізніших літописних збірниках, Воскресенським та Никонівським, згадується дулібів і бужан як два окремі племена, що жили одночасно поруч себе. В „Повісті” находимо оповідання, безперечно зачерплене із народніх переказів, про напади та знущання, що їх дуліби терпіли від аварів. Це могло діятися в VI—VIII ст., коли авари заселяли степ над середнім Дунаєм і Тисою. Виходить, що тодішні оселі дулібів мусили находитися в сусідстві аварів по північній боці Карпат, тобто в стоко-

вищі Дністра, а оселі бужан охоплювали, як уже сама пле-мінна назва показує, стоковище Буга; в околицях горіш-нього Буга оба племена стикалися з собою. За цим промов-ляють ще й інші обставини. Як виказав чеський мовозна-вець Келеміна, назва „дуліби“, згідно „дудліби“, похо-дить від пня „дудло“, утвореного з дієслова „дуги“, що означав випуклину землі, горб. Таким чином ця назва означала б людей, які живуть на горбах, верховинців. Бу-жани, поселені в надбужанській низині, могли вважати дулібів, що заселявали подільську височину, за верховин-ців і надати їм цю назву. В стоковищі Дністра досі існують три оселі з цією назвою: село Дуліби біля Стрия, Дуліби біля Ходорова й Дуліби на південь від Бучача, при устю Стрипи до Дністра; це безперечно останки колишньої ду-лібської колонізації в цих сторонах. Також попадаються там родинні назви: Дулиба, Джулиба; у Поляків: Duleba.

Волиняни.

Назва волиняни походить від міста Во-линь, який у давнину існував при устю Гучви до Буга на місці теперішнього села Городка. Сліди дав-нього городища заховалися до нині на південнім кінці села; воно має овальний вигляд і стрімкою стіною спадає до Буга; тут попадається багато черепків посуду гарної роботи, різні прикраси та намистини, що походять з кня-зівської доби. Ціле теперішнє село Городок окружене від заходу подвійним валом і ровом*). З уваги на своє похо-дження від імені міста назва „волиняни“ має не племінне але політично-державне значіння. Арабський географ Ма-суді, що жив у X-ім віці, оповідає, що „вдавнину“ сло-вянське плем'я валімана, за володіння свого короля Ман-джака, панувало над іншими слов'янськими народами, але опісля ця держава розпалася з причини незгоди та внутрішніх роздорів. Інший співчасний арабський письменник Ібрагім-Ібн-Якуб, згадує про слов'янське плем'я „влінбаба“, що його король Маха об'єднав інші племена під своєю владою, але опісля ці племена від-ділилися і кожне мало окремого володаря. Ці звістки, очевидно, дуже невиразні й баламутні, навіть не дають певності, що вони справді відносяться до волинян, а не якогось західно-слов'янського племені та міста (напри-

*) Згадати б, що в грубешівському повіті є ще потік з назвою „Волинянка“.

клад Воліна при устю Одри), але з другого боку годі нехтувати ними, бо вони добре підходять під вискази нашого літопису і їх виясняють. Приймаючи існування на півночі від Карпат більш-менш в IX. ст. великої волинської держави, зрозуміємо слова „Повісти”: „Бужани... а пізніше волиняни” й „дуліби... там, де нині волиняни”; вони кажуть, що бужани й дуліби ввійшли відтак у склад волинської держави. Можливо, що до неї належали також хорвати, які заселявали стоковище Сяну. Передове становище в цій державі займали мабуть бужани. Безіменне німецьке джерело з IX-го ст., т. зв. „Баварський географ”, згадуючи про словянське плем'я „бусан-ів”, нараховує у нього аж 231 городів. Волинська держава не проіснувала довго; мабуть, як звичайно тоді бувало, не пережила свого засновника Манджака-Маха і після його смерті розпалася на окремі області. Частинами, що відорвалися від волинської держави були: лучани і Червенські Гогоди. Полишаючи лучан на боці, бо вони не входять в обсяг нашого дослід, займемося цими останніми.

Червень. Вже сама назва показує, що область „Червенських городів” творила політично-державну організацію, якої осередком був город Червень. Старовинний Червень находився на місці теперішньої оселі Чермно-Вакіїв над Гучвою, подорозі з Грубешева до Томашева. Тут досі находяться останки городища, що складається з трьох окремих укріплень, окружених слідами валів; поблизу натрапляють при копанню на кусні мурів, а гр. Чикаленко найшов там велике цвинтарище. Частина піль цієї оселі має назву „Червенець”. Географічне положення городів Волиня й Червеня, їх близькість поруч себе (віддаль у простій лінії виносить ледве 25 км.!) виключає, щоб вони оба могли одночасно відігравати визначну політичну роль, бути в той сам час осередками більших державних організацій. З цього виходить, що щойно після упадку Волині, Червень зайняв передове політичне становище.

Найдавніші оселі.

1. За літописами.

Для пізнання ходу та розвитку колонізації Холмщини й Підляшши дуже бажаним було б визначити час повстання існуючих там осель, а впершу чергу встановити ті оселі, що були вже

в початках історичної доби. Біда тільки, що для розв'язки цього завдання маємо дуже невеличкі засоби. З найважливішого джерела для історії осельництва, з княжих та прикметних грамот давньої доби, ні одна не доховалася до наших часів. Остаються лише літературні твори, а саме „Повість” і Київський та Галицько-Волинський літописи, які охоплюють час від X-го до кінця XIII-го ст. Але в цих творах згадуються лише оселі, з якими вяжуться важніші політичні події, а таких осель буває небагато, особливо в тій області, що довгі часи стояла оподалик від осередків політичного життя, Києва й Галича, і щолиш у XIII-ім ст. знову стала брати в нім живу участь. Проте реєстр осель Холмщини та Підляшшя, названих у цих літописах доволі скупенький. Він містить 30 назв, які подаємо в географічній порадку. Здовж Буга: Волинь (тепер Городок, при устю Гучви), Угровеськ (тепер Уруськ, при устю Угерки), Володава, Берестій (Берестє), Мельниця (Мельник) і Дорогичин; над лівими притоками Буга: Телич (в деяких рукописах Потелич, тепер Потилич) над Ратою, Белз над Солокією, Червень (Чермно-Вакіїв), Подгорє (Підгірці) і Грубешів над Гучвою, Холм над горішньою Угеркою, Верещин і Андріїв над горішньою Володавкою; між Бугом і Вепром: Суха Дорога (мабуть Суховоля) на південь від Замостя, Грабовець і Уханє на захід від Грубешева, Комов (Кумів) на південь від Холму, Столи (Столиця) на захід від Холму, Охожа і Бусовно на північний-захід від Холму; в стоковиці Сяну: Любачів над Любачівкою; в стоковиці Вепра: Броди (біля Щебрешина), Сутійськ (Сонцяска) на північний-захід від Щебрешина*), Тернава (Тарнава) на захід від Туробина, Шекарев (тепер Красностав), Вогинь на схід від Радзина; Камінець над Лісною, правою притокою дол. Буга; Більськ над Орлянкою, лівою притокою Нарови; вкінці далеко на північній-заході Визна над Наровою, на схід від Ломжі, що лише переходно належала до Русі.

*) Від проф. В. Антоневича довідаюся, що його археологічна експедиція ствердила тут в 1936—37 р. виразні останки городища та найшла серед них сліди будівель, кераміку, глиняні писанки київського типу і 4 олов'яні печатки з подобою св. Василя та затертим написом кирилицею. Висліди цієї експедиції ще не оголошені друком. Теперішня офіційна назва оселі: Sasiadka — але місцеве населення зове її: Сонцяска.

2. *За назвами:* На щастя, маємо ще одне дуже надійне джерело до означення приблизного віку осель, а саме їхні назви. Розглядаючи назви осель Холмщини й Підляшшя, бачимо, що з-поміж них можна виділити дві великі громади: а) назви краєзнавчого характеру, які зазначають якусь прикмету оселі: її вигляд, краєвидні признаки, якість ґрунту, рістню або звірню і т. ін. (напр. Довге, Острів, Піски, Дубинка) і б) назви, які походять від особових імен.

а) *краєзнавчими.* Перша майже зовсім непридатна до розв'язки нашого питання, бо не показує часу коли засновувано належні до неї оселі; вони могли повстати ще в передісторичних часах або й зовсім недавно. Лише про оселі з назвами звірів, які вже зовсім вигинули, або яких від століть нема в цих областях, як от Турів (на Підляшшю S.*) від Межиріччя), Туровець (SE. від Холму), Боброво (W. від Красноставу), можемо сказати, що вони походять з давніх часів, найпізніше з княжої доби, коли тут ще попадалися звірі, від яких мають назви.

б) *особовими.* Навпаки, друга громада, де назва оселі утворена від особового імени, подаючи нам імя її засновика й першого власника або управителя, приносить обильний і певний матеріал до історії осельництва. Особові назви виступають тут у йменниковій або прикметниковій формі й відповідно до цього мають різні закінчення, які, здебільша, показують спосіб та час повстання оселі. На цій підставі ділимо їх на кілька груп.

а) Іменникові назви закінчені на -ичі, -иці. Це закінчення, повстале із старослов'янського -ишть, надає назві патронімічне значення, тобто означає потомків засновника. Як знаємо, в доісторичних часах поселювання слов'янських племен відбувалося родами. Оселя складалася з головного двора, де жив голова роду з найближчою ріднею, а біля двора тулилися добудівки для інших членів роду та для челяді, котру також зараховували до роду, та різні господарські будинки. Від імени голови діставав назву цілий рід;

*) Щоби ошадити місця, подаємо тут і далі сторони світу в скороченню, зазначеним латинським буквами: S. = південь, N. = північ, W. = захід, E = схід, SE. = південний схід і т. д.

назва оселі відповідала на питання: хто живе у цьому дворі? Возьмим, як приклад, назву села Маличі над Гучвою (SW. від Грубешева). Вона зложена з імени Мал (= малий) та закінчення -ичі і значить: рід, потомки, челядь Мала. З цього бачимо, що оселі з патронімічними назвами повстали ще в прадавніх часах початкової колонізації нашого краю українським населенням. Це potwierджують також стародавні поганські імена осіб, від яких ці назви утворені. В попереднє наведенім прикладі Мал — це відоме з найдавнішого літопису ім'я деревлянського князя, з яким в середині X-го ст. воювала київська княгиня Ольга. Назва оселі Бояничі (W. від Сокаля) утворена від імени Боян, що його носив напівказочний співець, згадуваний у „Слові о полку Ігоревім”. Очевидно, не всі імена, що виступають у назвах осель, дадуться віднайти в наших старовинних літературних пам'ятках; багато давніх поганських імен переховалося лише саме в цих назвах і тому патронімічні назви осель є zarazом цінним джерелом до пізнання наших стародавніх імен осіб та родів. Подаємо їх в географічній порадку. В стоковищі долішнього Сяну: Олешичі (W. від Любачева; в стоковищі Вепра: Дешковичі (N. від Щебрешина), Бартатичі (N. від Замостя), Войславичі (W. від Уханя і NN. від Сокаля); в сток. Буга: згадані вже як приклади Маличі й Бояничі, відтак Зуличі (W. від Варяжа), Мянновичі, Войславичі, Тутурковичі і Нусмичі (всі 4 NE. від Варяжа), Гнатовичі (E. від Варяжа), Шиховичі (W. від Крилова), Снятичі (NE. від Комарова), Турковичі, Гонятичі й Вербковичі (SW. від Грубешева), Добромиричі, Богутичі і Молодятичі (W. від Грубешева), Г[о]родиславичі (NE. від Томашева), Зубовичі (E. від Комарова), Степанковичі (W. від Городла), Ярославичі (E. від Уханя), Ратиборовичі і Путновичі (NE. від Уханя), Березовичі, (NW. від Дубенки), Веремовичі (S. від Холма), Чулчиці (N. від Холма), Славятичі (N. від Володави), Добратичі (S. від Берестя), Кийовичі (W. від Берестя), Костичі (NW. від Берестя), Яневичі (N. від Межиріччя), Демяничі, Демянчиці, Верховичі і Дмитровичі (N. від Берестя), Веламовичі, Яськовичі і Світичі (E. від Мельника), Семятичі (E. від Дорогичина); в стоковищі Нарови: Тиневичі (NE. від Більська), Гриневичі (N. від Більська). Як бачимо, патронімічні назви найгустіше виступають здовж Буга і його західних приток. Деякі з них, як Демяничі, Демянчиці, Дмитровичі, Костичі, Снятичі (від Коснята = Константин), Степанковичі,

Гриневичі, Яневичі, Яськовичі походять від християнських імен, що вказує на їхнє повстання щойно за княжої доби. Замітимо, що дві останні назви не мусять бути польського походження, бо імя Ян було за княжих часів розповсюджене також і на Русі (напр. відомий київський боярин Ян Вишата або Янка, донька кн. Всеволода Ярославича).

б) Прикметникові назви закінчені на -ь, -ів, -ин мають значіння присвійних прикметників і відповідають на питання: чий це двір або город? Напр. Добромишль = город Добромисла, Станків = двір Станка, Щебрешип = двір Щебрехи. Вони вказують на приватне, особисте посідання, тому назагал походять з пізніших часів ніж оселі, яких патронімічні назви показують на спільну родову власність: із часів існування державної влади, що цю особисто-приватну власність забезпечувала. За найстарші зпоміж цієї групи осель треба вважати оселі з прикметниковим закінченням на -ь, чого доказом вже сама старовинність граматичної форми, тепер вже не вживаної, бо її заступили присвійні форми на -ів або -ин. Сюди належать: в стоковищі долишнього Сяну: Будомир (SE. від Любачева); в стоковищі Вепра: Отроч (W. від Туробина), Нелиш (N. від Щебрешина) і Добромишль (NW. від Реївця); в стоковищі Буга: Добротвір (N. від Камінки Струм.), Пархач (S. від Христинополя), Жужель і Верб'яз (NE. від Белза), Сокаль, Теляж (N. від Сокаля), Радослав (W. від Варяжа), Тихобор (W. від Крилова), Масломишль (S. від Грубешова), Собібор (S. від Володави над Бугом), Добромишль (S. від Коденя), Кодень (над Бугом), Добринь (W. від Берестя), Витораж (SW. від Білої), Цицибор (N. від Білої), Радош (S. від Камінця Лит.); над Наровою: Сураж. До безсумнівно старовинних належать також оселі: Дорогуськ (над Бугом, E. від Холму) і Брянськ (N. від Дорогичина).

Закінчення на -ів, це найзвичайніша та найбільше поширена присвійна форма особових назв. Вона була в уживанні в різних часах, від стародавніх (напр. Київ) до найновіших, тому тут приведемо лише ці назви, що їх старовинний пень показує на давнє походження. В стоковищі долишнього Сяну: Немирів (N. від Яворова), Нагачів (WN. Яворова), Дахнів (N. від Любачева), і Чесанів; в стоковищі Вепра: Худків і Зданів (S. від Замостя), Бодачів (NE. від Щебрешина), Сулів (N. від Щебрешина) і Корбутів (NW. від Холму); в стоковищі Буга:

Махнів (W. від Угнова), Угнів, Переводів (NW. від Белза), Глухів (E. від Белза), Перемислів і Мичів (N. від Белза), Сулімів (W. від Варяжа), Хоробрів (E. від Варяжа), Горишів (S. від Грабівця), Скребешів (SW. від Уханя), Чорніїв (SE. від Холма), Станків (N. від Холма), Добринів (NE. від Холма) і Немирів (E. від Мельника). Одночасно з назвами закінченими на -ів повставали особові назви на -ин; це закінчення дочіплювали до особових імен з визвуком на -а або на мяку приголосівку (напр. від імени Бората утворено назву Боратин). Проте і з-поміж них наводимо лише назви із старовинними пнями. В стоковищі Вепра: Тешин (NE. від Замостя), Щєбрешин, Латичин (W. від Щєбрешина) і Туробин; в стоковищі Буга: Вороблячин (NE. від Немирова), Смолин (N. від Немирова), Доброшин (NW. від Жовкви), Волєвин (S. від Христинополя), Хлопатин (N. від Белза), Боратин і Добрачин (SW. від Сокаля), Гонятин (N. від Варяжа), Стенятин (N. від Сокаля і при джерелах Гучви), Моратин (NE. від Томашева), Модрин і Терєбин (S. від Грубешева), Тератин (E. від Уханя), Молодушин (SE. від Холму) і Кошин (S. від Володави).

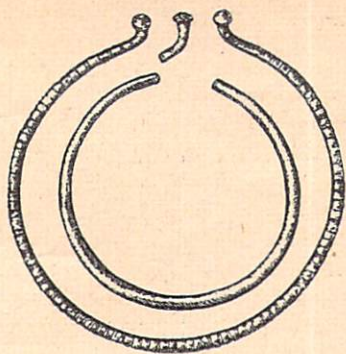
в) службовими. З інших груп до старовинних належать здебільша службові оселі, яких назви показують на рід зайняття їхнього населення. В давнину князі й бояри, а пізніше вельможі та замкові старости осаджували на своїх ґрунтах людей, що за отриману землю мали обов'язок робити їм службу. Населення цих осель називали назвами, що означували рід служби, роботу, яку вони виконували, і ці назви перейшли відтак і на самі оселі. Так повстали: Токарі (SW. від Туробина і NE. від Мельника), Конюхи (SW. від Грубешова), Стрільці і Мідники (NE. від Уханя), Скоморохи (N. від Сокаля і SW. від Уханя), Огородники (SW. від Коденя), Сурмачі (W. від Білої), Бондарі (над горішньою Наровою).

г) оборонними. Старовинного походження є оселі, що їх назви мають зв'язок із городом, найдавнішою слов'янською формою укріплень, вживаною ще в передісторичних часах, а відтак у князівській добі; починаючи від XIV-го ст. укріплені місця стали називати замками. Ось вони: п'ять осель з назвою Городище (S. від Христинополя, W. від Варяжа, N. від Холма, S. від Білої

і NW. від Каменця Литовського), Старгород (N. від Сокаля), Городло (NE. від Грубешева), Городиськ і Городок (N. від Дорогичина), Городок на місці стародавнього Волиня. Крім цього в деяких оселях находимо ще нині останки давніх городищ (укріплень), як от в Парипсах (E. від Немирова), Потиличі (W. від Рави Руської), Магерові та Окопах Магеровських (S. від Рави Руської), Любичі (NW. від Рави Р.), Скибицях (W. від Грубешева) і багато інших; на жаль ці городища ще незінвентаризовані, про їхнє існування довідуємося лише принагідно. Города були обведені ровом та валом, на яким стояла дерев'яна огорожа. Муровані стіни та вежі належали в цих часах до рідкостей; на існування такої вежі вказує назва оселі Башня (E. від Любачева).

г) *осельничими*. Про давність деяких осель свідчать назви, що вказують на старовинний спосіб осельництва, напр. Двориська (S. від Красноставу), Опілля (S. від Білої), Опільсько (NW. від Сокаля), або своїм звуком висловлюють давність, напр. Селище (S. від Уруська), Сідлиська (W. від Замостя і NW. від Рави Р.), Старесело (W. від Любачева і S. від Грубешева).

д) *колонізаційними*. Приблизні вказівки про час повстання осель дають вкінці також деякі колонізаційні назви, що означають чужу племінну приналежність живучих в оселі людей. Тут приходять до помічі відомості, зібрані історичною наукою, про політичні та етнічні відносини в різних добах. Оселі: Прусно (E. від Чесанова), Пруссия (W. від Рави Руської) і Пруська (E. від Камінця Лит.) безперечно походять з останніх десятиліть XIII-го ст., коли Німецький Орден переводив систематичне завойовування Пруссії і литовське племя прусаків масово кидало свою батьківщину, шукаючи в сусідніх землях захисту; литовський князь Тройден громадно розселював їх по городах на Чорній Русі, дрібніші гуртки загналися до галицько-волинської держави. Оселя Жмудь (SE. від Холму) повстала мабуть із полонених, захоплених князями Данилом або Львом у воєнних походах на Литву. Часті в XII-ім і XIII-ім ст. боротьби з уграми дали посельчан до с. Угринова (N. від Варяжа) та города Угровська. Дуже цінною історичною вказівкою є назва містечка Варяжа (Варяж = город варягів), бо літописи нічого не кажуть про варягів в цих сторонах. Заснування Варяжа прихо-

Бронзові нашийники з Дорогичина

Калаталка з гробів, висоцької культури

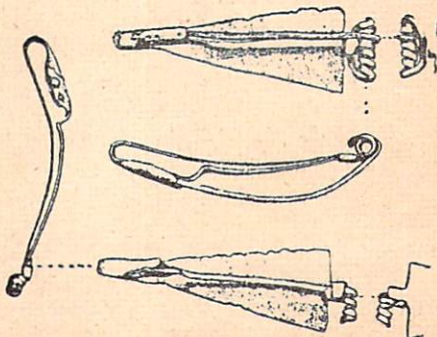
Ручка з бронзи з Мишкова, заліщицького повіту

Миска з вухами з Малич, біля Грубешева

Східно-германська урна із смерічковим орнаментом із Камінки Струмилової

Бронзові фібули з Гриневич біля Білої Підляської

диться покласти на IX—X-е ст., бо тільки тоді варязькі ватаги в ролі вояків і купців бушували по різних землях України. В цім самім часі повстав також і Холм. Галицько-Волинський літопис, щоправда, приписує заснування города королеві Данилові і широко оповідає про це під р. 1259, але справа початків оселі представлена тут доволі баламутно. Автор літопису, згадуючи про похід мазовецького князя Конрада на Данила в 1235 р., каже, що Конрад зупинився там, „де нині город Холм стоїть”, з чого виходило б, що тоді Холму ще не було, а в іншій місці приносить звістку про перенесення в р. 1223 єпископської столиці з Угровська до Холму. Про існування Холму в куди давніших часах від Данилового володіння свідчить його назва варязького (скандинавського походження: Холм = holm = горб (порівн. Stock-holm, Born-holm і ін.); значить, це назва краєзнавчого характеру. Проте початки цієї оселі треба пересунути також до IX—X-го ст., а літописне оповідання розуміти так, що Данило розбудував і укріпив вже існуючу оселю та перемінив її в город.

Висновки. Зібравши разом згадані в літописах місцевості та вище обговорені назви осель і розмістивши їх на мапі, бачимо, що початкова українська колонізація Холмщини і Підляшшя охопила перш за все долину Буга, розсуваючися відти долинами його приток на захід та північ. Стоковище Вепра відіграло в розвою цієї колонізації лише другорядну роль. Найбільше старовинних осель находимо в трикутнику між Бугом, Гучвою та Солокією і ця частина Холмщини була в початках історичних часів найгустіше заселена; тут також находяться оба найдавніші осередки цілої області: Волинь і Червень. Вододіл між Бугом і Вепром був ще майже зовсім безлюдний; там росли просторі ліси, в яких Данило, їдучи в 1255 році до Грубешева, у полював шість диких кабанів.

III. КИЇВСЬКА ДОБА.

1. Прилучення до київської держави.

*Територія Червенських
Городів і Підляшшя.*

„В р. 981 пішов Володимир на ляхів і зайняв їхні городи: Перемишль, Червень і інші городи, котрі до нині є під

Русию". Цими словами подає „Повість дочасних літ” першу історичну відомість про найдалі на захід висунені частини української території. Опісля, під р. 1018 находимо в цім самим літописі звітку: „Болеслав Городи Червенські забрав собі”, котра виразно показує, що назва Червенські Городи” відносилася до докладно означеної області землі. Під впливом першої відомости, де поруч Червеня названий також і Перемишль, новочасні історики зараховували перемиську область до території Червенських Городів. До цього прилучилася ще й суґестія пізнішої назви: „Червона Русь”, нашим літописам зовсім незнаной, під враженням якої польські, а також деякі російські (напр. Лонгинов) історики обстоювали й досі обстоюють погляд, що територія Червенських Городів охоплювала також і галицьку землю, тобто — за виїмком Волині — цілу Західну Україну. Що ця думка зовсім хибна, показує сам літопис. Оповідуючи про відібрання Червенських Городів від Польщі за Ярослава Мудрого, каже під р. 1030: „Ярослав взяв Белз”, а відтак під р. 1031 додає: „Ярослав і Мстислав, зібравши велике військо, пішли на ляхів і знову зайняли Червенські Городи”. Отже відзискання Червенських Городів відбулося у двох етапах: спершу сам Ярослав захопив Белз, а опісля, в другім поході, за підмогою свого брата Мстислава відібрав решту території. Виходить, що белзька волость належала до області Червенських Городів, навпаки Перемишль не належав сюди, бо про нього автор літопису зовсім не згадує в цім оповіданні, хоч це був знатний і важний город. У звістці з 981 р., Перемишль і Червень виступають як представники двох окремих територій, в котрих находилися ще й інші, менше важні городи. З уваги на це все треба прийняти, що територія Червенських Городів сягала на південь по границю, яка відтак відмежовувала галицьке князівство від белзького, а ще пізніше, за часів польського володіння, воєвідство руське від воєвідства белзького, тобто менш-більш по лінії: долішня Любачівка — Краковець — Немирів — Туринка (N. від Жовкви) — Руда (N. від Камінки Струм.). Така постійність перебігу політичних границь мимо переміни їхнього характеру з державних на адміністративні, або навпаки, є доволі частою проявою в історії*). Теж саме

*) Цікаво, що західний відтинок цієї границі творить і досі південну межу чеського і русько-равського повітів.

бачимо із західного боку. Положення Сутійська, Тарнави, Шекарева-Красноставу та інших згадуваних в літописах осель*) показує, що тут вже в XI-ім ст. границя від Польщі усталилася на лінії, котра пізніше, після прилучення українських земель до Польщі, була межею між люблинським воєвідством і холмською землею. Вона починалася над р. Доброю, лівою притокою Лади, на схід від Білгорою, йшла відсіля вододілом між Сяном та Вепром; у північно-західнім напрямі до джереловини р. Пора, лівої притори Вепра; тут повертала на північний-схід, на вододіл між р. Жовківкою та Келдівкою, лівими притоками Вепра, і на захід від Реївця доходила до самого Вепра. Перейшовши на правий беріг цієї ріки, закручувала на північ і, тримаючися менш-більш докладно 23⁰ східн. довж. від Гриніч, добігала біля Парчева до р. Півонії, правої притоки Тисьмениці. Тут повертала на схід і, відмежовуючи територію Червєнських Городів від Берестейщини, долішньою Володавкою досягала до Буга. Східну границю творила ріка Буг.

Що відноситься до Піляшшя, то деякі дослідники кажуть, що на північнім березі долішнього Буга сиділо литовське плем'я ятвягів та що українці шойно пізніше, ок. XIII. в. колонізували цю область. Ця думка зовсім безпідставна. Між Бугом та Наровою не находимо ні одної оселі, котрої назва свідчила б за литовсько-ятвязьким походженням. Навпаки цілий ряд назв осель, як Семятичі, Дятковичі і інші, що ми їх вичислили в уступі про колонізацію, доказують старинність українського осельництва. Літописні звістки, які маємо про ятвягів, показують їх на північ від Нарови. З причини скупих даних та деяких пересовувань можемо подати границі Підляшшя лише в загальних зарисах. Від заходу, від Польщі, вона йшла від р. Півонії у північно-західнім напрямі до Вогиня (Е. від Радзина); тут, повернувши просто на північ, перетинала р. Кросну (Крзну) нижче Межиріччя та досягала Буга вище Мельника; відтак далі Бугом доходила до устя Нурця, Нурцем вгору до коліна цієї річки нижче Брянська, а відсіля у північно-східнім напрямі до Нарови біля Суража. Північну

*) Замітимо, що автор Галицько-Волинського літопису зове Холмщину Україною, очевидно, у значінню пограниччя. (В р. 1213 Данило забрав Берестя і Угровеськ і Верещин і Столпе, Комов і всю Україну).

границю, від Ітвягів, творила горішня Нарова; східну, від Полісся, вододіл між Бугом та Прип'яттю. В письменстві назва „Підляшшя” з'являється щойно з початком XVI ст.; за давніх княжих часів його східна частина виступає під назвою берестейської, західна під назвою дорогичинської землі.

Давня політична приналежність.

Висказ „Повісти”, що Володимир В. в 981 р. забрав Перемишль, Червень і інші городи від ляхів, подав польським історикам підставу висновувати, що ці області перед цим належали до Польщі. Такий висновок видається на перший погляд зовсім ясний та справедливий, але при ближчій розгляді справа представляється інакше. До літописного висказу, як узагалі до всіх джерельних звісток, треба ставитися критично. Треба тямити, що в той час, за володіння кн. Мешка, польська держава обмежувалася на Великопольщу, Куяви й частину Помор'я; Мазовія жила ще давнім родово-племінним життям, пізніша Малопольща з Краковом була частиною чеської держави. Очевидно, що супроти цього стану про приналежність до Польщі земель над Сяном та Бугом не може бути мови. „Повість” писана з початком XII-го ст., коли вже витворилась традиція про боротьбу Руси з Польщею за Червенські Городи та взагалі за пограничні землі. Проте автор цього літописного твору, найшовши записку про захоплення в 981 р. Володимиром Перемишля та Червеня, не міг зі становища свого часу її інакше вияснити, як лише в цей спосіб, що київський князь забрав ці городи від Польщі, і так написав. Значить літописна відомість про забрання в 981 р. Перемишля та Червеня від Польщі — це ніщо інше, як лише особистий здогад, власна комбінація автора „Повісти”, і таких комбінацій находимо в літописі чимало. Тому деякі чеські дослідники впевняють, що Перемишль і Червень первісно належали до чеської держави, але цей погляд також не має підстави і дуже мало правдоподібний. Спираючись на наше теперішнє знання тодішніх відносин у східній Європі, приходить ся сказати, що найправдоподібніше оба городи були осередками зовсім самостійних, до ніякої з більших держав не-приналежних територіально-політичних організацій. Таке розуміння справи находить potwierдження в трохи пізнішій звістці літопису. Тут під р. 993 записано: „Іде Воло-

димир на хорватів"; значить новий похід на Посяння зазначений не як випада на Польщу або на Чехію, лише на племя, яке там жило.

Прилучення Червенських Городів до Русі мало велике стратегічне й торговельне значіння. Через цю область провадив воєнний шлях на захід, що був zarazом головним торговельним путем. Цим путем їздили купці з Києва півперек через південну Холмщину до Сандомира, а відтіля здовж горішньої Висли до Кракова; тут він розгалужувався, простуючи до Вроцлава, Праги, або над горішній Дунай до Регенсбурга. З Русі вивозили дорогі футра, шкіри, віск, а також людський товар — невільників; із Заходу спроваджували сукно, зброю, прикраси й різні предмети роскоші. Саме положенню при цім шляху завдячували городи: Волинь, а відтак Червень, своє політичне значіння і економічний розвиток.

Завоювання Підляшшя.

Менш-більш одночасно з придбанням Червенських Городів Володимир В. завоював ще й Підляшшя. На це вказує згадка літопису про похід київського князя на ятвягів в 983 р. Щоб дібратися до ятвягів, мусів Володимир вже бути в посіданню Берестейщини. Метою походу було, без сумніву, забезпечення нових займанщин на заході та взагалі устійнення західної границі держави.

2. Боротьба з Польщею за Червенські Городи.

Втрата Червенських Городів.

Володимир В. умер в 1015 р. Після його смерті розгорілася між його синами боротьба за київський престіл. Спершу засів на нім Святополк, що, бажаючи цілу Русь об'єднати у своїх руках, почав вбивати братів. Проти нього виступив Ярослав і прогнав його з Києва. Святополк утік до свого тестя, польського короля Болеслава, що вславився воєнними походами та поширив польську державу далеко поза границі, які вона мала за володіння його батька Мешка; за це польські історики називали його Хоробрим. Болеслав рішився допомогти зятеві і вліті 1018 р. виправився в похід на Ярослава, ведучи з собою крім польських полків, відділи наємного німецького та угорського війська. Ярослав вийшов йому назустріч. Обі армії стрінулися над Бугом біля старинного города Волиня. Ворожі війська простояли

якийсь час безчинно напроти себе, обмінюючися через ріку, по тодішньому звичаю, насмішками та визивами до рукопашного бою. Остаточно, 22 липня, Болеслав знечевя переправився через Буг, вдарив на заскочене цим руське військо і розгромив його. Ярослав із дружиною втік до Новгороду Вел., Болеслав увійшов до Києва і посадив Святополка на княжій столі. Вертаючись домів „забрав собі Червенські Городи” — як каже літопис.

Відзискання.

Однак Забужжя недовго оставало в посіданню Польщі. В р. 1025 умер Болеслав Хоробрий, а між його синами розгорілася така сама боротьба в Польщі, як перед десяти роками по смерті Володимира В. на Руси. Цим покористувався Ярослав Мудрий, щоб відзискати втрачену землю. Спершу, в р. 1030, виправився на Белз і здобув город, очевидно, з приналежною до нього волостю; відтак, прикликавши на поміч свого брата Мстислава, підняв у наступнім році новий похід і відібрав решту Червенських Городів. При тій нагоді обидва князі загналися далеко в глибину Польщі, де забрали велику добичу та багато полонених, яких Ярослав поселив над р. Россю, на стеновім пограниччю київської держави. Між цим внутрішній заколот у Польщі ставав все більший. Проти введеного Пястовичами християнства піднялася поганська реакція, в поодиноких областях захопили владу плеємні князі, між якими мазовецький князь Маслав був наймогутніший; цілу Великопольщу захопив чеський князь Бжетислав. Занепокоєний розростом чеської держави, німецький цісар Генрих III порозумівся з Ярославом М., щоб привернути лад у Польщі. Генрих III провадив війну з Бжетиславом, а Ярослав, одруживши Болеславового внука Казимира зі своєю сестрою Марією Добронею, в двох походах, 1041 та 1047 р., розгромив Маслава і посадив Казимира на польськй престолі. Таким чином видатно причинився до обнови польської держави. Союз з Пястовичами зміцнив опісля ще подружжям свого сина Ізяслава з сестрою Казимира, Гертрудою.

3. Міжкняжі усобиці та часті переміни.

Поділ руської держави.

Ярослав Мудрий був останнім київським князем, якому вдалося об'єднати в своїх руках ділу Русь, за винятком одної лише полоцької землі. При смерті (1054 р.) поділив

свою державу поміж п'ятьох синів. Київський престіл передав найстаршому, Ізяславові, полишаючи йому Новгород Вел. і Турово-Пинщину (Полісся), якими цей досі під рукою батька заряджував. Святослав, що досі правив Волиню, дістав Сіверщину (Чернігівщину), Муромщину і Тмуторокань (над Озівським Морем). Переяславщина та Суздальщина припали Всеволодові, Волинь Ігореві, а наймолодший син Вячеслав дістав смоленську землю. Для внука Ростислава, якого батько Володимир вже не жив. Ярослав виділив стоковище Сяну й горішнього та середнього Дністра, що досі були злучені з Волиню.

Ізяслав Ярославич.

Таким робом області Червенських городів і Підляшшя ввійшли в тісний зв'язок з Волиню, стали частинами наділу князів, що засідали на престолі у Володимирі Вол. Ігор володів тут лише три роки. По смерті Вячеслава Ізяслав пересадив його на смоленський стіл, а волинський наділ прилучив до київського князівства. Кілька літ опісля зробив те ж саме з волостю свого братанича Ростислава. В р. 1068 княгиня збунтувалася проти Ізяслава й прогнали його. При допомозі свого тітчного брата, польського князя Болеслава Смілого, вдалося Ізяславові відзискати престіл, та не на довго. В березні 1073 р. Святослав і Всеволод прогнали його вдруге і поділили його землями. На київському престолі засів Святослав, Волинь і Полісся дістав Всеволод, якому ще перед цим, по смерті Ігоря (1067 р.), припала Смоленщина; за це мусів Суздальщину відступити Святославові. Так Волинь із прилученими до неї волостями (Червенськими Городами. Підляшшям і галицькою землею) вдруге відділилася від київського князівства.

Ізяслав утік знову до польського князя. Болеслав напав на Підляшшя і почав руйнувати оселі. Всеволод вислав свого сина Володимира Мономаха на оборону Берестя. Про перебіг цієї війни літопис нічого не згадує. Вона недовго тривала, бо Володимирові Мономахові незабаром повелося допровадити до мира з Польщею в Сутійську, на пограниччі області Червенських Городів. Заведений у своїх надіях на відзискання утраченого престола, Ізяслав шукав захисту в німецького короля Генриха IV. і в папи Григорія VIII., але вони, готовлячися саме до боротьби між собою за верховну владу над католицьким світом, не могли йому дати реальної підмоги. Щойно неспо-

дівана смерть Святослава під кінець 1076 р. оживила надії Ізяслава. Спершу засів у Києві Всеволод, відступаючи волинський наділ синові Святослава Олегові. Коли ж надійшов Ізяслав із польською підмогою, обережний Всеволод рішив погодитися з братом і зрікся київського престола. Жертвою порозуміння впали сини Святослава: Всеволод затримав собі спадщину по Святославові, Чернігівщину, а Ізяслав прогнав Олега з Волині. Однак енергійний Святославич не закладав бездільно рук. Згуртував біля себе всіх покривджених князів, прикликав на підмогу половців і виступив проти стріїв. До рішальної битви прийшло 3 жовтня 1078 р. на Нежатій Ниві під Черниговом; військо стріїв перемогло, але Ізяслав поляг у бою.

Ярополк Ізяславич.

Смерть Ізяслава дала привід до нового розподілу княжих столів. Тоді пер у Києві засів Всеволод, зібравши у своїх руках майже дві третини спадщини по Ярославові Мудрому, тобто цілої Русі. Волинський і турово-пинський наділи припали Ярополкові, синові Ізяслава. Давид Ігоревич, стрийний брат Олега, пробував захопити Волинь для себе, але переможений мусів утікати. Та Ярополкові Ізяславовичеві не судилося володіти спокійно. В 1084 р. напали на нього Ростиславичі, бажаючи відібрати волость, якою володів їхній батько. Спершу вдалося йому при допомозі Володимира Мономаха відогнати наїзників, але опісля Ростиславичі захопили Володимир Волинський. Всеволод знову післяв сина Ярополкові на підмогу, але, щоб заспокоїти Ростиславичів, спонукав волинського князя віддати їм землю, якою Ярослав наділив їхнього батька. Таким чином Посяння та Подністров'я знову відорвалися від Волині і під пізнішою назвою галицької землі остали в тривкім посіданні княжої родини Ростиславичів.

Ярополк дуже нерадо згодився відступити таку значну пайку свого наділу, тим більше, що недавно (ок. 1080 р.) під натиском Всеволода мусів дати Дорогобужчину на заспокоєння Давида Ігоревича. Проте, чуючи жаль до київського князя, почав ладитися до війни. Всеволод заздалегідь дізнався про це й вислав військо на Волинь. Заскочений знечев'я волинський князь утік, але назабаром вернувся, ведучи з собою сильну підмогу від польського князя Володислава Германа. Між воюючими сторонами прийшло в Бродах (біля Щебрешина) до переговорів, які покінчи-

лися відданням Волині Ярополкові. Цей забажав відзискати ще й Подністров'я і виправився на Звенигород, але подорож згинув із руки якогось дружинника, мабуть насланого Ростиславичами. При новім упорядкуванню західно-українських територій в р. 1088 брат забитого Ярополка, Святополк Ізяславович, дістав Турово-Пинщину з придатком Берестейщини, яку відділено від Волині; Погорину з Дорогобужем Всеволод прилучив до Київщини, а обчімхана з трьох боків Волинь припала Давидові Ігоревичові. Від цієї пори Берестейщина залишається около 60 літ, тобто до середини XII ст., у зв'язку з Поліссям.

Зїзд у Любчі.

По смерті Всеволода на київському престолі засів Святополк Ізяславич. Щоб покласти край безнастанним заколотам та міжкняжим усобицям, скликав восени 1091 р. зїзд князів до Любчі біля Києва. Зібрані тут князі запоручили собі взаємно ненарушимість свого тодішнього стану посідання та ухвалили, що на майбутнє кожний князь має держати свою батьківщину. Було це протолошення засади ділчності в посіданню земель (переходу від батька на синів), всупереч із признаваням дотепер принципом родового старшинства (переходу від старшого брата на молодших), та разом осудження практикованої досі київськими князями політики насильного збирання руських земель. Одначе замість сподіваного успокоєння княжий сойм спірчинив нову війну. Давид Ігоревич, замітивши, що в часі зїзду між Володимиром Мономахом та Васильком Ростиславичем відбувалися довірочні наради, став підозрівати Василька, що цей хоче його висадити з Волині. Щоб до цього не допустити та запевнити собі прихильність київського князя, придумав погану кабалу. Оповів Святополкові про тайну змову Ростиславича з Мономахом з метою придбати Мономахові київський престіл, а Василькові Волинь; також пригадав Святополкові, що Ростиславичі наслали убійника на його брата Ярополка. Київський князь повірив, підступом захопив Василька в свої руки і видав Давидові, а цей велів його осліпити.

Волинська війна.

Звістка про цю подію викликала серед князів величезне вражіння. Володимир Мономах і сіверські Святославичі підняли з весною 1098 р. похід на Київ. Святополк зложив вину на Да-

вида і свято прирік його покарати. Одночасно брати Василька, Рурик і Володар, спустошили південну Волинь і присилювали Давида видати їм осліпленого Василька. З початком наступного року виправився Святополк, прогнав Давида з Володимира Волинського, а відтак повернувся на Подністрів'я, щоб загорнути собі ще й цю волость, яка ще донедавна належала до Волині. Але Ростиславичі вхопили за зброю і в бою на Рожнім Полі (біля Золочева) перемогли. Святополк закликав угрів на поміч, але Давид Ігорович, бажаючи відзискати свій наділ, перекинувся на бік Ростиславичів і привів їм половецькі полчища, що під Перемишлем розгромили угорське військо. Відтак метнувся на північ, здобув Сутійськ і Червень та став під Володимиром. Тут у завзятому бою поляг син Святополка, Мстислав; київський князь мусів уступитись із города, який піддався Давидові. Але справа на цьому не станула. Новий зїзд князів, скликаний Святополком у серпні 1100 року до Ветич (біля Києва), признав Давида винником заклоту і присудив відібрати від нього волинський наділ, полишаючи йому чотири города на прожиття. Давид покорився і замість 4-ох розкинутих городів випросив собі дорогобузьку волость, в якій давніше володів. Волинь перейшла до рук Святополка, а цей посадив там свого найстаршого сина Ярослава.

Ярослав Святополчич. Святополк Ізяславич умер в 1113 р. За постановами любчанського зїзду київський престіл мав тепер припасти синові, волинському князеві Ярославові. Однак київське віче закликала Володимира Мономаха і цей не лише засів у Києві, але й забрав також Святополкову Турово-Пинщину разом із прилученою до неї Берестейщиною, вважаючи їх за волості належні до київського наділу. Легко було передбачити, що Ярослав Святополчич з цим не погодиться, тому Мономах заздалегідь зашахував його союзом з Ростиславичами, оженивши сина Романа з дочкою перемиського князя Володаря. Знову Ярослав видав сестру Збиславу за Болеслава III. Кривоустого, забезпечуючи собі таким чином підмогу від Польщі. Війна почалася в 1118 р. Київський князь захопив Володимир Вол., і посадив там Романа, а коли цей по кількох місяцях помер, посадив свого наймолодшого сина Андрія. Ярослав привів із собою польське військо і вдарив на Волинь із заходу, але шуринова під-

мога мабуть не була велика, бо навіть не поспів здобути Червенея, хоробро бороненого посадником Томою Ратиборичем. Незабаром положення змінилося. Ярославів вдалося зложити проти Мономаха велику коаліцію, до якої, крім Польщі, пристали: угорський король Степан II., Чехи та навіть Ростиславичі. Ці останні дуже пильнували не допустити, щоб Волинь опинилася в одних руках із Київщиною, добре памятаючи, що їхні волості були донедавна частиною волинського наділу; тому й побоювалися, що надто могутній волинський князь покористується найближчою нагодою, щоб їх прогнати. Посадженню Романа Мономаховича у Володимирі не противилися, бо він був зятем Володаря, але передача престола Андрієві переконала їх, що Мономах твердо рішився затримати Волинь для своєї сім'ї. Тому із союзників стали його ворогами. В 1123 р. Ярослав з великим військом обляг Андрія у Володимирі. Мономах, видимо заскочений, пхнув найстаршого сина Мстислава на відсіч, а сам кинувся збирати більші сили. Між тим справа взяла зовсім несподіваний оборот. Ярослава вбили вояки, вислані з города в засідку; через це облога Володимира стратила свою мету і зібрані війська розійшлися домів.

Розклад Руси на окремі держави.

Два роки пізніше вмер Володимир Мономах, передаючи київський престіл своєму найстаршому синові Мстиславові; Полісся з Берестейщиною припали братові Мстислава Вячеславові, Волинь із Червенськими Городами лишилися Андрієві. Мстислав Мономахович був останній, що вмів утримати верховну владу київського володаря над іншими руськими князями, відгравати роль їхнього опікуна та батька й таким чином зберігти бодай подобу федеративного зв'язку всіх руських земель. З його смертю починається нова доба руської історії, в якій відокремлені змагання надільних князів здобувають рішучу перевагу; давня Русь розпадається на окремі, від Києва зовсім незалежні держави під владою поодиноких галузей роду Володимира В., що, відчужившись від себе, приймають характер місцевих княжих династій. Лише Київ далі остає яблуком Медеї, предметом посягань представників усіх руських княжих родин, тереном боротьби різних претендентів; саме це спричинило його остаточний повний упадок.

Мстислав при смерті покликав на київський престіл брата Ярополка, поручаючи йому, як бездітному, опіку над своїми синами. У виконанню волі брата Ярополк передав свій дотеперішній наділ, Переяславщину, найстаршому Мстиславичеві, Всеволодові, і таким чином назначив його своїм наслідником у Києві. Це викликало негодування молодших Мономаховичів, особливо Юрія, що володів у Суздальщині і став родоначальником суздальської (відтак московської) княжої династії, і волинського князя Андрія. Під їхнім натиском Ярополк змінив своє зарядження: Переяслав дав найближчому після себе віком Мономаховичеві, туровопинському князеві Вячеславові, Всеволод вернувся до Новгороду В., де досі княжив, а Турово-Пинщина (з Берестейщиною) припала молодшому Мстиславичеві, Ізяславові. Однак Вячеславові не подобалося князювання в zagrożенім від половців Переяславі, тому вернувся на Полісся, проганяючи відти Ізяслава. Це дало причину до нової війни, яка покінчилася в 1135 р. передачею Переяслава Андрієві. Опорожнений по нім волинський престіл дістав Ізяслав Мстиславич.

4. Перші волинські князі з Мстиславового роду.

Ізяслав Мстиславич.

Від цієї хвилини Волинь переходить у тривке посідання родини Мстиславичів, що володіла тут майже безпереривно до середини XIV-го ст. і видала цілий ряд талановитих та енергійних князів. Із'яслав забезпечився союзом із своїм стрієм, турово-пинським князем Вячеславом; вони оба боронили свої наділи спільними силами проти затій Всеволода Ольговича, що, заволодівши по смерті Ярополка (1139 р.) Києвом, задумав їх прогнати. Опісля відносини між Із'яславом та київським князем покращали. Оженений із сестрою Всеволода Ольговича та приєднаний обітницею наслідства на київському престолі, волинський князь став його вірним союзником. Смерть Андрія Мономаховича спричинила нову перемену в обсаді наділів. Переяславський престіл Всеволод передав Ізяславові, як своєму майбутньому наслідникові в Києві, а до Володимира Вол. післав свого сина Святослава. Проти цього виступила ціла родина сіверських князів, рідні та стрийні*) брати Всеволода, заки-

*) Сини Давида Святославича.

дуючи йому, що окружує себе Мономаховичами, а Свято-славичів відсуває набік. Всеволод заспокоїв стрийних братів (Давидовичів), відступаючи їм Берестейщину з Дорогичином і ще два інші города. Таким чином покінчився зв'язок Підляшшя з Поліссям. Короткий час воно творило окрему княжу волость, спершу в руках Давидовичів, в 1153 році в посіданню Володимира Андрієвича, сина наймолодшого з Мономаховичів, який відтак став дорогобузьким князем, а вкінці, не пізніше як у 1157 р., опинилося в руках Мстиславичів, стаючи знову частиною волинського наділу.

З другого боку, посадження Святополка Всеволодича у Володимирі Вол. занепокоїло Володимирка, що саме тоді переніс столицю з Перемишля до Галича і став зватися галицьким князем. Вірний традиційній політиці Ростиславичів, не міг спокійно дивитися на злуку Волині з Київом, бо це поважно загрожувало існуванню галицької держави. На цім тлі прийшло в 1144 р. до війни. Всеволод виправив проти Володимирка майже „цілу Русь" — як каже Київський літопис, — Володимиркові прийшли на поміч угри. Перевага сил була побої Всеволода, але проворному галицькому князеві вдалося вийняти мир за сплату воєнних коштів. Два роки пізніше знову розгорілася між ними війна та Всеволод не мігши здобути Звенигорода, вернувся з нічим до Києва. В цій другій війні Ізяслав Мстиславич вже не брав участі, бо його взаємини з київським князем поспуналися. Всупереч даному Ізяславові приреченню, Всеволод проголосив брата Ігоря своїм наслідником. Все ж таки заготовані княгині прикликали по смерті Всеволода (1146 р.) Ізяслава на престіл. Цей розгромив Ігоря і замкнув його в монастирі, у Володимирі Вол. посадив брата Святополка, а в Турово-Пинщині сина Ярослава, спихаючи свого стрия і дотеперішнього союзника Вячеслава на саму лише Погорину.

Війна за Київ.

Ці зарядження викликали серед князів новий заколот. Проти Ізяслава витворилася коаліція, до якої приступили суздальський князь Юрій, Ольговичі й галицький князь Володимирко. Побої київського князя станули заграничні володарі: польський князь Болеслав IV. Кучерявий, одружений з його братанницею; угорський король Гейза II., шурина Ізяслава, і чеський король Володислав II., посвоячений з посадженим у Володимирі Вол. Святополком. Ці заграничні союзи по-

мотали боротьбу за київський престіл із суперництвом між Гогенштафами та Вельфами в середній Європі (через Володислава II.) і боротьбою між візантійським цісарством та Угорщиною (через Гейзу II.). Війна розпочалася зараз зосени 1146 р. Не станемо переказувати її перебігу, дуже широко описаного в Київському літописі, бо вона тільки посередньо торкається історії Холмщини та Підляшшя. Скажемо лише, що велася з перемінним щастям: то Ізяслав захоплював Київ та проганяв відсіля Юрія, то знову перемігав Юрія, примушуючи Ізяслава до втечі. Операційною базою Ізяслава і його захистом була Волинь; туди хоронився після кожної невдачі, пересуваючи брата Святополка до Луцька, що таким чином почав відокремлюватися в окремий наділ; коли ж доля ставала сприятлива Ізяславі він переносився до Києва, а Володимир Вол. лишав Святополкові. Погорина (Дорогобуж, Пересопниця і ін. гори) переходила з рук до рук, залежно від перемін воєнного щастя: від Юрія до Ізяслава, від Ізяслава до Володимирка. Галицький князь був цілий час ревний союзник Юрія, з яким навіть посвоячився, одруживши сина Ярослава (Осьмомисла) з Ольгою Юріівною. Бажаючи в цій війні поширити межі галицької держави, захопив остаточно Погорину в свої руки, а навіть приступив в 1150 р. до облоги Белза, але сполошений нападом Гейзи на Сянік, мусів вертатись з нічим. Остаточно звесною 1151 р. вдалося Ізяславі твердо засісти на київському престолі.

Походи на Галичину.

Примістившись в Києві, Ізяслав виправився в 1152 р. на Володимирка, щоб приборкати небезпечного сусіда й завзятого ворога. Одночасно угорський король перейшов Карпати. Володимирко, притиснений з двох боків біля Перемишля, мусів прохати мира й зобов'язатися віддати Ізяславі Погорину. Коли ж ані він сам, ані по його смерті син Ярославосьмомисл не думали виконати зобов'язання, Мстислав з початком 1154 р. знову підняв похід на галицьку землю. Під Теребовлею прийшло до кривавого бою, в якому ні одна ні друга сторона не перемогла; але київський князь захопив частину Погорини ще перед битвою.

Мстислав Ізяславич.

Смерть Ізяслава в листопаді 1154 р. дала суздальському князеві спромогу втретє засісти на київському престолі. Озлоблений

на Ізяслава, хотів прогнати його синів з Волині та посадити там свого братанича Володимира Андрієвича. Волинське боярство стало рішуче в обороні Ізяславичів. Після 10-дневних боїв мусів Юрій відступити від облоги волинської столиці. Володимир Андрієвич, підійшовши під Червень, пробував по-доброму перетягнути міщан на свій бік, покликуючися, що він не чужий, а їхній княжич, бо його батько вже давніше володів волинською землею. Як відповідь на це дістав постріл в шию; з пімсти поруйнував цілу околицю, але вкінці мусів вдоволитися Дорогобужчиною (Погориною).

Незабаром (в травні 1157 р.) умер Юрій, і Київ, після короткого володіння Ізяслава Давидовича, перейшов у посідання Ростислава, молодшого брата Ізяслава Мстиславича, що досі володів у Смоленську. В цю пору волинський наділ вже тривко поділився на дві волості: володимирську, де сидів Мстислав Ізяславич, і луцьку під управою його брата Ярослава. Оба брати жили в згоді і ніколи не було між ними колотнечі. Мстислав був вірний союзник свого стрия Ростислава, який головню йому завдячував придбання київського престолу та оборону від затій Ізяслава Давидовича. Також із своїм сусідом від півдня, Ярославом Осьмомислом, колишнім противником батька, наладнав добрі взаємини, приєднуючися до дипломатичного виступу князів проти підпирання Ізяславом Давидовичем затій Івана Берладника на галицький престіл. Лише з Юрієм, сином колишнього волинського князя Ярослава Святополчича, що в 1157 р. заволодів Турово-Пинщиною, попав у сутичку, мабуть за Берестейщину, і зимою 1159/60 р. облягав його в Пинську; але це був лише переходовий спір. На зазив Ростислава брав у 1166 р. участь у поході князів під Канів, що мав забезпечити південний торговельний шлях та разом показати єдність цілої Русі проти половців.

Зруйнування Києва.

Розумне правління на волинській батьківщині вчинило Мстислава популярним також і в інших землях. Коли в р. 1167 Ростислав умер, кияни запросили його на свій престіл. Засівши тут, Мстислав негайно зібрав князів до нового воєнного походу в степи, розгромив половців і з великою добычею вернувся домів. Слава його імені досягла аж до Новгороду В. і спонукала новгородців проголосити його найстаршого сина Романа своїм князем. Але саме ця слава

й політичні успіхи викликали неохоту та заздрість інших князів. Син та наслідник Юрія на Суздальщині, Андрій Боголюбський, забажав зробити свою нову столицю Володимир над Клязмою осередком цілої Русі, проте свої зусилля звернув перш за все на те, щоб не допустити до обнови давнього політичного значіння та блиску Києва. Згуртувавши біля себе цілу громаду князів і половців, вислав на суперника величезне військо. Мстислав, хоч несподівано заскочений, боронився завзято, але перевага ворожих сил була надто велика. 8. березня 1169 р. суздальсько-половецькі війська вдерлися до Києва і два дні безпощадно плюндрували стару наддніпрянську столицю, завдаючи їй смертельний удар. Лише пробоем промостив собі Мстислав дорогу до свого Володимира. Спроба відзискати Київ, яку ще підняв при допомозі галицького князя, не повелася, а незабаром (в серпні 1170 р.) прийшлося йому розпрощатися з цим світом. Перед смертю заключив з братом Ярославом умову, що запевнювала дідичність обох волинських наділів: володимирський потомкам Мстислава, луцький потомкам Ярослава.

IV. ДОБА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

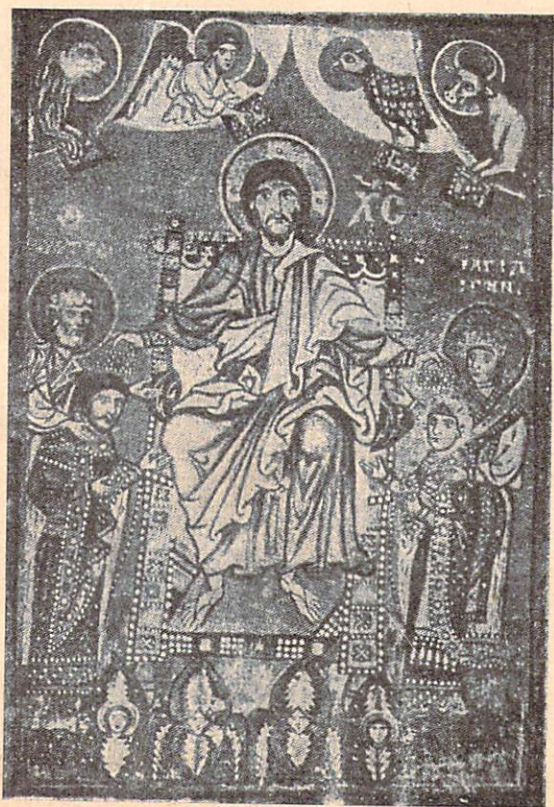
1. Роман Мстиславич.

Роздроблення Волині.

На відомість про смерть Мстислава Ізяславича новгородці припустили його сина Романа зректися княжого стола і він посів на Волинь, перебрати спадщину по батькові. Йому припала лише частина батьківщини, а саме володимирська волость; решту мусів відпустити трьом молодшим братам: Всеволодові — Белз, Святославі — Червень, Володимирові — Берестя. Також і луцький наділ поділили після смерті Ярослава Ізяславича в 1173 р. його чотири сини поміж себе: Всеволод дістав Луцьк, Інґвар південну Погорину (Шумськ і Дорогобуж), Мстислав Німий північну Погорину (Пересопницю); наділ наймолодшого Ізяслава невідомий; він умер безпотомно в 1195 р. Таким чином грозила небезпека роздроблення на невеличкі волості, як пізніше сталося з Чернігівщиною. Але енергійна діяльність володимирського князя і вчасна смерть кількох членів династії повернули історичний розвиток у зовсім протилежний

Князь Ярослав Мудрий із дітьми (Малюнок з Софійського собору)

Христос коронує кн. Ярополка з його жінкою
(з молитовника його матері)

бік: замість роздроблення прийшло поширення наділу та повстання сильної держави.

Володимир Мстиславович помер уже в 1171 р.; вслід за ним помер і Святослав. Червенська волость припала Всеволодові і на якийсь час стала частиною белзького князівства. Берестейською волостю заволодів після смерті Володимира Василько, син Ярополка Ізяславича, стрийний брат Романа, що давніше княжив на Пороссю, а відтак, стративши наділ, перебував у Чернигові. Як „дорогичинський князь”, Василько зводить в 1181 р. з минським князем Володимиром Володаревичем боротьбу за Берестя і при допомозі поляків оборонює свою волость. Що з ним відтак сталося, не знаємо, але Підляшшя перейшло незабаром у руки Романа і стало частиною Володимирського князівства. Про початки панування Романа Мстиславича маємо скупи відомості, бо в 70-их та 80-их рр. XII. ст. Київський літопис нагло перестає цікавитися волинськими подіями. Довідуємося лише, що володимирський князь часто гостював на дворі свого дядька, польського князя Казимира II. Справедливого. Воював із ятвягами, мабуть з метою забезпечити новопридбану Берестейщину від набігів цього войовничого литовського племені. Та незабаром ширші плани зайняли його увагу.

Галицькі справи.

Роман, одарений незвичайно бистрим умом, зміркував, що Київ вже безповоротно втратив колишнє значіння, що вже давно перестав бути головою руських городів, політичним осередком цілої Русі, за який силою довголітньої традиції його досі вважали. Зрозумів, що погоня за маревом київського престолу не лише не приносить ніяких реальних користей, але зовсім безцільно виснажує сили та енергію князів, ставляючи їх перед непоборними труднощами. Тому рішився зірвати з політикою славних предків, діда Ізяслава та батька Мстислава, і обернути свої зусилля на поширення впливу і влади на сумежні землі, щоб таким чином стати основником великої та сильної держави. Події, які під цю пору зайшли в галицькім князівстві, подали першу нагоду до здійснення цих планів.

Тут у 1187 р. умер Ярослав Осьмомисл серед тяжкої боротьби з місцевим боярством, що намагалося захопити керму держави в свої руки. Вмираючи, передав галицький престіл молодшому (нешлюбному) синові Олегові, а стар-

шому Володимирові призначив Перемишль. Бояри не признали цього зарядження, прогнали Олега та прикликали Володимира до Галича. Та незабаром став і Володимир їм не вигідний, бо не питаючи їхньої ради, почав правити самостійно. Володимирський князь бажаючи це використати для себе, навязав зносини з галицькими боярами і підбурював їх до рішучого виступу. Коли ж Володимир подався на Угорщину за підмогою проти бунтівників, бояри прикликали Романа і признали його своїм князем. Цим разом Роман не довго тішився галицьким престолом. Ледве на нім засів, надійшли угорські полки й примусили його до втечі. Через це попав у скрутне положення. Вибираючись до Галича, відступив свою володимирську волюсть братові Всеволодові, який тепер не хотів її віддати. Романові довелося якийсь час тинятися по чужих дворах, поки його тестеві, київському князеві Рюрикові, не вдалося спонукати Всеволода віддати Володимира та вернутись до свого Белза.

Угорський король Беля III., захопивши Галич, зовсім не думав віддавати його Володимирові Ярославичеві, але посадив там свого сина Андрія. Володіння угрів в Галичі було жорстоке: вони старалися згнобити боярів, з міщанами поводилися брутально, обиджали релігійні почування православного населення. Проте, коли Володимирові повелося вирватися з Угорщини і з помічними польськими полками підійти під Галич, галичани хопили за зброю і змогли йому прогнати чужинців. Навчені гірким досвідом, вже не піднімали затій і це забезпечило Володимирові спокійне володіння аж до смерти.

Непорозуміння з тестем.

Заспокоївся також і Роман Метиславич, відкладаючи здійснення галицьких плянів до сприятливішої хвилини, тим радше, що незабаром розсварився з тестем. Рюрик, бажаючи прихилити до себе суздальського князя Всеволода Юрієвича, відступив йому п'ять городів на Пороссю, котрими давніше обдарував зятя. Обурений Роман став знущатися над жінкою та підбурювати сіверських князів, щоб прогнали Рюрика з київського престолу. Дізнавшись, що Рюрик готується до воєнного походу проти нього, метнувся за підмогою до Польщі. Але там саме тоді розгорілася боротьба за краківський престіл між малолітнім сином Казимира II., Лешком, і його стриєм Мешком III. Лешкова мати

Олена, братаниця Романа (дочка белзького князя Всеволода), обіцяла йому поміч цілої Польщі, якщо їй удасться здобути для сина Краків. Тому Роман вирушив на чолі сторонників Лещка і в вересні 1195 р. станув до бою з Мешком над р. Мозгавою. Битва не принесла вирішення; ранений Роман вернувся з нічим до Володимира Вол. і мусів покоритися тестеві. Коли ж незабаром знову звязався з його ворогами, київський князь післав на нього сина Ярослава, який до спілки з галицьким князем спустошив володимирську волость та загорнув велику добычу.

Засновини галицько-володимирської держави.

Щолиш сам кінець XII-го ст. приніс рішучу зміну політичного положення. В 1199 р. умер Володимир Ярославич, не лишаючи по собі мужеських потомків; на нім вигасла династія Ростиславичів, що майже півтора століття володіла галицькою землею. Роман засів вдруге, на цей раз уже тривко на галицьким престолі. Заразом затримав за собою Володимирську волость із Підляшшям, стаючи таким чином творцем могутньої галицько-володимирської, відтак галицько-волинської держави. Повстання цього нового державного організму завдало політичному значінню Києва остаточний удар. Стративши внаслідок скупчення надволжанських земель в міцно споєну суздальсько-ростовську державу панівне становище над цілою Руссю, Київ лишився ще якийсь час політичним осередком українських та білоруських земель. Майже по сам кінець XII-го ст. старалися його князі більше або менше вдатно відігравати ролю опікунів південно-західної Руси. Тепер стара велико-княжа столиця опинилася на сірім кінці. Хоч після смерти Романа галицько-володимирська держава попала — як зараз побачимо — в довголітній заколот, все ж в ній збігаються та перекрещуються політичні справи майже всіх українських та південно-білоруських земель, а Київ або стоїть зовсім осторонь, або також попадає в круговорот галицько-волинської політики.

Походи на Подніпровя.

На жаль наші відомості про кінцеві роки панування Романа дуже скупенькі, бо на 1198—1205 рр. припадає семилітня прогалина в літописних збірниках з приводу запропащення кількох перших листків Галицько-Волинського літопису.

Насамперед прийшло до рішучого розриву між тестем і зятем. Київський князь звязався із своїми дотеперішніми ворогами, сіверськими Ольговичами, та пристав до коаліції, що мала на меті прогнати Романа з галицького престолу і посадити на нім синів Ігоря Святославича, славного героя поеми „Слова о полку Ігоревім”, що був одружений із сестрою останнього Ростиславича. Причиною цього розриву було, здається, розв'язання Романом подружжя з Рюриківною й одруження з княжною невідомого походження. Дізнавшись про затії Рюрика й Ольговичів, галицько-володимирський князь рішився їх випередити та зовсім ненадійно станув під мурами Києва. Кияни самочинно отворили міські ворота й привітали його як свого князя. Рюрик мусів зректися київського престолу і вдоволитися своїми давніми волостями, Ольговичі зобов'язалися понехати посягання по галицьку землю. Забравши Київ, Роман підняв похід у степи, де поруйнував половецькі кочовища, щоб забезпечити Подніпров'я від наїздників. Але зовсім не думав поселюватися тут на постійний побут, переносити свою столицю до „матері руських городів”. Посадив у Києві стрийного брата, луцького князя Інгвара, як свого намісника, а сам вернувся до Галича. Користаючи з його неприязності, Рюрик з початком 1203 р. при допомозі Ольговичів і половців знова захопив Київ та, не маючи чим оплатити союзників, видав їм місто на рабунок. Це примусило Романа до нового походу на Подніпров'я, в якому знову розгромив половців, Рюрика замкнув до монастиря та, бажаючи забезпечити собі на сході спокій від могутнього суздальського князя Всеволода, передав Київ Рюриковому синові Ростиславові, ожененому з дочкою Всеволода.

Смерть Романа.

Роман живо цікавився польськими справами, бо близьке посвоячення та особиста приязнь вязали його з матір'ю Лешка і зі самим Лешком. Коли ж по смерті Мешка III. і прогнання його сина Володислава (1202 р.) Лешек засів на краківському престолі, здавалося, що між галицько-володимирською державою та Польщею усталається добросусідські взаємини. Однак каверзи Володислава, як це виразно зазначає Галицько-Волинський літопис, розсварили Лешка з Романом і пхнули їх до війни між собою. Роман підступив під Люблин, а дізнавшись, що наближається польське військо, повернувся проти нього, переправився через Вислу і станув

біля Завихосту обозом. Сюди прибули до нього послы від Лешка і почали мирові переговори. Покищо заключено перемиря. Користаючи з перемиря, галицький князь виїхав 19 червня 1205 р. з невеличкою дружиною з обозу до недалекого ліса на лови. Тут заскочив його відділ польського війська і князь поляг у нерівній боротьбі.

2. Сороклітня боротьба за галицький престіл.

Угорсько-польська опіка.

Роман полишив двох синів від другої жінки: 4-літнього Данила й молодшого Василька. Вдова з дрібними сиротами не могла рахувати на прихильність галицького боярства. Поки на галицькім престолі сидів ще останній Ростиславич, Роман вдавав великого союзника боярів та підбурював їх проти самовільного князя; заволодівши сам Галичем, не терпів ніякого спротиву, не дозволяв нікому вмішуватися в державні справи. Навпаки, всіма способами старався згнобити могутню боярську кліку, за всякі каверзи безпощадно карав смертю. Своє поведення оправдував, як каже сучасний польський хроніст, поговоркою: „Не видусивши бджіл, не доберешся до меду”. Тому не диво, що за першою вісткою про смерть свого гнобителя, бояри прикликали на галицький престіл Ігоревичів. Але енергійна вдова по Романі не опустила рук; призвала Романового приятеля, угорського короля Андрія II., на поміч і на з'їзді в Сяноці заключила з ним умову: Андрій взяв Данила й Василька під свою опіку та зобов'язався боронити їхніх прав до спадщини по батькові, переймаючи заразом на себе верховну владу над цими землями. Вслане ним угорське військо оборонило (восени 1205 р.) Галич від сіверських князів, але в наступному році вони прийшли з більшими силами і Романовичі мусіли втікати до Володимира Вол. Засівши в Галичі, Ігоревичі захотіли захопити ще й володимирську волость. З огляду на непевне становище володимирських боярів, Романова вдова рішилася на очайдушний крок: утікла до Польщі, шукаючи захисту у ворога свого мужа з його останньої війни, у Лешка. Краківський князь прийняв її доволі прихильно та став порозуміватися з Андрієм II., що до спільного виступу у справі Романової спадщини. Оба володарі поділили сферу впливів і ділання поміж себе: угорський король застеріг собі опіку над галицькою зем-

лею, залишаючи Лещкові вільну руку на Волині. Але до збройного виступу на разі не прийшло.

Ігоревичі розібрали захоплені землі: найстарший Володимир засів у Галичі, Роман у Звенигороді, Святослав у Володимирі Вол. Але незабаром розсварилися між собою. Звенигородський князь Роман прогнав Володимира з Галича. Скористав з цього Лещек, виправився на Святослава, відібрав Володимир Вол. і передав луцькому князеві Інгварові Ярославичеві, недавньому намісникові Романа в Києві, беручи собі одночасно його дочку за жінку. Але Інгвар незабаром розсварився з володимирськими боярами і мусів вертати до Луцька, а його місце зайняв белзький князь Олександр, що вже перед Інгваром володів хвилю у Володимирі. Василько з матір'ю дістали спершу Берестя; коли ж Олександр переселився до Володимира Вол., відступив на бажання Лещка белзьку землю Василькові, виділивши з неї червенську волость для свого брата Всеволода.

Бачивши, що краківський князь забезпечив Василька наділом і газдує на Волині, мов у себе дома, Андрій II. почувся до обов'язку подбати про Данила, який перебував у нього, і завести лад в Галичі. В його голові зродилася думка посадити старшого Романовича на галицьким престолі, одружити його зі своєю дочкою і таким чином галицький княжий рід зв'язати з династією Арпадів. Висланий у літі 1209 р. угорський палатин Бенедикт Бор захопив Галич і став ним володіти в імені Данила. Але нове володіння угрів було так само брутальне, як попереднє, після призову їх останнім Ростиславичем. Тому коли вміжчасі погоджені з собою Ігоревичі надійшли із сильним військом, населення радо їх привітало, а палатин мусів відійти на Угорщину. Тепер Ігоревичі задумали приборкати непокірливих боярів і вчинили серед них люту різню. Частина втікла до Андрія II., прохаючи помочі та обіцяючи признати Данила своїм князем. Вернувшись з угорськими полками та отримавши підмогу від Лещка, Василька і всіх волинських князів, захопили Святослава й Романа Ігоревичів у свої руки; третій брат, Володимир, ледве врятувався швидкою утечею. Наступила подія, досі нечувана в українській історії: у вересні 1211 р. розлучені бояри повісили Ігоревичів з пімсти за різню своїх товаришів.

Осаджуючи малолітнього Данила на галицьким престолі, бояри хотіли самі ним правити, тому коли Романова

вдова приїхала до сина до Галича, присилювали її вертатись назад до Белза. Щоб зробити рішучий кінець заколотам, угорський король увязнив головних ворохобників та забрав їх на Угорщину. Однак деякі поспіли утікти, спровадили Мстислава Німого з Пересопниці до Галича, а Данило з матір'ю ледве втікли на Угорщину. Одночасно Лешек відібрав Белз від Василька, передаючи волость Всеволодові, братові Олександра; Василько мусів задовільнитися невеличким городком Камянцем, поки Олександр не рішився відступити йому південної Погорини (Перемиля і Ти хомля). Сюди прибув до нього з Угорщини також Данило з матір'ю і тут Романовичі перебули около два роки, „споглядаючи з тугою на Володимир” — як каже літопис.

Андрій II. знову вибрався в похід, але через ворохобню, яку підняли його власні вельможі, мусів вертатись назад, висилаючи до Галича боярина Володислава Кормильчича з частиною війська. Почувши про наступ, Мстислав утік до Пересопниці. Володислав вїхав із тріумфом до Галича і засів на княжій престолі (1213 р.). Це був перший та одинокий випадок в історії цілої Руси захоплення княжого стола боярином, що не походив із роду Володимира Великого, і викликав серед князів велике вражіння. Мстислав Німий спонукав Лешка до збройного виступу, до якого прилучилися володимирський князь Олександр і його брат Всеволод. Союзники розгромили узурпатора над р. Бібркою, але Галича добути не могли.

Умова в Спіжу.

Вмішанням у галицькі справи Лешек нарушив умову з угорським королем, щодо поділу сфери впливів на галицько-волинській території. Розгніваний Андрій II. став ладитися до війни з Польщею. Але малопольські вельможі не бажали собі війни з Угорщиною, і краківському воєводі Пакославові повелось допровадити до зїзду обох володарів у Спіжу восені 1214 р. Тут прийшло до заключення умови на зовсім новій підставі: замість сфери впливів та опіки над Романовичами Лешек з Андрієм II. поділили саму спадщину Романа поміж себе. На галицький престіл призначили Андрієвого сина, 5-літнього Кольомана, що мав одружитися з Мешковою дочкою, 2-літньою Саломеєю; Лешек дістав перемиську волость, Підляшшя й північно-західню частину червенської території, тобто властиву Холмщину, та ще й верховну владу над любачівською волостю, якою наді-

лено воєводу Пакослава. Решту обкороєної володимирської волости признали Романовичам, а Олександр мусів вертатись до свого Белза. Сильна угорська залога обсадила Галич, а владу в імені малолітнього Кольмана перебрав намісник Бенедикт. Незабаром ештергомський архієпископ із доруки папи Інокентія III. коронував Кольмана, як „короля Галичини і Володимирії”.

Мстислав Удатний.

Союз Андрія з Лешком недовго втримався. Угорський король вважав свою позицію в Галичі за так міцну, що незабаром поважився відібрати від Польщі перемиську та любачівську волості. Саме тоді зголосився новий претендент до галицького престолу в особі новгородського князя Мстислава Мстиславича з лінії смоленських Ростиславичів, що його за енергію та велику рухливість названо „Удатним”. Невдоволений дуже обмеженою владою, яку новгородці полишали своїм князям, розглядався за іншим полем діяльності, і вже в 1215 р. пробував захопити Галич. Лешек, бажаючи пімститися на Андрієві, вислав до Мстислава посла з візванням до нової спроби та обітницею підмоги. Користаючи з цієї обітничі та дізнавшись, що угорський король вибрався на хрестоносний похід до Палестини, Мстислав Удатний виправився в 1217 р. вдруге на Галич. Проти його наступу Бенедикт навіть не пробував боронитися та разом із залогою що швидше відступив на Угорщину. Бажаючи зміцнити своє становище в Галичі, Мстислав простягнув руку Романовичам та одружив молоденького Данила із своєю донькою Анною. Виглядало, що згодом передасть йому Галич у спадку. Данило, забезпечений з цього боку, забажав об'єднати у своїх руках бодай цілу володимирську волость свого батька і воєнним походом одібрав від Лешка Підляшшя і „всю Україну”, — як каже Галицько-Волинський літопис, називаючи так теперішню Холмщину; польські війська, що напали на Побужжя, розгромив і гнав за ними аж до Вепра. Це був перший самостійний воєнний подвиг 18-літнього Данила.

За це прийшлося спокутувати Мстиславові. Втрата недавно придбаних земель діткнула польського князя до живого. Підозрюючи у виступі Данила Мстиславову руку, Лешек помирився з Андрієм II. і оба спільно напали на галицьку землю. Саме тоді Мстислав перебував на Наддніпрянщині, куди закликали його тамешні князі на нараду.

На звістку про ворожий наїзд поспішив з поворотом, але маючи з собою лише на швидку руку зібране військо, не міг нічого вдіяти; тому подався в степи, щоб привести звідти половецьку підмогу. Завоювавши Галич, союзники надіялися захопити ще й Волинь, тим певніше, що до них пристав белзький князь Олександр. Але тут їм не повелося. Данило порозумівся з литовськими ватажками і вони до спілки з ятвягами й прусаками напали на Польщу та примусили Лешка до поспішного відходу з Волині на підмогу братові Конрадові Мазовецькому і на ратунок власної землі. Міжтим Мстислав привів Данилові половців в поміч. Угорське військо мусіло уступити з Волині, а незабаром Мстиславові вдалося добути й Галич, де захопив короля Кольомана з жінкою й Судислава, голову угрофільської боярської партії. Дісталось й третьому змовникові Олександрові, бо Данило, мстившись за зраду, люто поруйнував белзьку волость.

Битва над Калкою.

В той час надтягнула несподівана загроза з далекого Сходу. Кочівні (на південь від р. Амуру) монгольські племена об'єдналися між собою й під проводом джінгіс-хана Темуджіна вибралися завоювати світ. Коли їхні полчища явилися на Підкавказзі, перелякані половці закликали руських князів на поміч. За почином Мстислава Удатного цілий рід князів, між ними й Данило, вирушили в степи. 16 квітня 1223 р. прийшло там до кривавого бою над р. Калкою (біля Озівського моря), що покінчилася розгромом половецько-руського війська. Після цього монголи вернулись назад в Азію і на кільканадцять літ щезли з обрію Руси.

Помилки Мстислава.

Грізна небезпека із Сходу і спільний воєнний похід зовсім не припинили колотнечі між князями. Незабаром показалося, що Мстислав Мстиславич був ліпший полководець ніж політик. Під впливом угрофільської боярської партії та внаслідок каверз белзького князя, що кинув на Данила підозріння, наче б цей наставляв на Мстиславове життя, галицький князь заключив з Андрієм II. умову, в якій прирік свою молодшу доньку видати за третього Андрієвого сина, також Андрія, та переказати йому галицький престіл. Через це між Мстиславом і Данилом прийшло до напруження, навіть до хвильового розриву: Мстислав попустошив

з Олександром волинську волость, Данило з підмогою Лешка відплатив походом на Белз і сумежні галицькі області. Шкідні наслідки умови з угорським королем виступили ще з іншого боку. Мстислав мусів своїйому майбутньому зятеві відступити Перемишль, але цей швидко простягнув руку по сам Галич. Зібравши угорські полки та підмогу з Польщі, рішив захопити його силою. Данило поспішив тестеві на поміч і воєнні події прийняли некорисний для напасника перебіг, але Мстислав знову стругнув несподіванку: заключив із Андрієм нову умову, в якій ізрікся Галича в його користь, залишаючи собі лише т. зв. Пониззя, степове пограниччя над Дністром. Незабаром (1228 р.) умер, полишаючи Пониззя Данилові. В Галичі знову запанували угри, але не на довго. Бажаючи відібрати від Данила Пониззя, боярин Судислав, що правив в імені малолітнього Андрія, підняв туди похід. Данило перебував тоді в Угровську. Повідомлений про це противниками угрофільської партії, злетів знечевя на Галич, розгромив угорську залогу й засів на батьківським престолі. Спроба угорського короля цього самого (1229) року, відзискати втрачену землю, не повелася.

Об'єднання Волині.

Одночасно об'єднання розшматованої Волині поступало швидко вперед та разом із тим росла сила Романовичів. Ок. 1226 р. умер їхній стрийний брат Мстислав Німий, що після смерті Інгвара володів у Луцьку. Незабаром по нім помер його син Іван. Спадщину пробував захопити дорогобузький князь Ярослав Інгварович, але Данило побив його, загорнув обі волості, луцьку й дорогобузьку і надав братові Василькові. Тоді ж пинські князі піддалися під опіку Романовичів і Пинщина стала немов самоуправною частиною володимирської області.

Затії Олександра.

Лише в Галичі все ще не було спокою. Ворожі Данилові бояри навязали тайні зносини з белзьким князем, заманюючи його на галицький престіл. Бачивши, що Данило та Василько звертають всі свої зусилля на відбудову великої Романової держави, Олександр почувся загрожений, боявся, що вони незабаром захочуть забрати ще й його наділ, вже й так з усіх боків оточений волостями Романовичів. Тому став непримирним ворогом своїх стрийних братів, творцем ка-

верз і затій звернених проти них. Це спонукало Василька до походу на Белз. Олександр уступив до Перемишля, а коли туди надійшов Данило, втік на Угорщину. На дворі угорського короля зібралися найчільніші вороги Романовичів і намовили Андрія II. до нової спроби відзискати Галич. В 1232 р. угорський король виступив у похід. Романовичів не було тоді в краю. Вони виправилися на Наддніпрянщину помагати київському князеві, Володимирові Руриковичеві проти чернігівського князя Михайла Всеволодовича. Угорські війська без великих труднощів загорнули галицьку землю та прислудували воєводу Мирослава, що заступав Василька у Володимирі Вол., зріктися в імені Романовичів Галича, Белза й Червеня. В Галичі знову засів королевич Андрій, Белз і Червень вернулися Олександрові. Але вже в найближчому році з поворотом Романовичів положення змінилося. Ведучи з собою київські й половецькі полки, Данило розгромив угрів під Шумськом, а вдруге під Перемишлем, та підступив під Галич. Підчас оборони міста королевич Андрій ненадіжно помер, а залога, не бачивши підстави до дальшої боротьби, відійшла на Угорщину. Олександр попав у руки Романовичів і від цього часу зовсім зник з історичного овиду. Його волості — белзьку й червенську — Данило прилучив до галицької держави.

Суперництво Ольговичів. Хоч становище Данила в Галичі ще не було зовсім забезпечене, він, не зважаючи на це, незабаром знову поспішив на поміч київському князеві, zagrożеному чернігівським Михайлом та його союзниками половцями. По кількох перемогах Данило кинувся необережно в бій з переважаючими силами половців, в якому його військо зазнало важких утрат. Користаючи з цієї невдачі, Данилові вороги підняли в Галичі бунт і прикликали Михайла Всеволодовича на престіл. Данило поспішив на Угорщину, де восени 1235 року вмер король Андрій II., сподіючися з його наслідником Белею IV. дійти до порозуміння в галицьких справах і покласти таким чином край затіям ворожої боярської партії. Сюди приїхав також син Михайла Ростислав. Спершу Беля станув побоці Ольговичів: післяв Михайлові відділ угорського війська на поміч і обіцяв видати дочку за Ростислава; але відтак наполюханий переговорами Данила з австрійським князем Фридрихом II. Бабенбергом, ворогом Угорщини, зобов'язався не підпирати суперників Романовичів та відкликав обітницю, дану Ростиславові.

Засівши в Галичі, Михайло метнувся зібрати якнайбільше союзників проти Данила. Крім угорського короля, приєднав собі половців, Ізяслава Мстиславича, що саме тоді хвилюю захопив був київський престіл, та навіть Данилового приятеля, мазовецького князя Конрада. Цей користаючи із заколоту, пограбив околиці Холму та Червени, загарбав собі дорогичинську волость та поселив там орден т. зв. Добжинських Лицарів, що мали боронити Мазовію від нападів ятвягів і литовців. Але й Романовичі не застиляли справи. Обі сторони вели війну (1236—1237 р.) з великим напруженням сил і дипломатичних засобів. Михайло двічі виправлявся на Волинь; за другим разом надармо дожидав в Підгорю (Підгірцях над Гучвою) половців, щоб укупі з ними получитися з Конрадом, що стояв біля Холма. Данило підкупом спонукав половців до повороту в степи, розірвав союз Белі з Михайлом, а на Конрада наслав литовського князя Мендовга. Походи Романовичів на Галич також спершу були безуспішні. Щойно Ростислав, якому батько, вибираючися до Києва, передав дальнє ведення війни, виправився аж на Литву помагати Конрадові. Тоді Данило з Холма знову метнувся на Галич, а галицькі міщани, користаючи з неприязности боярів, отворили йому міські ворота та повітали як свого князя. Ростислав навіть не пробував відбирати столицю, лише подався на Угорщину, а бояри, хоч нерадо, покорилися Романовичеві. Незабаром повелосся Данилові захопити ще й Київ, де поставив воєводу Дмитра як свого намісника. Також прогнав Добжинських Лицарів, відобрав дорогичинську волость та прилучив її до галицького наділу. Берестейщина дальнє лишилася при Волині. Таким чином Романовичі об'єднали всі українські землі, за винятком Сіверщини, Переяславщини й Закарпаття, в одну суцільну велику державу. Хоч Василько отримав від Данила Волинь як свій окремий наділ, цей поділ не мав ніякого практичного значіння, бо обидва брати виступали назовні завсїди разом та й у внутрішній політиці ділали згідно, порозуміваючися між собою у всіх важніших справах, причім Василько слухняно підчинявся волі та вказівкам старшого брата.

Монгольська навала.

На жаль, це об'єднання України тривало дуже коротко, не цілий рік. В той час, коли князі зганяли одні одних з престолів та

пустошили взаємно свої наділи, насунула вдруге монгольська навала. Спершу кинулася на Поволжя та загналася аж під Новгород Вел., відтак завернула на українські землі. Під зиму 1240 р. хан Бату обляг Київ. Кияни під проводом воєводи Дмитра два місяці хоробро боронилися, але не могли встоятись супроти величезної переваги ворога. Поруйнувавши Київ, найздики рушили далі на захід. Вістка про упадок Києва викликала на українських землях величезний переполох. Князі, бояри й значна частина населення кинулися в розтіч, навіть не пробуючи протиставитися ворогові; лише два сильно укріплені городи, Кремянець і Данилів, оборонилися. Данило метнувся в часі облоги Києва на Угорщину, надіючися виєднати у короля поміч проти монголів. Вертаючись відти, стрів у Карпатах цілі товпи втікачів, що шукали захисту в горах; тому подався ззад і поспішив через Угорщину й Малопольщу на Мазовію до князя Конрада. Тимчасом монголи посувалися швидко, добуваючи та руйнуючи городи, плюндруючи оселі. З південної Волині хан Бату вислав частину своїх полчищ далі на захід; вони здобули Володимир Вол., спустошили червенську волость, спалили Холм, де тоді згоріла церква св. Трійці, і впали до Польщі. Хан з головною масою орди завернув на південний захід, зруйнував Галич і т. зв. „руськими воротами” (просмик між джерелами Опору та Ляториці) перейшов через Карпати на Угорщину. Тут, розгромивши Белю IV. у кривавій битві над р. Саявою (Шайо), цілий рік газдував по-своєму, безпощадно плюндруючи край.

Успокоєння. Перечекавши в гостині у Конрада, у Вишгороді (над Вислою, NW. від Варшави), поки монголи не перейшли на Угорщину, Романовичі вернулись домів, але мусіли перебороти чимало труднощів, заки відзискали владу в цілій державі. Вже на самім пограниччю стрінула Данила немила несподіванка, бо дорогичани зачинили перед ним ворота і не хотіли пустити до міста. Данило, не маючи з собою війська, не міг нічого вдіяти, але пізніше суворо покарав бунтівників, коли літопис відтак згадує про відбудову міста. Виступ Дорогичина мабуть стосює у зв'язку з протикнязівським рухом, який саме тоді прокинувся в Київщині та на східнім пограниччі галицько-волинської держави і намагався знівечити дер-

жавну владу, розложити області на зовсім і від нікого незалежні, самоуправні громади. Головну роль в цім русі відіграли т. зв. болоховці на верховинах Случі та Богу. З весною 1242 р. монголи, вертаючись із Угорщини в надволжанські степи, знову переходили через українські землі, але обвантажені угорською добычею не робили більше шкід населенню. Лише на Забужжя вислав Бату невеликий загін, бажаючи схопити Данила. Повідомлений про це Данило, подався з Холма до Володимира Вол., а монголи, спустошивши край аж по р. Володаву, відійшли в степи. Між цим з болоховцями і ворожими Романовичам боярами звязався Ростислав Михайлович, пробував завоювати Пониззя та на коротку хвилину захопив навіть Галич, але за приходом Романовичів мусів знову втікати на Угорщину. Після повернення спокою у своїй державі, Романовичі вмішалися в польські справи, помагаючи мазовецькому князеві в боротьбі з Болеславом Соромливим за краківський престіл. З весною 1243 р. воювали над ріками Ладою, Танвою та долішнім Сяном, але повинь Висли не пустила їх в глибину Малопольщі. Коли ж відтак люблинці, сторонники Болеслава, спустошили околиці Андрієва (N. від Холму), Данило, — як каже Галицько-Волинський літопис, — в один день пригнав з Холму під Люблин і присилував населення присягнути, що перестане помагати Болеславу і зберігатиме невтральність.

Битва під Ярославом.

Тимчасом над головами Романовичів знову зібралися грізні хмари. Угорський король прийняв Ростислава дуже прихильно, видав за нього доньку Анну та з сильним військом виправив на завойовання галицької землі. Йому на поміч вислав Болеслав Соромливий польські полки, а також прибули дружини ворожих Данилові боярів. Всі ці війська скупчилися біля Ярослава та стали облягати місто. Данило з Васильком поспішили на відсіч і на ярославських полях розігралася 17. серпня 1245 р. люта битва, що принесла Романовичам величаву перемогу. Цією перемогою покінчилася 40-літня боротьба за галицький престіл. Від тепер Романовичі та їхні потомки тривко володіли галицько-волинською державою аж до вимерта роду.

3. Останнє 20-ліття панування Данила.

Монгольська зверхність.

Крім ярославської перемоги ще одна подія причинилася до усталення володіння Романовичів. Зараз по битві прийшли монгольські послы до Данила та дали йому знати, що має особисто зложити чолобитню ханові, як це вчинили інші руські князі. Не бажаючи наражувати своїх земель на нові спустошення, Данило рад-не-рад вибрався в далеку та небезпечну подорож до Сараю над долішньою Волгою (біля Царева), столиці новоповсталі монгольсько-татарської держави, що звалася Золотою Ордою або Кіпчаком. Хан Бату привітав його ласкаво, погостив і затвердив, як свого васала, в посіданні всіх земель, які цей мав у своїх руках. Признання ханської опіки було для гордого Данила Романовича дуже болюче й особисто понижливе, але мало цей добрий наслідок, що забезпечило його престіл від зазіхання інших володарів, зміцнило його становище супроти сусідів. Це перш за все відбилося на взаєминах з Угорщиною. Беля IV., що досі так послідовно попирав ворогів Романовичів, вислав тепер до Данила посольство з пропозицією подружнього зв'язку між їхніми дітьми. В р. 1247 відбувся зїзд галицького князя з угорським королем, на котрим обидва володарі заключили між собою союз, та відбулося весілля найстаршого Даниловича, Льва, з королівною Констанцією. Данило лелівав тоді далекосяглі пляни. Союз із Угорщиною мав стати угольним каменем, на якому думав оперти зв'язки з іншими державами та скласти велику коаліцію для рішальної боротьби з грізною для цілої Європи монгольською небезпекою. З цією метою вів також переговори з римським папою Інокентієм IV., який за злуку (унію) української православної церкви з римською обіцявав поміч всіх католицьких держав проти монголів.

Походи на ятвягів.

Та покищо Романовичі зайнялися пильнішими справами. На північ від Підляшшя жили ятвяги й литовці, поділені на дрібні племена, під владою своїх ватажків (кунінгасів), трималися старовинної поганської віри і з великою пошаною відносилися до жреців. Їхні відносини до сусідніх українсько-білоруських областей були здебільша ворожі: зчаста робили рабункові напади, зичея заскакували оселі, руйнували,

палили та грабили все, що попало під руки, відступаючи відтак у свої густі ліси та багна. Щоб їх покарати і відстрашити, князі підіймали вряди-годи воєнні походи в їхній край. Деколи знову ці дикі племена помагали українським князям проти чужих ворожих наступів, як от в 1219 році Романовичам проти Лешка. Підляшшю та іншим волинським волостям найбільше давалися в знаки ятвяги, найдикше і найбільш войовниче з-поміж північних племен, що часто-густо нападало також на Мазовію та Малопольщу. Тому князі всіх цих земель подали собі руки, щоб спільними силами знищити гніздо грабіжників. Воєнні походи на них піднімали взимі, бо лише в цій порі року можна було проникнути в непроходимі багна. Вже в часі подорожі Данила до Сараю, з кінцем 1245 р., Василько та мазовецький князь Конрад ходили на ятвягів, але великі сніговії дозволили їм дібратися лише до р. Нура. В 1248 р. Данило станув на чолі великої воєнної виправи, в якій узяли участь: Василько, Земовит, син Конрада*), та прислане Болеславом Соромливим малопольське військо. Союзники загналися аж у стоковище р. Бобри, правої притоки Нарови, руйнуючи безпощадно оселі та вирізуючи або забираючи в полон населення. Такі походи повторювалися в рр. 1251/52, 1253/54 і 1255/56. Одночасно з півночі наступав Німецький Лицарський Орден, що в першій половині XIII. в. поселився при усті Висли з метою навертати на Христову віру прибалтійських поган. З цим Орде-ном Данило заключив у листопаді 1254 р. умову в Радцонжі, в якій застеріг для себе й для Земовита право на третину ятвязької області. Ятвяги розпучливо боронилися з великою хоробрістю, але вкінці мусіли покоритися; значна частина з них піддалася Данилові, обов'язуючися платити йому данину та помагати при будові городів для галицьких залог у своїм краю

Литовські справи.

На області властивої Литви (Авкштоти) почався в початках XIII. ст. процес творення одноцільної литовської держави. Головну роль в цім процесі відіграли брати Довспрунк та Мендовг, усуваючи племінних кунінгасів та забираючи в руки владу над більшими просторами. Під кінець першої половини XIII. ст. початкове становище зайняв Мендовг, володіючи

*) Мазовецький князь Конрад умер в 1247 р.

Князь Ярополк із жінкою й матір'ю

Печатка кн. Юрія І. Львовича з обох сторін

не лише в цілій Авкштоті і нальшанській землі (над р. Святою), але й над частинами Жмуди і Чорної Руси (над горішнім Німаном). Спершу Романовичі намагалися утримувати з ним приязні відносини. Данило після смерті своєї першої жінки, Анни Мстиславни, одружився з дочкою Довспрунка, користувався поміччю Мендовга в боротьбі за дорогочинську волость та перед ярославською битвою прохав його помочі. Але незабаром побачив, що молода литовська держава надто швидко наростає та зміцнюється, стаючи небезпечною для сусідів. Українські землі, ослаблені внутрішніми заколотами та монгольською навалою, стали для хижаків предметом легкої наживи. В 1240-их роках литовські ватаги дуже часто загналися аж на південну Волинь. Автім після переходу Наддніпрянщини під безпосередню владу Золотої Орди, одинокі вигляди на дальший розріст держави Романовичів отвіралося з північного боку, на областях між Припятьтю та горішнім Німаном, заселених білоруськими племенами. Це були моменти, які спонукали Данила скермувати туди свою увагу та зорко слідкувати за розвитком литовських справ.

Холм столицею держави.

В останніх десятиліттях першої половини XIII. в. у зв'язку з політичними та господарськими переминами наступило пересунення осередка тяжини галицько-волинських земель з півдня на північний-захід. Данило не злюбив Галича з його бутними і лукавими боярами, також не почувався серед них зовсім певний свого життя; лише зрідка, здебільша при нагоді воєнних походів, гостив у мурах наддністрянського города. Тому пишний Галич перестає бути політично-адміністративним вогнищем держави. Великий переворот на балканському півострові, спричинений IV-им походом хрестоносців та заснуванням латинського цісарства, відтак захоплення чорноморських степів монгольськими ордами підорвали значіння дністрового торговельного шляху, що йому галицька столиця завдячувала економічний добробут. Натомість около середини XIII. ст. зав'язуються торговельні взаємини між галицько-волинськими землями та заснованим Німецьким Орденем містами над долішньою Вислою, головню Торунем, для яких головним шляхом стає р. Буг. Галич втрачає давній блиск, відходить почасти в тінь і сходить до провінціального міста. На час володіння Данила, його дотеперішнє передове місце займає Холм.

Відвоювавши від Лещка Забужжя (1218 р.), Данило починає дуже ревно піклуватися цією волостю. При устю р. Угерки до Буга заснував, як каже Галицько-Волинський літопис, а може лише укріпив город Угровськ та побудував у нім нову єпископську катедрu й монастир пророка Іллі, знаний відтак під іменем Данилового монастиря. Першим угровським єпископом був Асаф, чернець із святої Афонської Гори. Сам князь залюбки перебував у цім краю. В 1229 р. найшли його в Угровську посли від галичан, що принесли вістку про виправу Судислава на Пониззя; в 1237 р. відомість про похід Ростислава на Литву застала його в Холмі. Вернувшись після монгольської навали з Мазовії, перебував знову на Забужжі, в Холмі й Володаві; тут шукав за ним монгольський загін, висланий ханом Бату в 1242 році. Тоді повстав у голові галицького князя плян зробити Забужжя адміністративним осередком, а Холм столицею своєї держави. До виконання цього плану забрався негайно й енергійно. Відбудував спалену монголами оселю та для її охорони збудував укріплений город. Відтак став закладати — як каже літопис — „прихожаїв: русь, німців, ляхів та інших чужинців”. З усіх сторін напливали поселенці, між ними чимало купців і різного роду ремісників. Оселя швидко розросталася, нові двори заповнили довкільне поле та села. Для оживлення торгівлі нової столиці Данило заключив перший торговельний договір з Нім. Орденom, саме ж місто прикрасив величавими церквами та іншими будинками, за що автор Галицько-Волинського літопису назвав його другим Соломоном. Крім відбудови спаленої монголами, мабуть дерев'яної, церкви св. Трійці, збудував ще церкви: св. Івана Золотоустого, св.св. Козьми й Дамяна і пресв. Богородиці — всі муровані з тесаного каменю. З них, за описом літопису, найвеличавіша була церква св. Івана. Луки її склепіння спиралися на чотирьох стовпах, закінчених капітелями з різьблених людських голів; при вході до вівтаря стояли дві колони із суцільного каменю, злучені луком, а склепіння було прикрашене золотими вірками на блакитнім тлі; вікна були з мальованого „римського” скла, долівка вилита з міді й олова; порталі з білого галицького та зеленого холмського каменю мали різьби і поліхромічні прикраси: на головнім порталю була приміщена статуя Христа, на бічнім — св. Івана, різьблені мистцем Авдієм. Для прибрання церкви в середині князь спроваджував насаджені дорогоцінним камінням ікони

з Києва та Овруча. Одні дзвони привіз із Києва, інші велів вилляти на місці. Деякі дослідники думають, що саме ця церква, відновлювана та перебудовувана кількакратно на протязі століть, заховалася до нині, як катедральний собор Різдва пресв. Богородиці. В такому разі треба б припустити, що церква св. Івана була й за Данила єпископською катедрою, але цьому перешкодить свідство літопису, де виразно написано, що король Данило і його сини, Роман і Шварно, поховані в Богородичній церкві, значить, ця церква вважалася тоді за головну соборну, вона й була єпископською. Тому вважаємо за більше правдоподібне, що нинішній катедральний собор на Гірці — це Данилова Богородична церква, за чим промовляє і та сама назва. В Гірці знаходяться підземні хідники та печери, досі недосліджені, бо входять до них засипані обвалами; можливо, що саме там знаходяться гроби згаданих князів. Подібну структуру як церква св. Івана мала церква св. св. Козьми й Даміана. Для Богородичної церкви князь спровадив з Угорщини християнську з червоного мармору в виді чаші, прибраної різьбленими головами зміїв. З інших будинків літопис згадує кам'яні вежі. В самій середині міста піднімалася на висоту 15 ліктів вежа з тесаного каменю з верхом добудованим з дерева; з неї не лишилось ні сліду, вона згоріла в часі пожежі 1256 р. Біля неї велів князь викопати колодязь глибокий на 35 сажнів. Звалища другої вежі, збудованої з дикого каменю на цементі, знаходяться ок. 3 км. на північ від теперішнього Холму, на території села Білавини; вона була чотирикутна, з неї лишилась стіна 11 м. ширини і 22 м. висоти, на 1½ м. завгрубшки. Останки подібної, лише меншої вежі заховалися в с. Столцю, ок. 10 км. на північний-захід від Холму; вона також походить з менш-більш тих самих часів. З-поміж особливостей Холму літопис згадує ще гарний сад, що мабуть простягався біля княжої палати, та кам'яну колюмну 12 ліктів заввишки з різьбленим з каменю орлом на верху. Вчинивши Холм своєю постійною резиденцією, Данило переніс сюди також і єпископську столицю з Угровська. Першим єпископом став тут Іван, крилошанин Богородичної церкви в Угровську.

Війна і союз з Мендовгом.

Об'єднуючи литовські землі, Мендовг не церемонився з найближчою ріднею і прогнав братаничів Товтивіла та Едивіда з їхніх наділів. Вони втікли до свого шурина,

кн. Данила, шукаючи у нього помочі. Галицький князь рішив використати цю нагоду, щоб приборкати небезпечного сусіда. Запевнивши собі підмогу з боку німецького Інфлянтського Ордену, ятвягів та Жмуді та віззавши пинських князів до співучасті, розпочав під кінець 1249 р. війну проти Мендовга. Війна тривала кілька років, обмежуючися до зимових походів, бо багніста Литва лише зимою була доступна. Головну увагу Данило звернув на Чорну Русь, де й осягнув важний добуток, завоювавши в 1252 р. Городно. Заскочений із усіх боків, литовський великий князь боронився завзято, не лише оружжям, але дипломатичними витівками. Орден інфлянтських лицарів приєднав собі удалим прийняттям католицької віри; після цього коронувався в Новгородку в 1252 р. присланою йому від папи королівською короною. По втраті Городна навязав переговори з Данилом за посередництвом свого сина Войшелка, котрий прийняв християнську віру, але в православній церкві, і не з політичного обрахунку, як батько, лише щиро. З кінцем 1254 р. прийшло в Холмі до заключення мира й союзу, зміцненого родинними зв'язками. Син Данила Роман, що після невдалої спроби заволодіти австрійським престолом вернувся додів, дістав столицю Чорної Руси Новгородок, разом із Слонімом, Волковиськом та іншими городами, що досі становили наділ Войшелка, а подружжя з дочкою волковиського князя Гліба дало йому правну підставу до володіння цією областю. Одночасно умовлено подружжя молодшого Даниловича, Шварна, з донькою Мендовга. Ревний наверненець Войшелк постригся в ченці та спершу осів у монастирі в Угровську, відтак заснував свій окремий монастир біля Новгородка. Таким чином здійснюється заборччя пляни Данила. Завоювання частини ятвязької землі і холмська умова пересунули межі держави Романовичів далеко на північ, поза Нарову і по горішній Німан; заразом ціле Полісся окружене волостями цієї могутньої династії, попало під її політичну верховність.

Болоховці і Куремса.

Тимчасом Данило далі працював над здійсненням своїх протимонгольських плянів. Союз із Угорщиною привів його до порозуміння з Болеславом Соромливим, одруженням з дочкою Белі IV. Кінгою, і спонукав краківського князя до спільного походу на Чехію (вліті 1253 р.) в цілі підтриму австрійських намірів Романа Даниловича. Мазовія під володінням

Конрадового сина Земовита, одруженого мабуть з дочкою галицького князя, перейшла зовсім під вплив цього останнього. Переговори з папою довели до коронації Данила королівською короною. Коронаційного акту dokonав папський легат (посол) Опізо в Дорогичині в грудні 1253 року. Холмський союз із Литвою завершив підготову коаліції держав до рішальної розправи із Золотою Ордою. Союзи галицького князя із сусідніми державами, зріст його могутності та його коронація викликали підозріння в Сараю. Щоб підкопати його силу, монголи отверто підтримували протикнязівський рух на східнім пограниччю галицько-волинської держави, а Куремса, ватажок відділів розложених між Дніпром і Богом, робив навіть воєнні наскоки на ці області, щоб допомогти їм відорватися від державного звязку. Данило без великого труду відпер ці змагання, а заколот у столиці Золотої Орди, спричинений смертю хана Бату та боротьба між членами Темуджінового роду за престіл джінгіс-хана в Каракорум не дозволяли монголам на рішучий виступ проти Романовичів. Саме цю хвилину бажав Данило використати для здійснення своїх плянів. Але не складалося. Обіцяна підмога із Заходу не прийшла, проголошений папою хрестоносний похід проти монголів навіть не зійшовся, і тому галицький король не почувався до обовязку переводити у себе церковної унії. Все ж таки союз із Литвою подавав надію бодай на приборкання болоховців та відзискання Київщини. Отримавши від Мендовга приречення помочі, Романовичі восени 1255 р. вибралися в похід над Случ і Тетерев, розгромили болоховців та здобули і зруйнували до тла їхнє головне гніздо Возвгатель (Новгород Волинський). Але поміч від Мендовга не надходила, тому прийшлося перервати дальший похід і вертатися домів.

Пожежа Холму.

Відплата монголів прийшла ненадійно швидко. Вже вчасною весною 1256 року, в пору для воєнних походів зовсім непригожу, Куремса станув з великим військом у південній Волині. Його ненадійний напад викликав загальний переполох, який ще збільшився через нещасливий випадок. З необережності якоїсь — як каже автор літопису — „окаянної баби” вибухла в Холмі серед ночі пожежа, що її жертвою впало ціле місто. Вогонь був такий великий, що з белзьких піль та навіть з далекого Львова було видко заграву, мов сві-

танок сходячого сонця. Довкільне населення, думаючи, що монголи вже в Холмі і палять місто, розбіглися в переполоху по лісах, що дуже утруднило зібрання війська для оборони. Все ж таки Куремсі не повелось; не лиш не міг здобути Володимира, але навіть не дібрався до неукріпленого тоді ще Луцька.

Бурунда. Але на цім не скінчилося. Як лише на ладналися відносини в Золотій Орді, новий хан Берке висунув на пограниччя галицько-волинської держави сильні військові відділи під проводом Бурунди. Новий ватажок зміркував, що простий удар на Данила міг би спонукати його союзників до збройного виступу, тимто й рішив розірвати ці союзи, розсварити Романовичів із сусідами. Тому, станувши в 1258 р. з великим військом на пограниччі Волині, присилував Василька до спільного походу на Литву. Наслідки не дали чекати на себе. Розгніваний Мендовг пімстився на Романі Даниловичу і, доставши його підступом у свої руки, кинув до в'язниці. Данило, лякаючися за життя сина, наїхав на Чорну Русь, захопив у Волковиську князя Гліба, Романового тестя, та забрав із собою, як закладника. Відтак задумав йти на Городно, надіючися там найти сина, і візвав Льва, щоб ставився з військом у Мельнику. Але дізнавшись, що монголи, вертаючися з краю ятвягів, зупинилися біля Дорогичина, понехав свій намір, не бажавши зустрінутися із Бурундою. Про дальшу долю Романа літопис не згадує, і це дало деяким історикам причину догадуватися, що Мендовг велів його вбити. Одначе польські джерела згадують про його участь у боротьбі між мазовецькими князями в 1259 р., з чого виходить, що йому вдалося вихопитися із рук литовського великого князя. При поділі спадщини по Данилові про нього нема мови, значить, умер ще за життя батька. Його поховали в Холмі, отже був він перший князь, що його тіло спочило в Богородичнім соборі.

Збурення укріплень. Розірвавши союз Романовичів з Литвою, Бурунда рішив порізнити їх ще й з Польщею. Восени 1259 р. несподівано з'явився біля Шумська і візвав князів, щоб прийшли його повітати. Данило викрутився від цього немилого обов'язку, висилаючи як заступників Василька, Льва і холмського єпископа Івана. Бурунда дуже різко висказав їм своє негоду-

вання з приводу неприязності короля, а відтак зажадав, щоб на доказ лояльності супроти хана, знищили укріплення приграничних городів. Князям, що опинилися в руках монгольського ватажка, не лишалось нічого іншого, як тільки виконати його домагання. Василько наказав своїм людям розкинути укріплення Кремянця й Луцька, Лев вчинив те ж саме з Даниловом, Стожком і Львовом. Данило, бачивши, що твориться, поспішив до Польщі, а відти на Угорщину шукати помочі. Але дарма: польські князі вели тоді боротьбу між собою, а Беля IV. саме готовився до нової розправи з чеським королем Перемислом Отокарем II. Між тим, після збурення укріплень, Бурунда заявив, що вибирається в похід на Польщу, і віззав Романовичів до співучасті. Коли прийшли під Володимир, монгольський вождь зажадав, щоб вони й тут розкинули укріплення. Василько велів підпалити палісади, які горіли цілу ніч, а відтак на домагання Бурунди розкопати ще й вали. Посуваючись далі на захід, війська підійшли під Холм, де застали зачинені ворота. Бурунда велів Василькові віззати город до піддачі й вислав із ним трьох своїх людей для контролю. Князь підїхав під город і зажадав від імені брата щоб отворили ворота, але zarazом непомітно дав знак, щоб його не слухали. Покмітивши це, посадник Холму Константин гукнув до князя: „Забирайся геть, бо дістанеш каменем в лоб; ти не брат своєму братові, але ворог!“ В цей спосіб урятував город, бо Бурунді було спішно ненадійно заскочити Польщу, тимто й не хотів тратити часу на добування Холму. Прибувши до Польщі, розпустив загони на всі боки, загнавшись аж на Шлеськ, та підкарпатським шляхом вернувся з величезною добычею в степи. Болеслав Соромливий мусів шукати захисту поза границями своєї держави. Зимовий наїзд 1259/60 р. завдав Малопольщі ще тяжчий удар ніж навала з 1241 р. Після цього Бурунда залишив Романовичів у спокою. Розброївши їх зруйнуванням городських укріплень та розривом союзів із сусідами, перестав вважати їх за небезпечних. Автім гострі сутички з ханом Ірану звернули увагу Золотої Орди в інший бік.

Смерть Мендовга.

Ворожнеча Мендовга з Романовичами тривала дальше. Вліті 1262 р. вислав Мендовг два загони на Волинь: один в околиці (Коширського) Каменя, другий під Мельницю над Стоходом. Але Василько із сином Володимиром і воєвода Желислав

розгромили наїздників. Навпаки, Болеслав Соромливий зрозумів, що волинський князь лише з примусу брав участь у поході Бурунди на Польщу і не почував до нього ворожнечі. Незабаром відбувся в Тарнаві (W. від Туробина) зїзд усіх Романовичів із краківським князем, де мабуть прийшло до заключення оборонного союзу проти Литви. Тим часом безоглядне поведення Мендовга супроти найближчих свояків та його деспотичний характер довели до катастрофи. Восени 1263 р. він згинув з руки нальшанського князя Довмонта, а вслід за цим розгорілася на Литві внутрішня боротьба між кандидатами до великого княжого престолу. Для галицько-волинської держави отворилися нові вигляди поширення політичних та культурних впливів на північ.

Смерть Данила.

Характеристика.

Але Данило вже не дожив до цього. Вліті 1264 р. помер; його тіло спочило у Богородичнім соборі в Холмі. Важко найти другого володаря, який би в цілیم своїм життю та володінню мав стільки труднощів і перешкод, як Данило Романович. Вся молодість зійшла йому на 40-літній боротьбі за батьківський престіл. Енергія та залізна витривалість, з якими добивався цього, що йому справедливо належалося та що іншим володарям діставалося без труда в спадщині, мусять викликати наш подив і повне признание. Ледве досягнув мети та тривко засів на батьківським престолі, а вже впав на нього обов'язок перебрати ролю заборолу Заходу проти навали, що насувалася із Сходу. З-поміж тодішніх володарів лише два пізнали як слід небезпеку, що грозила західньому культурному світові від монголів: король Данило і римський папа. Лише вони оба розвинули енергійну діяльність, щоб об'єднати народи й держави Європи для спільної оборони. Але всі їхні змагання розбилися об обожність та брак зрозуміння ваги справи серед сівчасних керманічів. Остаточнo, галицький король мусів улягти в нерівній боротьбі, та вчинив це не пасивно, як багато інших руських князів, але щолиш після вичерпання всіх можливих засобів та спроб оборони. Взагалі, визначною ціхою володіння Данила була незвичайна активність, підприємчивість, особливо на полі дипломатичної діяльності, що охоплювала куди ширші обрії, ніж у когонебудь із його попередників. В крузі найближчої рідні зумів здобути собі

велику пошану та безумовний послух. В часі, як не лише на Русі, але й у Польщі, Німеччині, Угорщині і ін. краях криваві війни між братами або батьками та синами були на деннім порядку, згода та солідарність у родині Романовичів звертала на себе загальну увагу. Бачивши під кінець життя свої смілі плани знівечені та примушений улягти перевазі брутальної сили, зумів не лише заховати особисту гідність, але й зберегти свою державу від розкладового процесу, який охопив середущу Наддніпрянщину, та переказати її в цілості своїм нащадкам разом із усіми завдатками дальшого розвитку. Оце все спонукує нас зарахувати короля Данила до найвизначніших і найсвітліших постатей української історії, поставити поруч Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха з якими мав багато спільних прикмет.

4. Шварно Данилович.

Поділ спадщини. Король Данило лишив трьох синів: Льва, Шварна і Мстислава. Найстарший Лев, одружений із Констанцією, дочкою Белі IV. дістав галицьку землю, Шварнові припали області: холмська з дорогичинською волостю і белзька. Про наділ Мстислава Галицько-Волинський літопис зовсім не згадує; здогад, немов би мав дістати теребовельську волость, не находити у джерелах ніякої підтримки. Новочасні історики загально приймають, що Мстислав був старший від Шварна, але літопис, зазначаючи співучасть Данилових синів у воєнних походах, називає Шварна вже під р. 1256, як учасника походу на ятвягів, а тимчасом про Мстислава за ціле життя Данила мовчить. Ще навіть в 1266 р. при обороні Белзчини від польського наїзду помагає Шварнові лише Володимир Василькович, а про Мстислава зовсім нема згадки. Першу вістку про воєнний виступ Мстислава зустрічаємо щолін під р. 1273 (власиво 1271). Це каже нам вважати Мстислава за наймолодшого з Даниловичів, що при смерті батька був ще малолітній і тому не дістав окремого наділу. Роллю голови роду перейняв тепер Василько, що затримав свій волинський наділ разом із Берестейщиною. Назовні всі князі виступали, як за життя Данила, згідно, але давньої однодушності та щирости вже не було між ними; давалася відчувати зависть і неохота Льва з причини щасливих успіхів Шварна. Спричинений

вбивством Мендовга заколот на Литві подав Романовичам добру нагоду вмішатися в тамошні справи, щоб відзискати недавно втрачену позицію на півночі. Довмонта усунув жмудський князь Тройнат, на якого знову наслав вбивників Войшелк і за підмогою пінських князів захопив батьківський престіл. Це сталося одночасно із смертю короля Данила. Але партія ворожа до роду Мендовга була сильна й мала великі впливи серед поганського населення; щоб утриматися на великокняжім престолі, Войшелк мусів забезпечити собі тривкішу підпору, ніж ця, яку могли йому дати дрібні поліські князьки. Тому звернувся до Василька і, називаючи його своїм батьком та паном — як каже літопис, — просив помочі. Василько післав військо під проводом Шварна, ожененого — як ми вже згадували — з дочкою Мендовга. В короткім часі опозиція була приборкана, а її провідники мусіли шукати захисту аж у Пскові. Із вдяки за це Войшелк відступив Шварнові Чорну Русь та проголосив його співволодарем Литви.

Погранична війна з Польщею.

Шварно перебував частіше в Новгородку ніж у Холмі і став ревно помагати шуринові не лише у внутрішній управі, але й у заграничних справах. Коли Войшелк у відплату за наїзд Болеслава Соромливого на ятвягів виступив у 1265 р. в похід на Малополющу, Шварно перепустив його через холмську волость та ще й післав йому частину своєї дружини на поміч. Це дало привід до вибуху польсько-української війни, яка здебільша обмежувалася до взаємного спустошення приграничних областей. Вона почалася нападом малополян на околиці Холму, але наїзdnики не поживилися великою добычею, бо населення, остережене приграничними поляками, поспіло завчасу разом із майном захиститися в городі. У відплату за це Шварно поруйнував околиці Люблина, а одночасно Василько із сином Володимиром воювали біля Білої (мабуть теперішнього Білгороу). Відтак новий наїзд поляків загнався під Червень. Щоб покінчити ворожнечу та дійти до злагоди, Болеслав закликав Василька на з'їзд до Тарнави. Волинський князь вибрався в дорогу, але в Грабівці (W. від Грубешова) довідався, що польське військо тайком переправилося через ліси і спустошить околиці Белза. Тому вернувся і, приїхавши до Червеня, побачив горючі села. Зібраним на швидку руку

військом відогнав наїзників та виправив у погоню Шварна і свого сина Володимира, наказуючи їм, щоб аж тоді вдарили на ворогів, коли ці, вернувшись за польську границю, розбридуться на дрібніші відділи. Шварно, йдучи передом, наїздив 19 червня 1266 р. польське військо близько границі в просіку серед ліса біля т. зв. Воріт (мабуть теперішнього села Пшевротного, Н. від Ряшева) і, не зважаючи на остерогу дану стрієм, ані не дожидаючи надходу Володимира Васильковича, кинувся у бій, який скінчився для нього невдачею.

На литовськiм престолі.

Войшелк незабаром затужив за спокійним чернечим життям, передав владу над цілою Литвою в руки Шварна, а сам поселився в Даниловім монастирі в Угровську, щоб — як казав — спокутувати гріхи. Таким чином на литовськiм великокняжiм столі засів українськiй князь, внук славного Романа Мстиславича.. Спадщини двох могутніх королів, Данила й Мендовга, об'єдналися в руках спільного володаря, подібно як 120 літ пізніше, унією в Крєві Литва злучилася з Польщею. Для державної політики Романовичів і для українського народу та його культури отворився широкій виднокруг діяльності та впливів. Одначе, на жаль, цей стан тривав дуже коротко. Насильна смерть Войшелка, якого галицькiй князь Лев на з'їзді у Володимирі, в квітні 1267 р., власноручно зарубав мечем, відштовхнула від Романовичів всіх сторонників Мендовгового роду та знівечила моральну підставу, на якій Шварно опирав своє становище на Литві. Поруч із цим заважив вплив поганських жреців, що з ненавистю гляділи на християнина на великокняжiм престолі та підбурювали проти нього нарід. Піднялося збройне постання, що на його чолі станув Тройден, людина невідомого походження. В розгарі боротьби ненадійно заскочила Шварна смерть (під кінець 1268 р.), мабуть у Холмі, бо тут поруч батька та брата спочили його кості в Богородичнiм соборі.

5. Лев I. Данилович і Володимир Василькович

Новий поділ.

Швидко після Шварна помер також голова роду Василько (ок. 1269 р.). Обі події були приводом до нового поділу волостей. Лев забрав белзьку землю та й Холмщину з Дорогичином і прилучив

їх до галицької землі. Столицею своєї держави зробив город Львів, заснований королем Данилом та названий іменем найстаршого сина; Холм на якийсь час перестав бути княжою резиденцією. Забираючи спадщину по Шварні, Лев зовсім не брав під увагу наймолодшого брата Мстислава, який тимчасом підріс та став повнолітній. Це вложило на Василька обов'язок заопікуватися покривдженням та спонукало його виділити Мстиславові луцьку волость; синові Володимирові полишив при смерті решту Волині з Берестейщиною. Великодушність стрія звязала Мстислава з Володимиром вузлами вдяки та щирої приязни; Лев стояв осторонь і в деяких справах займав окреме становище. Щоправда, до отвертої ворожнечі не приходило між ними, але в одноцільній досі міжнародній політиці Романовичів позначувалося деколи роздвоєння так, що за цей час не приходиться говорити про одну федеративну галицько-волинську державу, а радше про два окремі державні організми: галицький і волинський.

Війни з Тройденом.

Роздвоєння виступило спершу у відношенні до Литви. Василько провадив ув останнім році свого володіння війну з Тройденом, бажаючи врятувати для Романовичів литовський престіл. В цій війні полягло трьох братів Тройдена. За Володимира Васильковича воєнний стан тривав далі, зазначаючися дрібними пограничними сутичками та походом на ятвягів в 1271 р. Лев за цей час помагав Болеславові Соромливому у війні зі шлезькими князями і не лише не брав участі в поході на ятвягів, але, — як виразно підкреслює Галицько-Волинський літопис — утримував з литовським великим князем приязні взаємини та обмінювався з ним коштовними дарунками. Щопиш у другому поході на ятвягів зимою 1271/72 р. виступило також галицьке військо під проводом воєводи Андрія Путивлича. У відповідь на ці наступи Тройден рішив захопити Дорогичин, що був операційною підставою всіх воєнних виправ Романовичів на ятвязько-литовські землі. Висланий ним литовсько-пруський військовий відділ несподіваним наскоком вночі 23/24 квітня 1272 р. виконав це доручення. Втрата Дорогичина діткнула перш за все Льва, бо цей город від смерті Шварна належав до галицької держави. Щоб відзискати втрату, не завагався прохати підмоги в хана Золотої Орди. Хан вислав частину свого війська та наказ задніпрян-

ським князям прилучитися до походу. Зимою 1275/76 р. вдарила на Литву ціла коаліція, в якій узяли участь також волинські й поліські князі. Зустрінувшись біля Случька, українсько-монгольські полки прямували на Чорну Русь, посуваючися дуже обережно вперед, щоб не потрапити в засідку, що їх литовці вміли майстерно уряджувати. Але з уваги на велику перевагу української сили, Тройден не важився виступити до бою. Під Новгородком союзники зупинилися, щоб підождати на прихід чернігівсько-смоленських військ, які ще не наспіли. Тут галицький князь придумав каверзу. Бажаючи захопити столицю Чорної Руси виключно для себе, порозумівся потайки перед іншими князями з начальником монгольського відділу, спільно з ним вдарив на город і здобув його приступом. Обурені цією нещирістю та захланністю всі інші князі перервали похід і вернулися домів. Війна з Тройденом протягнулася ще цілий черговий рік, зазначаючися взаїмними набігами, в яких брав участь і Лев, погодившись незабаром з братами. Покінчилася заключенням тривкого мира, в якому галицький князь відзискав Дорогичин. Цього мира не зірвала навіть участь Романовичів у поході монголів на Литву з початком зими 1277 р.; видимо Тройден переконався, що ця участь не була добровільна, але вимушена.

Бажаючи забезпечити берестейську волость від литовських наїздів, Володимир Василькович заложив над р. Лісною (Лосьною), правою притокою Буга, укріплений город і назвав його Камінцем. З будівель цього города досі заховалася округла башта, якої мур із дикого каменю на 1½ м. завгрубшки досягає 27 м. висоти. В стінах знаходяться три поверхи романських склеплених вікон, а під верхом останки карнизу. Таку саму башту збудував князь також у Бересті, але з неї не залишилося ніяких слідів.

Взаємини з Польщею.

Супроти Польщі Романовичі виступали на загальній згоді, причім ініціатива здебільша виходила від галицького князя Льва. Під сам кінець 1279 р. умер Болеслав Соромливий, не лишаючи потомків. Сподіючися, що за спадщину по нім прийде до боротьби між численними кандидатами з мазовецької та великопольської лінії Пястовичів, Лев задумав захопити для себе краківський престіл. Проте заручився поміччю Ногая, могутнього татарського еміра та міністра хана Золотої Орди, а також поміччю ятвягів. Волинські князі,

Володимир і Мстислав, спершу не виявляли великої охоти вмішуватися у війну для підтримки честилюбивих плянів гал. князя, але вчинили це на прозив Ногая. Станувши на чолі українсько-татарських полків, Лев по леду перейшов Вислу нижче устя Сяну і спішив на Краків. Між цим мало-польські вельможі згідно прикликали на престіл найстаршого представника мазовецьких Пястовичів, сєрадзко-ленчицького князя Лєшка Чорного, та не дожидаючи його приходу, виступили проти чужинців. Під Гозьлицями, ок. 20 км. на захід від Сандомира, прийшло 23. лютия 1280 р. до завзятого бою, котрий покінчився невдачею Льва. Внаслідок цієї невдалої спроби розгорілася пригранична польсько-українська війна, що тривала майже цілий час володіння Лєшка Чорного. Цю війну провадив з польського боку крім краківського князя також полоцько-мазовецький князь Болеслав, старший син Земовита; навпаки молодший брат Болеслава, черський князь Конрад II., тримав політичну лінію батька і його взаємини з Володимиром були продовженням відносин Земовита до Данила та Василька. Зараз два тижні після битви під Гозьлицями Лєшек Чорний напав на Переворєск, граничний від Малопольщі город галицької землі, і зруйнував його до тла. Цього ж самого року невеличкий польський відділ продерся в Берестейщину та почав грабити оселі над р. Кросною, але берестяни під проводом воєводи Тита розгромили наїзників та відобрали від них добичу. Одночасно інший відділ польського війська зруйнував приграничну оселю на Підляшші, Вогінь (Е. від Радзина), і забрав населення в полон. З другого боку Володимир Василькович вмішався в мазовецькі справи, підпомагаючи Конрада II. в боротьбі з братом Болеславом. В 1282 р. волинське військо, до якого прилучився висланий князем Юрієм Львовичем відділ холмщан під проводом воєводи Тюйма, ходило аж під Гостинін (S. від Плоцька), здобуло город приступом і забрало велику добичу та багато полонених.

Холм знову столицею.

Під цю пору галицький князь Лев передав двадцятикількалітньому синові Юрієві белзьку, холмську й дорогичинську волості, в заряд. Безпосередною причиною до усамостійнення Юрія було мабуть його намірене подружжя. Саме підчас волинського походу на полоцького князя Юрій вибрався на своє весілля з донькою тверсько-суздальського

князя Ярослава III. Ярославича, тому не взяв особисто участі у війні, лише вислав свого воєводу. Місцем постійного осідку вибрав Холм, що таким чином став знову столицею, щоправда, не самостійного лиш підручного князя. З цього подружжя вродився Юрієві син Михайло, що вмер ще в дитячій віці (1286 р.); його тіло зложено в Богородичнім соборі поруч прадіда Данила. Незабаром померла також перша Юрієва жінка Ярославна; похована мабуть там же.

Дальші війни з Польщею.

Полоцький князь лише вижидав нагоди, щоб відомстити за участь холмського воєводи у виправі на Гостинін. Тому як тільки довідався, що Лев із Юрієм вибралися помагати монголам у поході на Угорщину, напав із початком 1285 р. на Холмщину, сплюндрував десять осель біля Щекарева (теперішнього Красноставу) і — як автор Галицько-Волинського літопису глумливо замічує — вернувся домів запишнений, немов би завоював цілий край. На вістку про це Лев щомвидше вернувся до краю і призвав волинського князя на поміч, щоб прикладно покарати Болеслава. Володимир від себе закликав ще литовців. В березні 1285 р. зібралися галицько-волинські війська в Берестю. Не дождаючи литовців, вони вирушили в похід та люто поруйнували околиці Вишгорода. Литовців, що надійшли пізніше, Володимир спрямував на Люблинщину, щоб пімститися за зруйнування Вогині. Новий наїзд Болеслава на пограниччя спонукав Володимира zorganizувати, взимі 1285/86 р., до спілки з литовцями ще один похід на полоцького князя. Юрій хотів особисто взяти участь у цім поході, але батько спинив його, боячися, щоб литовці не пімстили на нім смерті Войшелка, тому холмський князь обмежився до висилки свого воєводи з дружиною, а сам лишився дома. Українсько-литовські війська переправилися на лівий беріг Висли і, перейшовши землю Конрада II., добули та зруйнували Сохачів.

Участь у поході Телебуги.

Серед таких відносин не треба було великого натиску на Романовичів, щоб спонукати їх до участі в третьому великому наїзді монголів на Польщу, що відбувся зимою 1287/88 р. Степові орди рушили на захід двома шляхами. На чолі північної армії станув сам хан Золотої Орди Те-

лебуга; в ній находилися задніпрянські (сіверські) князі, до неї пристали також Романовичі: Володимир, Мстислав, Лев і Юрій. Прибувши під Володимир Волинський, Телебуга відпочивав цілий тиждень, при чім його військо чинило різні насильства, забиало харчі, коні та худобу. Вибираючися в дальшу дорогу, залишив під містом залогу, яка гнобила довкільне населення та тримала міщан наче в облозі, не дозволяючи вихилитися поза укріплення города. В першій половині грудня монголи перекотилися через Белзчину та південну Холмщину і станули під Завихостом. Лід на Вислі ще не був доволі міцний, тому перейшли через Сян. Тут відлучився від походу Володимир Василькович з причини недуги й вернувся додому. Телебуга з іншими князями перейшов по леду Вислу під Сандомиром і десять днів безуспішно штурмував город, розпустивши загони по цілій околиці. Поворот домів хан спрямував через Львів, де серед тріскучих морозів відпочивав два тижні, граблячи довкільне населення, як передтим під Володимиром. Одночасно південна армія під проводом татарського еміра Ногай пішла через Перемишль просто на Краків. Після даремних спроб здобути столицю Малопольщі Ногай розпустив загони та сплюндрував цілу краківську землю аж по Карпати. Видимо, наїзdnикам ходило головнo про добучу, при чім у землях своїх союзників Романовичів поводитися так само як у ворожім краю. Галицько-Волинський літопис переказує, що після відходу Телебути й Ногай Лев велів обрахувати втрати, які потерпіла його держава; показалося, що вбитих і полонених було дванадцять і пів тисячі.

Завоювання Люблина.

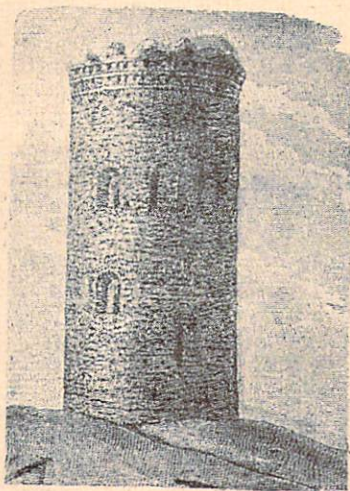
Кілька місяців по наїзді монголів умер Лешек Чорний (30 вересня 1288 р.) бездітно, призначивши в порозумінню з краківським міщанством своїм наслідником вроцлавського князя Генриха IV. Малопольська шляхта не хотіла признати шлеського князя своїм володарем, але й не могла погодитися між собою, кому з мазовецьких або куявських Пястовичів жертвувати престіл; різні гурти стали висувувати різних кандидатів. Черський князь Конрад II. гостив тоді у Мстислава Даниловича, бажаючи запевнити собі приязнь луцького князя, як майбутнього наслідника Володимира на волинськiм престолі. Сюди пригнав за ним якийсь Яртак, висланий, як казав, люблинцями із зазивом,

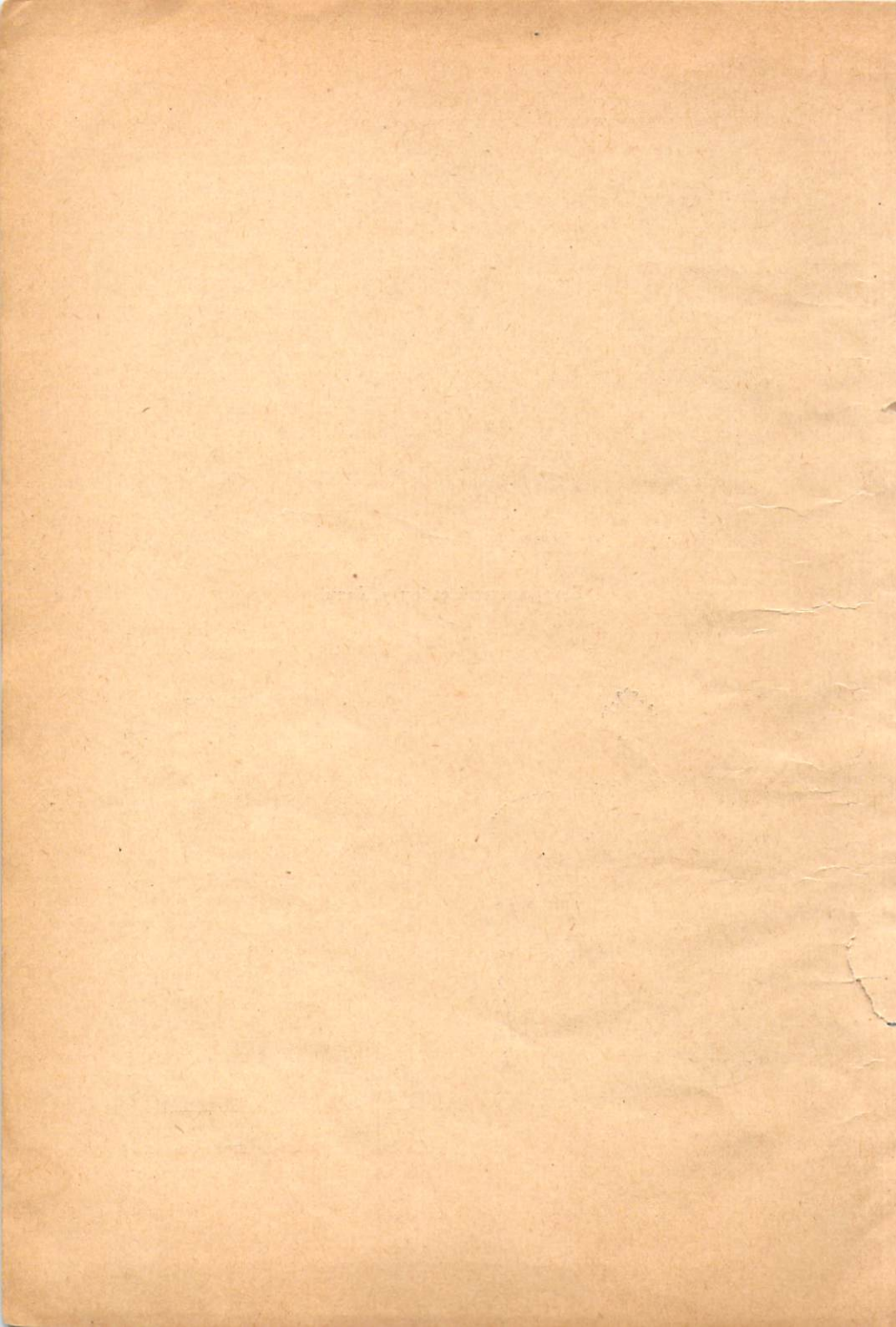
Богородичний собор у Холмі

Владича мітра з Перемишля,
мабуť із корони кор. Данила

Башта кн. Володимира Басиль-
ковича в Кам'янці Литовськiм

щоб вертався перебрати краківський престіл. Врадуваний Конрад поступив подорожі до Любомлі, де лежав недужий Володимир і, отримавши від нього невеличкий відділ війська, поспішив до Люблина. Але люблинці зачинили перед ним ворота й не хотіли впустити до міста, заявляючи, що нікого за ним не посилали, ані не кликали його на краківський престіл. Серед цих переговорів замічено, що надходить яесь військо. Конрад думав, що це литовці, то й сховався до монастиря під містом на горбі. Незабаром виявилось, що це відділ холмщан під проводом Юрія. Молодий Львович, довідавшись про смерть Лешка, хотів використати нагоду, щоб захопити Люблин. Коли ж люблинці не хотіли його признати паном та не впустили до міста, попустошив околицю і з багатою добычею вернувся додому. Ліпше пощастило Конрадові, бо доставши підмогу від Мстислава, заволодів цілою Сandomирщиною.

Вкінці малопольська шляхта погодилася на куявського князя Володислава Локтика, молодшого брата Лешка Чорного; цю кандидатуру підпер також Конрад II. та зрікся в його користь Сandomирщини. Але краківське міщанство завзято обстоювало Генриха IV. Не мігши добути столиці, сторонники Локтика прикликали на поміч галицького князя. З початком липня 1289 р. Лев станув під мурами Кракова. Та незабаром переконався, що малопольська шляхта недовіряє йому, боячися, щоб не захопив столиці для себе. Тому покинув облогу, вислав своє військо на шлезький наділ Генриха IV., а сам з'їхався з чеським королем Вячеславом II. на спільну раду. Предметом ради були, здається, малопольські справи, бо коли в несповна рік пізніше Генрих IV. помер, Вячеслав II. зголосив свою кандидатуру до краківського стола та наїшов чинну підтримку з боку Льва. Проти нього виступив Володислав Локтик, за яким стояли малопольська шляхта та угорський король Андрій III. Серед цієї боротьби Лев добув Люблин (ок. 1292 р.) і разом із цілою Люблинщиною прилучив до своєї держави. Це сталося мабуть за згодою чеського короля на підставі попередньої умови, бо Вячеслав по остаточнім розгromі Локтика в жовтні 1292 р. та опануванні цілої Малопольщі зовсім не пробував відбирати Люблинщини. Навпаки, далі вдержував із Львом приязні зносини, про що свідчить особистий з'їзд обох володарів у Бріні 1299 р. Розширивши межі галицької держави аж по середущу Вислу, князь відбудував знищений люблинський

город та зміцнив його укріплення добудовою круглої мурованої башти із заборолами та барерою наверху.

*Смерть і характеристика
Володимира Васильковича.*

Недуга Володимира Васильковича, який захорував у часі походу Телебуги на Польщу, поволі але постійно змагалася. Її обяви, описані в Галицько-Волинськiм літописі, вказують на проказу, принесену із Сходу до Європи учасниками хрестоносних походів; впрочім у Скандинавії й на Русі вона вже й давніше спорадично виступала. Бувши бездітним, волинський князь вирішив назначити спадкоємцем володимирського престолу стрийного брата Мстислава. Щоб не допустити до затій з боку Льва або волинських боярів, вїєднав у хана Телебуги, при нагоді його побуту в Володимирі перед походом на Польщу, апробату своєї постанови. Відтак у лютні 1288 р. закликав до себе Мстислава і в його приявності велів писареві Федорові списати дві грамоти: в одній переказав Мстиславові володимирську та берестейську волость, в другій записав своїй жінці Олені, дочці чернигівського князя Романа, місто Кобринь і кілька сіл, а одно село заснованому ним манастиреві св. Апостолів. Також поручив Мстиславові опіку над своєю вихованкою Ізяславою, мабуть сиротою з княжого дому, беручи від нього приречення, що не силюватиме її до подружжя проти її волі. Золоту та срібну посуду й інші дорогоцінні пам'ятки, що їх одідичив від предків, велів перетопити на гроші і роздати передовсім людям, що потерпіли від останнього переходу степових полчищ.

Відомість про розпоряд Володимира дуже вразила галицького князя. Бажаючи врятувати бодай частину спадщини, намовив сина Юрія вислати посольство до недужого стрия в Любомлі немов із жалобою на батька, що цей відбирає йому Бела, Червень і Холм, залишаючи лише Дорогичин та Мельник, і з проханням, щоб у винагороду за вірну службу відступив Берестейщину. Володимир рішучо відмовив, зазначаючи, що не може змінювати умов заключеної з Мстиславом. Одночасно переказав через довіреного дворянина Ратшу Мстиславові, щоб не важився відступати братові чи братанкові ні одного міста, ані села, ані хоч би віхтя соломи. Лев підняв ще одну сиробу й вислав просто від себе до Любомлі перемиського єпископа Мемнона, надіючися вплинути на вмираючого Володимира релігійним

аргументом, відкликом до пієтизму супроти членів рідні-небіжчиків. Допущений до ложа недужого, єпископ пригадав, що в державі Льва, в Богородичнім соборі в Холмі спочивають кості його стрия Данила та його стрийних братів Романа і Шварна; тому годилося б, щоб він, Володимир, перед смертю „поставив свічку“, тобто зложив жертву на їхнім гробі, а найдостойнішою „свічкою“ була б берестейська волость. На це волинський князь запитав із глумом, кільки князь Лев поставив свічок на гробі свого стрия Василька, якого кості спочивають у Володимирськiм соборі; відтак з негодуванням завважив, що галицький князь простягав руку по Берестейщину недавно для живого (сина Юрія), а тепер чинить це для небіжчиків; доволі з нього трьох князівств, які має.

Досвіта 10 грудня 1288 р. Володимир помер. Ще цього самого дня перевезли його тіло до Володимира і зложили в тамошнім соборі пресв. Богородиці в тимчасовім гробі. Святочний похорон відбувся чотири місяці пізніше, 6 квітня 1289 р. Автор останньої частини Галицько-Волинського літопису, що проживав на дворі волин. князя, стараючися переказати потємності його діла, підкреслює головню дбайливість про релігійно-культурні справи. В просторій традиційній „похвалі“, зложеній з нагоди смерті Володимира, подрібно вичислює збудовані ним церкви: Благовіщення в Камінці над Лісною, в Більську, св. Юрія в Любомлі, св. Петра в Бересті. Крім згаданого в завіщанні монастиря св. Апостолів, князь зложив ще кілька інших, які, як це тоді бувало, не лише служили релігійно-церковним цілям, але заразом були розсадниками освіти й науки. Замилування до мистецтва та мистецький смак виявляв дарунками, якими прикрашував церкви не лише у своїх волостях, але також і в інших (в Перемишлі, Чернигові), жертвуючи їм дорогоцінні посуду, хрести, ікони, церковну одежу, дзвони, мистецько переплетені богослужбові книги, які власноручно переписував. Автор літопису зазначає також його замилювання до науки, згадує про релігійно-філософічні диспути, що їх влаштовував із представниками вищого духовенства та й називає його „великим книжником і філософом“. В політичнім життю Володимир не відігравав замітної ролі: любив мир та спокій, старався втримати та оборонити свої землі, але не показував політичної підприємливості до заборчих виправ лише приставав до них пасивно, здебільша неохотно.

зовсім не понехав наміру придбати цю волость для себе. Ще за життя Володимира навязав потайні зносини з берестянами та спонукав їх зложити присягу, що по смерті князя признають своїм володарем лише його, Юрія. До цього кроку спонукала берестян традиція зв'язків з Мельником та Дорогичином, надія відзискати свої давні пригороди, відірвані Данилом від берестейської волости, і огляд на торговельні взаємини з містами Німецького Ордену. Зараз після смерті Володимира Юрій обсадив Берестя, Камінець і Більськ своїми військовими залогами, відтак особисто приїхав до Берестя, щоб перебрати волость у посідання. Коли вістка про це донеслася до Володимира Волинського, бояри стали намовляти Мстислава до воєнного нападу на Белз та Червень, заявляючи готовість пролити свою кров, щоб пімстити наругу нанесену князеві. Але Мстислав не хотів доводити до отвертої війни, справедливо побоюючися оружної переваги брата й братанича. Зате пробував полагодити справу мирним шляхом. Візав Юрія, щоб, шануючи волю князя Володимира, негайно забрався з безправно захопленої волости, бо йнакше він, Мстислав, відкликеться до хана Золотої Орди і тоді Юрій мусітиме вчинити це по-неволі. Одночасно вислав володимирського єпископа та боярина Павла Денисовича в посольстві до брата із запитом, чи Юрій захопив Берестейщину за його відомом і згодою, зазначуючи, що повідомляє про це хана; якщо з цього приводу прийде до розливу крові й руїни, вина спаде на того, хто перший вхопився насильства. Автім, не дождаючи відповіді, виправив пороського князя Юрія, що перебував на волинським княжім дворі, до хана з листом за підмогою. Лев рішучо виперся всякої співучасті в легководущій затії Юрія та через свого боярина візав сина, уступити з безправно захопленої області, погрожуючи йому, якщо не послухав би, війною та видідиченням. Супроти цього Мстислав окремим гінцем відкликав пороського князя з дороги. Юрій не важився протиставитися так рішучо висказаній волі батька і негайно покинув Берестя разом із головними учасниками змови, що лякалися мести Мстислава. Але перед відходом, виявляючи свою лють з приводу розвіяння надій на нові приєднання, велів сплюндрувати в цілій волості княжі двори. Незабаром прибув Мстислав до Берестя; його святочно вітали міщани, що

вийшли громадно з хрестом йому назустріч. Розмістивши військові залоги по городах, рішив покарати берестян за змову з чужим князем проти власного володаря. Головних винувників не міг покарати, бо втікли до Дорогичина, але наложив на ціле населення карний податок, т. зв. „ловче”. Кожна сотня, на які був поділений підміський округ, мала щорічно давати до княжого скарбу по дві бочки меду, двоє овець, 50 десятків льону, 100 хлібів, 5 цєбрів жита, 5 цєбрів вівса і 20 курей; мешканці самого міста мали платити річно по два фунти срібла.

Мстислав Данилович.

Перебравши спадщину по Володимирі Васильковичеві, Мстислав посів три волості: володимирську, луцьку й берестейську; крім цього пинський князь Юрій та його син невідомого імені і степацький (Степань над Горинню) князь Іван Глібович та його син Володимир признавали Мстислава своїм опікуном і зверхником. Серед членів його дружини находилися пороський князь Юрій і слонімський князь Василько. Був отже Мстислав визначним володарем і сусіди відносилися до нього з пошаною. На жаль, про володіння цього князя знаємо дуже мало, бо наше головне джерело до західно-української історії, Галицько-Волинський літопис, обривається на 1290-ім р. (1292 по датованню літопису). Автор літопису лише загально зазначає мирний характер його правління, кажучи, що жив у згоді з Польщею, Німецьким Орденom і Литвою. Також і галицький князь Лев удержував з Німецьким Орденom приятні відносини, про що свідчить грамота його внуків — Андрія і Льва II. з 9 серпня 1316 р., в якій ці князі покликувалися на союз із Орденom своїх предків: Данила, Льва і Юрія. Про Литву маємо з цього часу дуже скупі й баламутні відомості. Після смерті Тройдена (ок. 1282 р.) литовська держава мабуть розпалася на кілька частин, бо джерела подають різні імена володіючих там одночасно князів. Німецький Орден, що саме покінчив завоювання Прусії, робив часті наїзди (т. зв. райзи) на Жмудь та Литву. Мабуть з огляду на грізну небезпеку з цього боку, та бажаючи запевнити собі прихильне становище волинського володаря, литовські князі Будикид і Будивид добровільно відступили Мстиславу Волковиськ, тобто частину Чорної Руси, що простягалася на південний схід від Городна. Таким чином Мстислав поширив свою державу майже по Німан. Дбайливість про пам'ять пред-

ків зазначив збудуванням мурованої каплиці під покровом св. св. Якима й Анни на гробі своєї бабки в ближче не названім монастирі в Володимирі, з чого можна здогадуватися, що друга жінка Романа Мстиславича звалася Анна. Для оборони східного пограниччя поставив у Чорторийську кам'яну башту, але вона не заховалася до наших часів.

Як довго жив та володів Мстислав, не знаємо; також не знаємо, котрий з обох братів-Даниловичів, Лев чи Мстислав, швидше зійшов з цього світа. Навіть не можемо сказати, хто перебрав волинський престіл після смерти Мстислава. Галицько-Волинський літопис називає між учасниками походу князя Льва з метою завоювання краківського престолу також Мстиславового сина Данила. Чи він за життя батька правив якою волостю, чи пережив його та й засів по нім на волинським престолі — не відомо. На рукописі євангелії, що переховується в Румянцевім музею в Москві, знаходиться записка з 1376 р., в якій „холмський князь Юрій, син холмського князя Данила” заявляє, що з нагоди смерти свого сина Семена записав єпископській катедрі в Холмі чотири села над Бугом. Деякі історики зв'язували названого тут „холмського князя Данила” з Данилом Мстиславичем і думали, що Данило Мстиславич після смерти батька володів у Холмі та відтак переказав цей престіл в спадщині синові Юрієві. Але це зовсім неправдоподібне, бо — як знаємо — в Холмі володів Юрій Львович, отже ця волость не могла припасти синові Мстислава. Автім і часова віддаль викликає великі сумніви, бо тоді кожний з обох мнених холмських князів, Данило і його син Юрій мусіли б володіти бодай по 40 літ, нічим не зраджуючи свого існування у співчасних історичних джерелах. Тому інші історики вважають записку на євангелії за фальсифікат. В кожному разі нема ніяких підстав вважати згаданих у ній холмських князів за потомків Мстислава Даниловича. Ще менше правдоподібний здогад, з яким недавно виступив один російський учений (Бавмгартен), немов би Мстислав, мав ще крім Данила, другого сина — Володимира, що ок. 1315 р. володів у Володимирі Волинським; це зовсім невдатна комбінація, якій різко суперечить цілий ряд відомих фактів.

Смерть і характеристика Льва I.

Невідомі нам також рік і місце смерті галицького князя Льва Даниловича. Його ім'я згадується у співчасних джерелах востаннє

під 1299 р. Всі новочасні історики кладуть його смерть на 1301 р., спираючися на грамоту з 8 березня 1301 р., якою він надав с. Перегінсько галицькій єпископській катедрі. Однак виявилось, що ця грамота підроблена щойно в XVI ст. Лише одна звістка може нам подати приблизну вказівку в цій справі. Польські джерела згадують про великий набіг Руси на сандомирську землю в червні 1300 р., саме тоді, коли Вячеслав II. виправився з військом до Великопольщі, щоб звідти прогнати Володислава Локтика. Очевидно, це була воєнна диверсія проти Вячеслава з метою помогти Локтикові. З уваги на довголітню приязнь Льва з Вячеславом, задокументовану ще в 1299 р. з їздом у Брні, така нагла та радикальна переміна його політики була б зовсім незрозуміла. Але знаємо, що Юрія Львовича лучили родинні зв'язки з ворогом Вячеслава, бо після смерти своєї першої жінки Ярославни, одружився з рідною сестрою Локтика Євфемією. З цього висновок, що в червні 1300 р. вже не Лев, але Юрій був володарем галицької держави та що смерть Льва треба покласти на кінець 1299 або початок 1300 р. Пізніша традиція переказує, що Лев недовго перед смертю постригся в ченці та що його тіло поховали в монастирі в Лаврові (над Дністром, S. від Старого Самбора). Ця традиція не знаходить ніякого підтвердження в джерелах, а деякі її подробиці показалися простими видумками; мабуть маємо тут до діла із звичайною монастирською легендою.

Новочасні історики, оцінюючи особу та діяльність князя Льва I., здебільша попадають під сугестію неприхильно до нього настроєного Галицько-Волинського літопису. Тому змальовують його як загонисту, непоміркувану в гніві, мстиву та захланну людину, готову покористуватися всіми способами, щоб заспокоїти свої жадоби. Очевидно, що вбиття Войшелка на з'їзді в Володимирі кидає мрячну тінь на його особу, хоч було довершене в гніві та похміллі. Також затія під Новгородком у часі походу на Литву 1275/76 р. не надто корисно свідчить про чуткість родинної солідарності, хоч два роки пізніше Юрій з Мстиславом вчинили те ж саме під Городном. В просторім оповіданні про заколот із приводу Берестейщини, автор літопису старається ярко змалювати захланність Льва, але саме ця подія ставить галицького князя в доволі корисне світло. Хоч переказання володимирської і берестейської волости молодшому Даниловичеві з поминанням старшого

було різким порушенням традиційного звичаєвого права, все ж таки Лев, маючи за собою перевагу весенньої сили, не покористувався нею для доходу своїх прав, а коли син самовільно захопив владу, рішуче наказав йому віддати добичку, щоб монгольському ханові не давати притоки вмішуватися у внутрішні справи галицько-волинської держави. Таким чином виявив не захланність, а навпаки, поміркованість та тверезий політичний розум. Як уже від ранньої молодості постійний співучасник частих походів свого батька, Лев придбав собі великий військовий досвід та славу доброго вождя. Це признає навіть неприхильний йому автор літопису, зазначаючи, що поляки дуже втішались його приходом під Краків в 1289 р., знаючи його як „хороброго та сильного в бою, що в багатьох війнах показав свою мужність”. Як політик визначався підприємчістю та меткістю. Утримував дипломатичні взаємини з Арпадами на Угорщині, Перемислидами в Чехії, Німецьким Орденем, суздальськими князями; пильно слідив за подіями, що розгравалися в Польщі й Литві, щоб використати кожну нагоду для розширення меж своєї держави, вживаючи для цієї мети, коли треба було, навіть поміч ханів Золотої Орди, з якими все зумів дійти до ладу. Був проте найактивніший і найвизначніший володар з-поміж унуків Романа Мстиславича. Автим зв'язок держав Романовичів займав у другій половині XIII. ст. на цілій Сході Європи передове становище, творячи в цій добі загального заклону та розгублення цупкий і назовні солідарний організм, що помітно впливав на розвиток подій у сумежних краях.

6. Юрій І. Львович.

Втрата Люблинщини. Юрій І., перебираючи після смерті батька галицький престіл, був уже немолода людина, бо мав ок. 47 років життя. На самім початку його володіння галицька держава потерпіла прикру втрату. Одружений по смерті першої жінки з сестрою Володислава Локтика Евфемією, зайняв Юрій супроти завзятої боротьби в Польщі, яка від довшого часу велася між Вячеславом II і Локтиком, зовсім інше становище як батько і став ув'язнений по боці шурина. Менш-більш у тім часі наймолодший брат Локтика, добжинський князь Земовит II., оженився з сестрою Юрія Анастасією, що ще більше зміцнило родинні зв'язки галицького князя з куяв-

ськими Пястовичами. Як ми вже згадували, галицькі війська напали в червні 1300 р. на сандомирську землю, щоб припинити або бодай ослабити акцію Вячеслава проти Локтика в Великопольщі. Цей ворожий виступ Юрія спонукав Вячеслава до відплати. Зараз після поладнання справи в Великопольщі та по святочній коронації на польського короля в Гнєзні вислав в 1302 р. малопольські війська на Люблинщину. Юрій, мабуть попереджений про небезпеку, прикликав Литву і татарів до рішальної розправи, в якій по довгій та кривавій бою поляки перемогли. Галицьке військо подалося до Люблина і туди поспішили за ним побідники. Місто було сильно укріплене, бо князь Лев зміцнив його оборонність, тому польське військо не пробувало добувати його приступом, лише обмежалося до облоги. Незабаром в місті забракло харчів і примушена голодом залога піддалася, застерігаючи собі свобідний відворот. Таким чином важна й багата волость, придбана перед десяти роками Львом, відійшла знову до Польщі.

Об'єднання галицько-волинської держави.

Страту Люблинщини Юрій ви-нагородив собі значно більшим придбанням. Ми згадували, що не знаємо ні дати смерті Мстислава Даниловича, ані чи його син Данило пережив батька та якийсь час після його смерти володів на Волині, чи ще перед ним зійшов до гробу. Все ж таки зовсім документно знаємо, що остаточно володимирський престіл перейшов у наслідання Юрія і що цей князь, об'єднавши у своїх руках цілу галицько-волинську державу, прийняв титул короля Русі. Доказом цього його печаті, що заховалася на виставлених у латинській мові грамотах його наслідників: Андрія, Льва II. і Болеслава-Юрія II. На лицевій стороні печаті бачимо подобу володаря, що сидить на престолі з тризубною короною на голові, довкола берегом на печаті латинський напис: S[igillum] Domini Georgi Regis Rusie (т. зн. П[ечаті] пана Юрія, короля Русі). На оборотній стороні знаходиться рисунок лицаря на коні, лицар тримає в правій руці спису, в лівій трикутний щит із подобою льва; довкола берегом напис: S[igillum] Domini Georgi Ducis Ladimerie (т. зн. П[ечаті] пана Юрія, князя Володимирії). Значить, оборотна сторона печаті виразно зазначає, що Юрій був заразом волинським князем.

Що спонукало Юрія Львовича прийняти королівський титул, годі напевно сказати. Можливо, що, злучивши в своїх руках галицькі та волинські землі та маючи верховну владу над поліськими князями, бажав королівським титулом зазначити своє становище володаря цілої Західної Русі та навіязати до традиції, переказаної дідом, королем Данилом. Може пішов за прикладом західних сусідів Перемислава II. й Вячеслава II., що коронувалися на польських королів. Може також хотів цим титулом зазначити незалежність від ханів Золотої Орди, що в другім десятилітті XIV-го ст. вели завзяті бої між собою, тому не мали спромоги обстоювати своїх претенсій до верховодства над галицько-волинською державою. Тому, що печатъ має латинський напис, значить служила до печатання грамот, призначених для західно-європейських відборців. Не маємо певности, чи Юрій уживав королівського титулу також унутрі своєї держави та в дипломатичних взаєминах із східними частинами Русі. В кожному разі нема ніяких підстав догадуватися, що прийняття королівського титулу було наслідком переговорів Юрія з папою римським та нових плянів у справі церковної унії.

Одночасно з перебранням галицького престолу Юрієм I. Холм знову перестав бути княжою столицею і холмська волость відступила в тінь. Де резидував Юрій, джерела не згадують. Зображення лицаря на коні із списом і трикутним щитом на печаті Юрія було гербом Володимира Волинського, тому можна догадуватися, що князь вибрав це місце за свою столицю. Однак таке зображення стрічаємо на печатках мазовецьких та деяких західно-європейських князів, значить, воно не доконче мусіло означати герб столиці, але могло мати звичаєве значіння. Автім, якби там не було за Юрія, його потомки й наслідники пересиджували постійно у Володимирі, що оставав столицею цілої галицько-волинської держави до самого кінця її політичної самостійности. Зростаюче значіння р. Буга, як головного торговельного шляху до балтійського побережжя і положення в самім осередку держави дали Володимирові Волинському перевагу над всіми іншими попередніми княжими столицями. В звязку з цим назви: Волинь, волинська земля набирають ширшого як досі значіння та, як бачимо в літературних пам'ятках з XIV-го ст., вживаються на означення цілої галицько-волинської держави.

Взаємини із сусідами.

Про взаємини Юрія І. із сусідніми державами маємо скупі відомості. Литва після заволодіння по смерті Тройдена починає в останніх роках XIII-го ст. успокоюватися та знову об'єднуюватися під управою Вітенеса з нового великокняжого роду, який відтак виступатиме під назвою династії Гедиміна. Поміч, прислана Юрієві для оборони Люблина, показує, що відносини між галицько-волинським королем і великим князем литовським були приятні. Участь татарів у цій же обороні свідчить, що Юрій зумів добути собі прихильність та попертя також і з боку Золотої Орди. Нагле вимертя роду Перемишлідів та угорська підмога промостили Юрієвому шуринові Володиславові Локтикові дорогу до польського престолу, забезпечуючи через це галицько-волинській державі спокій на західній границі. Родинні зв'язки Романовичів із мазовецькими князями Юрій зміцнив новим вузлом, видаючи ок. 1304 р. дочку-одиначку Марію за сохачівсько-черського князя Тройдена; найстарший син з цього подружжя Болеслав-Юрій, буде відтак останнім самостійним володарем галицько-волинської держави. З Німецьким Орденем відновив заключений батьком союз; цей союз мав радше господарське ніж політичне значіння, бо влегшував купцям галицько-волинських міст торговельні взаємини з Торунем та балтійськими областями. Про події на Угорщині розкажемо пізніше.

Галицька митрополія.

Незвичайно важною подією за часів володіння Юрія І. було закінчення галицької митрополії. Досі ціла територія давньої Русі була під верховною церковною владою київського митрополита. Галицька держава займала вже від середини XII-го ст. таке саме визначене й відокремлене становище серед руських князівств, як на північному сході суздальська держава. Від злуки Волині з галицькою землею значіння цієї держави зросло ще більше, і в другій половині XIII-го століття вона зайняла, як ми вже зазначували, передове становище на цілій європейській Сході. Як довго митрополити резидували в Києві, галицько-волинські князі не виявляли змагання творити окрему церковну область у своїй державі. Але вже після великої монгольської навали (1237—1241 р.) митрополити стали все частіше та довше перебувати в Суздальщині, а вкінці митрополит Максим Грек перенісся в р. 1300 разом із своїм крилосом (капіту-

лою) до Володимира над Клязмою на постійний побут. Залежність галицько-волинської церкви від митрополита, що резидував на Суздальщині та підлягав впливам тамошніх князів, була для Романовичів небажана, для духовенства дуже невідгідна. Тому мабуть уже в 1300 р. Юрій починив старання у царгородського патріярха в справі заснування окремої митрополії для своєї держави. Ці старання увінчалися успіхом; в 1303 р. патріярх Атаназій створив нову митрополію з осідком у Галичі. До неї приділено єпископства: володимирсько-волинське, перемиське, луцьке, турівське і холмське, отже разом із митрополітальною галицькою, вона мала шість єпархій і охоплювала цілу територію галицько-волинської держави разом із залежним політично від Романовичів польськими князівствами. Першим митрополитом став Нифонт; на жаль, крім імені, нічого ближче про нього не знаємо. Він швидко помер і вже в 1305 р. патріярх висвятив нового галицького митрополита Петра, засновника та ігумена монастиря св. Спаса над р. Ратою, лівою притокою Буга (S. від Белза). Була це місцева людина, українець, з багацького, мабуть боярського роду, коли спромігся вивінувати монастир із власних засобів. Крім великої побожності визначався незвичайним малярським хистом. Коли митрополит Максим об'їздив західно-українські єпархії, ігумен Петро жертвував йому ікону пресв. Богородиці власної роботи. Незабаром після його висвячення прийшла відомість до Царгороду про смерть київсько-суздальського митрополита Максима; тому патріярх поставив Петра також і на київську катедру, зробивши його таким чином митрополитом цілої Русі. Це сталося на підставі довгих переговорів з королем Юрієм і мабуть за його згодою; тому Петро цілих півтора року мусів сидіти в Царгороді.

Угорські справи; смерть Юрія.

На Угорщині цілі два перші десятиліття XIV-го століття велася завзята боротьба за королівський престіл. В 1301 р. вимерла династія Арпадів, і по спадщину простягнули руки Карло Роберт з неаполітанської галузі французького роду Анжуй та чеський королевич Вячеслав з роду Перемислідів, бо оба були, перший через бабку, другий через прабабку, посвоячені з Арпадами. Вячеслав, перебираючи після смерті батька Вячеслава II. в 1305 р. чеський та польський престоли, зрікся своїх прав до Угор-

щини в користь свояка — баварського князя Оттона. Однак князеві не пощастило; він попав у руки семигородського воєводи, що всадив його до в'язниці. Видіставшись звідти, Оттон втік до галицько-волинського короля, що був його вуйком, а цей поміг йому дістатися через Шлеськ до Баварії. Та заколот на Угорщині не вгавав. Під кінець 1314 р. на чолі противників Карла Роберта ставув палатин Копас, до якого пристало кілька вельмож з північної Угорщини. Між ними відігравав передову роль Петро Гальсечі, званий Петеною, що мав просторі маєтності на Словаччині та zarazом був надзупаном земплинської та ужоцької столиць. Щоб дістати підмогу із заграниці, заговорники рішили запросити на угорський престіл „руського князя” і вислали до нього Петену з посольством. Це сталося очевидно ще в 1314 р. перед отвертим вибухом повстання. Про дальший хід справи довідуємося з угорських джерел лише це, що сподівана поміч з Руси не прийшла і Карлові Робертові повелосся здавити повстання (1316 р.). Вважаємо за річ зовсім певну, що руським князем, до якого Петена їздив із посольством, був ніхто інший, як саме Юрій Львович; його мати Констанція була дочкою Белі IV., мав протекцію до угорського престолу ближчі права ніж всі інші претенденти. Юрій мабуть згодився, бо в противнім разі заговорники були б вишукали іншого кандидата. Однак серед приготувань до походу, з початком 1315 р., заскочила його смерть.

Одна лиш обставина перечить такому з'ясованню справи. Польський літописець Ян Длугош, що писав під кінець XV-го ст., подає під 1308 р. вістку про смерть Евфемії, дочки куявсько-ленчицького князя Казимира, та її чоловіка, руського князя Юрія, зазначаючи, що цей народився, хрестився й умер у день свого патрона 21. (власливо 23.) квітня. Але читаючи уважно відносний уступ, бачимо, що головною справою, яку автор хотів переказати читачам, була смерть польської княжни та що лише при цій нагоді згадав також, на підставі якогось українського літопису, про смерть її чоловіка, кладучи натиск на дату дня. Автім знаємо, що в Длугоша дуже часто трапляються доволі великі хронологічні помилки, особливо при датованню подій з історії східних країв; нпр. під 1307 р. подає вістку про смерть литовського князя Гедіміна, який помер щойно взимі 1341/42 р. На довше життя та володіння Юрія вказують дати грамот, виданих його

синами-наслідниками. Перш за все грамота з 1316 р., якою відновили союз своїх попередників із Німецьким Орденем. Такі обнови союзних умов звичайно відбувалися негайно після переїми осіб на престолах союзних держав; тому годі припустити, щоб наслідники Юрія цілих вісім літ проволікали затвердження умови заключеної між їх дідом і батьком та Орденем. Відтак грамоти князя Андрея з 1320 року, якими потвердив торунським і краківським купцям торговельні права, які надав їм його батько; тут знову прийшло б спитатися, чому це сталося так пізно, аж 12 літ після смерті Юрія! Тому, приймаючи подану Длугошем дату дня за правдиву та беручи на увагу попередні переказані події на Угорщині, приходить ся визначити дату смерті Юрія Львовича на 23 квітня 1315 р. Треба згадати, що джерела виславляють його володіння, як добу тривкого мира то розвіту добробуту, добу, що в прирівнянню до відносин, які настали пізніше, була немов золотим віком.

7. Андрій і Лев II.

Взаємини з Польщею.

Володіння обох синів та наслідників короля Юрія I. — це для новочасного історика безперечно найтемніша сторінка минулого галицько-волинської держави. Три виставлені ними грамоти та відірвані, короткі вістки у трьох інших документах — ось і всі джерела про них, які заховалися до наших часів. Тому про судільне зображення їхньої діяльності не може бути мови. Першу вістку про них находимо в умові Володислава Локтика з 27 червня 1315 р. про оборонний союз з володарями Данії, Швеції й Норвегії проти брандербурзьких маркграфів. В цій грамоті польський князь зобов'язується виконати попередно обговорені постанови та прирікає в імені угорського короля, інших польських князів та в імені своїх сестрінків, руських князів, що вони всі дотримають згаданих постанов. З цього бачимо, що Андрій та Лев II. були тоді володарями галицько-волинської держави, значить, їхній батько вже тоді не жив. В найближчих роках брандербурзький маркграф Вальдемар двократно наїздив на Великопольщу. Знаючи, що скандинавські володарі не могли польському князеві прислати в той час жадної підмоги, треба догадуватися, що інші союзники, між ними й оба Юрієвичі, ретельно сповнили свій обов'язок, коли Вальдемарові не

лише не повелось відібрати Великопольщі від Локтика, але й узагалі досягнути якихнебудь добутоків. Відтак з листа вроцлавської капітули до папи довідуємося ще, що галицько-волинське військо брало участь у війні польського короля проти глогівських князів в 1321 р. і спустошило Шлеськ. Тому не дивота, що Володислав Локтик присвятив своїм сестрінкам дуже теплу згадку в листі до папи, писаним після їхньої смерті.

Союз із Німецьким Орденом.

Зараз у початках правління Андрія і Льва II. приїхало до Володимира Волинського посольство від великого майстра Німецького Ордену Карла Трірського. На чолі посольства стояв гравденський комтур, граф Сірегард із Шварцбургу, свояк Юрієвичів, мабуть онук одної з дочок короля Данила, тобто їхній тіточко-тіточний брат. Метою посольства було відновлення союзу, що існував між попередніми галицько-волинськими князями та Німецьким Орденом. Вислідом ведених у Володимирі переговорів була грамота, виставлена 9 серпня 1316 р. спільно Андрієм та Львом II., яка досі переховується в архіві в Кенігсбергу. В цій грамоті князі покликуються на точки умови, докладно списаної в актах гр. Сірегарда, (які на жаль затратилися), обов'язуються боронити землі Ордену не лише від татарів, якщо дізнаються про їхні ворожі наміри, але й від кожного наїздника. Очевидно, німецькі послы виставили подібну грамоту з приреченням оборони галицько-волинської держави. Значить, договірні сторони заключили між собою оборонний союз, що забезпечував незайманість їхніх територій. Почин до цього, як бачимо, вийшов від Німецького Ордену, що тоді провадив завзяту боротьбу з Литвою, бажаючи заволодіти Жмуддю. Проте можна догадуватися, що союз був звернений у першу чергу проти Литви, а про татарів згадано в грамоті лише про око, як про можливих союзників Литви. Замічуємо, що союз Юрієвичів з німецькими лицарями не суперечив їхнім приятним взаєминам з Володиславом Локтиком, бо відносини між польським князем та Орденом тоді ще не були ворожі.

Торговельні справи.

У зв'язку з союзом Юрієвичів із Німецьким Орденом стоїть привілей з 27. серпня 1320 р., виставлений князем Андрієм громадянам міста Торуня. Тут князь зазначає своє змагання, щоб

усі чужі купці на Русі користувалися цими самими правами, які мали за володіння його батька, обіцяє торунським громадянам, які привозять сукно та інші товари, що його митники не будуть pobирати від них оплат у товарах, запоручує їм безпеку осіб та майна й заявляє, що за кожний денар, неправно від них побраний, дістануть два денари відшкодування. Цього самого року й дня виставив також краківським купцям привілей, в яким потверджує всі права, якими користувалися за володіння батька, забезпечує їм незайманість осіб та майна та обнижує оплату, pobирану у Володимирі Волинським, з трьох грошів від штуки худоби на один гріш. Таким чином володимирський князь забезпечив нормальний розвиток торгівлі на обох головних шляхах, що вели до Західної Європи: один провадив з Володимира через Червень, південну Холмщину і Сандомир до Кракова, другий водяний вділ Бугом через Нарову та Вислу до Торуня, відтак на побережжя Балтійського Моря.

Як бачимо, грамоту для Німецького Ордену виставили оба Юрієвичі спільно, грамоти для торунських і краківських купців лише сам Андрій, титулюючи себе „князем Володимирії і паном Русі”. З цього внесок, що оба брати володіли спершу неподільно цілою галицько-волинською державою, а відтак, між рр. 1316—1320 поділилися землями: старший Андрій дістав Волинь, молодшому Львові II. припала Галичина, про яку в титулі Андрія нема згадки. Здогад деяких істориків, немов би Лев II. володів луцькою властю, спирається на легенді про луцького князя Льва та його втечу перед Гедимином до Брянська; цю легенду переказують деякі литовсько-руські літописи, але вона не має жадної історичної вартости. Варто зауважити, що спільна грамота Юрієвичів для Німецького Ордену не є безумовним доказом початкового спільного володіння цілою державою, бо деколи бувало й таке, що два або більше князів, які володіли зовсім окремими областями, заключували умову з чужими володарями одною спільною грамотою.

Папська була.

Згадати б ще про булю (лист) папи Івана XXII. з 3 лютого 1317 р., в якій папа закликає „руських князів”, щоб відреклися „блудної науки схизматичької віри” та разом із народами, що підлягають їхній владі, перейшли на лоно римської церкви. Не знаємо,

що спонукало папу до вислання цієї відозви до Юрієвичів: чи вчинив це з напешту їхнього вуйка Володислава Локтика, чи виключно з власного почину, бажаючи прославити своє ім'я придбаннями релігійної пропаганди. Це останнє мабуть ближче до правди, бо папа вислав одночасно таку саму булю і до литовського великого князя. Але заходи Івана XXII. не найшли у галицько-волинських князів жадного відгону, бо, як знаємо з пізнішого листу польського короля до папи, оба брати лишилися вірні своїй предківській церкві до самої смерті.

Дати смерті Андрія і Льва II. та обставини, серед яких вони зійшли зі світа, нам невідомі, тому в новочасній історичній літературі можна стрінути найрізніші здогади та комбінації про ці справи. Одиноким джерелом, що дає спромогу бодай приблизно означити час смерті Юрієвичів, є тількищо згаданий лист Володислава Локтика до Івана XXII., де польський король з жалем доводить папі до відома, що „два останні князі русинів із схизматичького роду, які були для нас немов непоборним щитом проти жорстокого татарського народу, зійшли зі світа”. Як остаточно вдалося ствердити, лист був писаний 21 травня 1323 року, отже смерть Юрієвичів мусіла наступити недавно перед цим, тобто в початках 1323 р. Уклад листу вказує, що вони померли або обидва одночасно, або коротко один за одним. Однак лист не дає жадних підстав до відповіді на питання, якою смертю помиралі, природною чи насильною, а якщо полягли в бою, то з яким ворогом боролися. Тому оповідання, що їх отруїли бояри, або що вони згнули у війні з литовським князем Гедимином, є пустими здогадами, що не мають наукової вартості.

8. Болеслав-Юрій II. Тройденевич.

Кандидати на престіл.

Андрій і Лев II. були справді „останніми князями русинів”, як писав Локтик до папи. Вони не лишили по собі синів, на них вимерла мужеська лінія Романовичів, що виводилася від Мстислава, сина Ярослава Мудрого. В князівствах Західної України вже здавна вкорінилося переконання, що держава є особистою власністю князя та підлягає цим самим спадковим законам, що й приватне майно, значить, з браку мужеських потомків право до княжого престолу мають члени жіночої лінії панівного роду. Отже опорож-

*чи Болеслав
Ярославича
М. Родович*

неного галицько-волинського престола стали добиватися князі, яких матері або жінки походили з роду Романовичів. Було їх трьох: Болеслав, найстарший син мазовецького князя Тройдена й Марії, дочки Юрія I., тобто сестрінок померших Юрієвичів; Володислав, син добжинського (куявського) князя Земовита II. й Анастазії сестри Юрія I., тобто тіточний брат Андрея та Льва II.; Любарт, син Гедими́на, зять (муж дочки невідомого імені) Андрія Юрієвича. Болеславу Тройденовичеві вдалося перемогти своїх суперників. Як кажуть співчасні джерела, галицько-волинські бояри та міщанство зустріли його прихильно; на нього згодився також хан Усбек, який саме тоді повернув лад Золотій Орді та привів її до давньої могутності. Болеслав відкрієся католицької віри, в якій був вихований, пристав до православної та прибрав імя діда по матері, Юрія, від якого виводив свої права до галицько-волинської спадщини. Думка деяких польських істориків (Домбровського, Зайончковського), що Болеслав завдячував свою перемогу виключно підпертю збоку Володислава Локтика та що польський король з підмогою угорського війська виправився у похід на Західню Україну та живосилом посадив Тройденовича на володимирським престолі, — це довільна комбінація, що спирається на хибним розумінню двох грамот угорського короля Карла Роберта. Автім, Локтик, зайнятий тоді війною на Шлезьку, навіть не мав спроби вмішуватися в галицько-волинські справи. Восени 1324 р. Болеслав-Юрій II. прибув до Володимира Волинського та перебрав управу держави. З недавно віднайденої грамоти його батька Тройдена виходить, що він мав тоді біля 18 літ, отже хибний був здогад багатьох істориків, немов би він був тоді ще малий хлопець і тому кілька початкових років правила за нього боярська рада.

Справа Підляшшя. Багато істориків зв'язує із смертю Юрієвичів відірвання Підляшшя від галицько-волинської держави та прилучення цієї області до Литви. Ми бачили, що Підляшшя безперервно належало до Русі з виїмком хіба коротеньких епізодів у 1214—1219 і 1235—1238 рр., — при чім в останнім триліттю мазовецький князь захопив лише Дорогичинщину. Також знаємо, що воно було волостю волинських князів, а лише переходною, від 1088 р. до середини XII. ст., стало частиною поліського (турово-пинського) наділу. Вкінці

пригадуємо, що Данило, відібравши в 1238 р. Дорогичин від Конрада, прилучив західне Підляшшя до галицької землі, міжтим, коли східне (Берестейщина) далі залишилось при Волині. Король Юрій I., обєднавши у своїх руках цілу галицько-волинську державу, володів також обома частинами Підляшшя. Пізніше наші відомості про цей край обриваються, аж у привілею для торунських купців, котрого виставлення одні історики кладуть на 1355, інші на 1366 р., литовський князь Кейстут являється володарем Дорогичина, Мельника і Берестя. Виходить, що Литва захопила Підляшшя в часі між 1315 р., тобто із смертю Юрія I., та 1355 (зглядно 1366) р. Змагання дослідників історії України, Литви й Польщі повертаються до цього, щоб звузити віддаль між обома крайніми датами та по змозі якнайдокладніше визначити час переходу Підляшшя під литовське володіння. Велике баламутство внесло в цю справу оповідання т. зв. ширшої редакції литовсько-руських літописів, що повстала щойно в середині XVI-го ст., про боротьбу литовського князя Гедимина з волинськими князями і прилучення цілої Волині, а відтак і Київщини, до Литви. Хоч майже всі історики признали, що це оповідання суперечить цілому рядові фактів, відомих з різних інших, багато певніших джерел, що власне тому є довільною комбінацією автора ширшої редакції згаданих літописів, яка не заслуговує на віру, вже ж таки багато з них думає, що бодай ядро оповідання спирається на якусь традицію про війну Гедимина з галицько-волинською державою, що ця війна велася за Підляшшя та що її вислідом було прилучення Підляшшя до Литви. Лише в докладнішим означенню часу, коли це сталося, розходяться між собою, бо литовсько-руські літописи не подають хронологічних дат. Одні (Шараневич, Антонович і ін.) впевняють, що Підляшшя забрала Литва в 1315—1316 рр., причім деякі з них здогадуються, що Юрій I. поляг у боротьбі з литовцями. Інші (Дашкевич, Ржежабка і ін.) звязують цю подію із смертю Андрія та Льва II., кладучи її на 1321—1322 рр. і кажуть обом Юрієвичам гинути у війні з Гедимином. Безпідставність обох тверджень очевидна. Перше є лише довільним і нічим не підпертим здогадом, друге опирається на комбінації оповідання литовсько-руських літописів із здогадною датою смерті Юрієвичів. За нею не лише не стоїть жадна звістка із співчасних джерел, але навпаки, їй суперечить подружжя литовського княжича Любарта з дочкою

Андрія Львовича, що припадає приблизно на цей час та свідчить про приязні взаємини між волинським князем і Гедимином. Автім про це саме свідчить підмога вислана Юрієвичами в 1321 р. Локтикові проти глогівських князів, якої не дали б, якби їм загрожувала небезпека від Литви. Ще інші історики (Грушевський, Зайончковський) кажуть, що Гедимин захопив Підляшшя в часі межівлади після смерті Юрієвичів та перед приходом Болеслава-Юрія II. в 1323—1324 рр., а саме (як зокрема впевняє Зайончковський) одночасно з походом Володислава Локтика на Західну Україну та за його згодою. Оба вчені зазначають, що за володіння Тройденовича ця волость вже не належала до галицько-волинської держави, бо серед свідків у грамотах цього князя нема берестейсько-дорогичинських воєводів. Про мнимий похід польського короля на Західну Україну ми вже говорили, як про згоду опертий на непорозумінню. Такого походу зовсім не було. А щодо свідків у грамотах Болеслава-Юрія II., то тут розходиться лише про грамоту з 1335 р., бо лише в ній названо достойників галицько-волинської держави із зазначенням урядів, які виконували. Коли серед названих у ній свідків нема берестейського, зглядно дорогичинського воєводи, то це лише вказує, що в хвилині виставлення грамоти його не було на княжій дворі, але зовсім не може вважатися за доказ, що Підляшшя тоді вже не належало до галицько-волинської держави. Не названо в грамоті ще й холмського, та й галицького воєводів, а чейже ніхто з цього не стане виводити, що також і ці землі не находилися під владою Болеслава-Юрія. Так от бачимо, що Підляшшя не відірвалося від галицько-волинської держави ані в 1315/16 р., ані 1321/22 р., ані в 1323/24 р. Коли це сталося, скажемо пізніше.

Перші умови з Німецьким Ордеом.

З обсягу заграничної політики Болеслава-Юрія II. маємо найпевніші відомості про його взаємини з Німецьким Ордеом, про які збереглися чотири виставлені ним грамоти. В першій, виставленій в 1325 р. князь обіцяє Орденові дотримати мира й приязни, як це чинили його предки: король Давид, прадід Лев і „найдорожчий дід” Юрій. По своїй суті це не був акт союзу, хоч би лиш оборонного, бо Тройденович не зобов’язувався до жадної воєнної помочі німецьким лица-

рям, лише прирікав стриматися від всього, що могло б на-
рушити мир та приязнь; значить, тут ходило лише про
збереження строгої неутральности обох сторін супроти
себе. Почин до умови вийшов мабуть від Німецького Ор-
дену. Саме тоді Польща й Литва, досі ворожі собі дер-
жави, заключили союз, зміцнений подружжям польського
королевича Казимира з дочкою Гедимина Альдоною-Ан-
ною. Німецький Орден, затривожений цим союзом, поста-
рався, щоб до нього не пристав ще й володимирський
князь.

Але саме лише запевнення неутральности не вдово-
лило Німецького Ордену. Незабаром почалися нові перего-
вори з метою сильнішого притягнення Тройденовича до
Німецьких Лицарів. Їх провадив цей сам комтур, граф Сіг-
гард із Шварцбургу, що в 1316 р. посередничив при за-
ключуванні союзу Юрієвичів з Орденем. Вислідом пере-
говорів була друга грамота Болеслава-Юрія II., виставлена
9 березня 1327 р., що з виїмком кількох дрібних стилістич-
них поправок є дослівним повторенням грамоти Юрієвичів
з 1316 р. Дослівна тотожність цих обох грамот не була
принадковою. В 1326 р. розгорілася війна між Німецьким Ор-
денем і Володиславом Локтиком, в якій по стороні поль-
ського короля станув також литовський великий князь.
Тройденович не хотів встрявати у війну, щоб не навести
на свій край напад обох сильних сусідів. Тому дослівне
повторення грамоти Юрієвичів було мабуть виразним за-
стереженням, що нова умова є лише відновленням давніх
традиційних зв'язків, які його попередників-вуйків вязали
з німецькими лицарями та що володимирський князь не
має наміру брати на себе дальше йдучих обов'язків.

Взаємини з Локтиком.

Супроти Володислава Локти-
ка Болеслав-Юрій II. зберігав
становище строгої неутральности. Це слідно не лише
з його здержливости в обох обговорених умовах з Німець-
ким Орденем, але й із листа Івана XXII. з 16. червня 1327
року, в яким папа, покликуючися на звістку про намір во-
лодимирського князя вернутися до римської церкви, взи-
ває польського короля, щоб „батьківським напінненням”
спонукав свояка до негайного переведення наміру в діло.
Папська столиця повсякчасно була добре поінформована
про відносини між володарями поодиноких держав, тому
годі припустити, щоб оберталася до Локтика з проханням

посередництва в так чутливій справі, якщо б між ним і галицько-волинським князем було щось недоладу. При цій нагоді завважимо, що здогад деяких новочасних істориків, будьтоби Болеслав-Юрій справді носився з цим наміром та опісля дійсно повернувся до римської церкви, треба вважати за хибний. Тогочасні джерела нічого про таке навернення не згадують, а рішуче суперечить йому лист Бенедикта XII. до краківського єпископа з 1341 р., де папа, згадуючи про події, що зайшли у Володимирі Волинським, тобто повбивання купців і княжих слуг, називає їх „вірними”, тобто католиками, а отруєного князя лише „сином вірних родичів”.

Справа митрополій.

Володимирський князь пильно дбав про наладнання добрих сусідських взаємин з могутнім литовським великим князем. До наближення обох володарів до себе спонукували перш за все церковні справи. В 1325 р. помер у Москві галицький та zarazом київсько-суздальський митрополит Петро. Його наслідник на київській митрополичій катедрі грек Теогност всякими способами старався не допустити до відокремлення галицької митрополії. Щоб задокументувати свою верховну владу також над західно-українською церквою, приїхав особисто до галицько-волинської держави і в травні 1328 р. поставив двох нових єпископів, галицького й володимирського. Новопоставлений галицький єпископ Федір явився незабаром у Царгороді, висланий туди князем як кандидат на митрополита, але енергійним затіям Теогноста вдалося не допустити до обнови галицької митрополії. В грамоті Болеслава-Юрія II. з 1334 р. Федір названий галицьким єпископом, а не митрополитом.

Одночасно Теогност почав старання про скасування окремої литовської митрополії, заснованої ок. 1315 р. завдяки старанням Гедими́на. Ця митрополія з осідком у Новгородку охоплювала покищо лише територію Чорної Русі, але Гедимин мав очевидно намір прилучити до неї всі сподівані займанщини на Русі. Добру нагоду до здійснення задуманого діла подала Теогностові смерть литовського митрополита Теофіла ок. 1330 р. Вважаючи себе правним наслідником Теофіла, київський митрополит виступив з домаганням видачі осталою по його смерті майна, але стрінувся із спротивом Любарта, що бажав забезпечити це майно для нового литовського митрополита. Також і вели-

кому князеві Гедиминові залежало на вдержанню заснованої за його старанням митрополії. Змагання припинити затії Теогноста проти поставлення нових митрополитів у Галичі й Новгородку наблизили до себе володарів обох заінтересованих держав. Не маючи великої надії вдержати литовську митрополію з уваги на її невеликий простір, Любарт Гедиминович ревно підтримував зусилля Болеслава-Юрія II. врятувати бодай галицьку. Старання в цій справі у патріярха примусили Теогноста поїхати до Царгороду, щоб там їм протиставитися особисто.

Союз з Литвою. Спільність інтересів на церковнім полі довела також до політичного порозуміння між володимирським князем і Гедимином. Зверхньою признакою цього порозуміння й союзу було подружжя Болеслава-Юрія II. з дочкою литовського великого князя Евфемією, званою здрібною Офкою. Христини Офки, що досі була поганкою, і весілля відбулося в 1331 році, в Полоцьку на дворі стрия галицько-волинського князя Ванька одруженого із старшою сестрою молодії. Таким чином Болеслав-Юрій виминув прикру конечність прийняти церковне благословенство на подружній звязок із рук нелюбого митрополита Теогноста, що саме тоді перебував у Володимирі Волинським.

*Дальші взаємини з Німецьким Орде-
ном.*

Наближення володимирського князя до Литви і його подружжя з дочкою Гедимина ослабило взаємини з Німецьким Орде-ном. Саме в 1330—1332 рр. війна німецьких лицарів з польсько-литовсько-угорською коаліцією дійшла до найбільшої натуги. Німецький Орден був невдоволений із заходів Тройденовича щодо приязни литовського великого князя. Тому його взаємини з Болеславом-Юрієм охололи. Витворився настрій недовіри, стали кружляти різні сплітки та наклепи. Виразною признакою відчуження було те, що новий великий майстер князь Людовик із Бравншвайгу, який у 1330 р. перебрав керму Німецького Ордену, цілих три роки не робив ніяких спроб, щоб відновити давні умови з галицько-волинським володарем. Щойно коротко перед кінцем речинця заключеного з Польщею перемиря, вислав послів до Володимира Волинського. Дня 11 лютого 1334 р. Болеслав-Юрій виставив нову грамоту, в якій, протестуючи проти

поширюваних наклепів, обнови́в попередні союзні умови з Німецьким Орде́ном та вкупі з своїми боярами зобов'язався непохитно дотримувати списаних у них постанов. Пере́міна осіб, яка незабаром наступила на становищі Великого Майстра, спричинила видання четвертої грамоти, з 20 жовтня 1335 р., укладом та змістом подібно́ю до попередніх. Ці умови не мали більшого політичного значіння, бо вкладали на договірників лише обов'язок строгої неутра́льності супро́ти себе. Їхня вага спочивала радше на торговельні́м полі, а метою було збереження давніх торговельних взаємин, які обом сторонам приносили користі. Добросусі́дські взаємини з Орде́ном удержалися до самої смерті Болесла́ва-Ю́рія II. З актів процесу польського короля з Німецьким Орде́ном дови́дуємося, що в листопаді 1338 р. переї́здив через Поло́цьк гурт послів і купців від Орде́ну на Русь. У грамоті Болесла́ва-Ю́рія II. з 20 січня 1339 р. між свідками виступає варшавський ві́йт Бартоло́мій, що був політичний аге́нт Німецьких Лица́рів і при́їхав до Володи́мира Воли́нського мабу́ть із якими́сь до́рученнями.

Ві́дносини до Казими́ра В.

Ві́дносини між Польще́ю й галицько-воли́нською держа́вою за володі́ння Локти́кового сина Казими́ра замі́тно погірши́лися та незабаром стали ворожі́. Співча́сне польське дже́рело (Свєнтокши́ський літо́пис) прино́сить під 1337 р. коротеньку зві́стку про спі́льний наї́зд Руси і татарів на Любли́нщину і про 12-денну облогу Любли́на, зазнача́ючи, що лише́ смерть татарського во́ждя спону́кала наї́зників до відвороту. Деякі́ польські і́сторики стара́ються до́казати, що ця зві́стка хибно́ примі́щена під р. 1337, і що вона́ відно́ситься до поді́й, які́ зайшли́ щойно́ після́ смерті Болесла́ва-Ю́рія II. зимо́ю 1340/41 р., та впе́вняють, що між Тройде́новичем та Казими́ром В. царю́вала зго́да, що вони́ все́ були́ в до́брім поро́зумінні́ з собо́ю. Одна́к до́кази цих і́сториків зовсі́м не пере́конливі і ми́ не нахо́димо ні́яких підста́в до тако́го дові́льного пере́суче́ння згада́ної ви́прави на Любли́н. Авті́м, інше́ співча́сне дже́рело пода́є відомі́сть про ще́ один напад татарів на Польщу́, що відбу́вся в лю́тні 1340 р., то́бто ще́ за життя́ Болесла́ва-Ю́рія II. Щоб ді́статися до польських зе́мель, татарське війсь́ко му́сило́ бути́ в поро́зумінні́ з володи́мирським кня́зем, бо́ через його́ терито́рію му́сило́ пере́ходити.

Вертаючися до нападу з 1337 р., можемо догадуватися, що спонука до цього вийшла мабуть від Тройденовича, що хотів відзискати землю, втрачену своїм іменником-дідом Юрієм I.

Вишгородські умови.

Також ще інші події свідчать, що відносини між Болеславом-Юрієм II. та Казимиром В. не були приязні. Загрожений Німецьким Орденом від півночі, чеським королем від заходу і маючи непевних сусідів від сходу (союз з Литвою вже розпознавався), Казимир старався за всяку ціну придбати собі сильного та вірного союзника. Таким надійним союзником міг бути лише угорський король Карло Роберт, одружений із його сестрою Єлисаветою. Тому польський король часто гостював на угорським дворі у Вишгороді (Н. від Буди), де з сестрою та шурином обговорював важні політичні справи, укладав з ними різні пляни. Щоб уповні приєднати собі Карла Роберта та його особисті інтереси зв'язати зі справами Польщі, Казимир склав на з'їзді у Вишгороді 1335 р. заяву, що на випадок своєї безпотомної смерті перекажує польський престіл сестрі та її чоловікові і їхнім мужеським потомкам. Практична вартість обітниці була наразі невелика. Польський король вже мав дві дочки та як молода, ледве 25-літня людина міг надіятися на більше потомків. Все ж таки Карло Роберт дуже захопився цією заявою, немов передчуваючи, що з неї вийде велика користь для нього й для його роду.

З цими плянами зв'язалися незабаром справи галицько-волинської держави. Давній кандидат до володимирського престолу, добжинський князь Володислав, стрийний брат Казимира В., мабуть спонуканий призовом невдоволеної Тройденовичем частини боярів, явився при кінці червня 1338 р. на вишгородським дворі. Тут з'ясував угорському королеві хитке становище Болеслава-Юрія II., якого правління викликало загальне невдоволення в краю, й просив воєнної помочі, щоб прогнати Тройденовича й добути для себе володимирський престіл. За це обіцявав стати йому вірним союзником. Одначе Карло Роберт надав справі зовсім інший оборот. Бажаючи збільшити свої вигляди на польську спадщину, задумав виеднати від шурина призначення свого роду першенства перед його доньками та за це заплатити йому виглядами на придбання галицько-волинських земель. На цій підставі прийшло на з'їзді

у Вишгороді, в липні 1339 р., до нової умови. Казимір забезпечував Карлові Робертові та його потомкам наслідство на польським престолі, якщо сам не матиме м у ж е с ь к о г о потомка; Карло Роберт відступав йому в доживотність права угорської корони до галицько-волинської держави*) та зобов'язувався дати воєнну поміч, щоб її завоювати. Коли задумували воєнний похід, не знаємо; мабуть це мало статися на випадок сподіваних внутрішніх заколотів у галицько-волинській державі, або при нагоді смерті Тройденовича.

Князь і бояри.

Про взаємини між Болеславом-Юрієм II. та його боярами находимо в новочасних історичних працях дуже різноманітні погляди. Одні кажуть, що за володіння останнього володимирського князя могутність боярства зросла до небувалих досі розмірів, обмежуючи до крайности владу князя; інші широко розводяться над жорстоким поведінням князя супроти підданих, підкреслюючи, що нехтував українцями, вибираючи собі дорадників з-поміж чужинців, німців і чехів. Деякі автори говорять одне й друге, не помічаючи різкої суперечности між обома осядами. Сторонники тези про всемогутність боярів покликуються на це, що в грамотах Болеслава-Юрія II. з 1334 і 1335 рр., виставлених Німецькому Ордену, бояри виступають у ролі заручників дотримання перебраних князем зобов'язань. З цього виводять, що князь не міг нічого запоряджати, ані заключувати умов із заграничними володарями без згоди та призову боярської ради. Однак розгляд текстів грамот сучасних володарів сусідніх держав, прим. Польщі або Угорщини, повчає нас, що там також вельможі часто-густо стають заручниками за свого короля, деколи в багато різкішій формі ніж у грамотах Тройденовича, а володарі зчаста зазначають, що видають своє зарядження за призволом та згодою вельможів. А все ж таки, як добре знаємо, Казимір Великий, Карло Роберт і його наслідник Людвик володіли зовсім самостійно та не допускали ніяких обмежень монаршої влади збоку вельможів. Згадки в грамотах про

*) Пригадуємо, що деякі члени роду Арпадів при різних нагодах в XII—XIII. ст. переходною засідали на галицьким престолі; з цього угорські королі виводили свої мнимі права до галицько-волинської держави та носили титул „королів Галичини й Володимирії”, що, очевидно, наразі не мало ніякого практичного значіння.

поруку державних достойників за чесне дотримання міжнародних умов та про їхню згоду й дозвіл на видання королівського зарядження були тоді загально вживаними традиційними канцелярськими формулами. За такі самі формули треба їх вважати також і в згаданих грамотах Болеслава-Юрія II., тому не слід виводити з них висновків на дійсний стан відносин.

Про становище боярства супроти князівської влади в галицько-волинській державі довідуємося з інших джерел. Галицько-Волинський літопис показує нам велику різницю в відносинах між першою і другою половиною XIII. століття. В першій половині бояри виступають як рішальний чинник у всіх важніших державних справах, перш усього при обсаді княжого стола. Це відноситься особливо до галицького боярства, бо волинське веде себе смирніше, про холмське та підляське взагалі нічого не чуємо. В другій половині цього століття навіть галицькі бояри тратять панівне значіння, на перший плян висувається особа князя. Переломовою хвилиною було призначення верховної опіки хана Бату. Санкція, яку Данило і його наслідники діставали від ханів Золотої Орди, робила їх незалежними від боярів. Завдяки цій санкції та особистим прикметам ума Данило рядив у своїй державі за останніх 20 літ панування зовсім самотійно. Володимир Василькович, бажаючи переказати володимирський престіл стрийному братові, заручився згодою хана, зовсім не турбуючися апробатою боярів. Метислав, накладаючи на берестян „ловче“, не питав нікого про раду. Все ж таки деякі переказані літописом факти показують, що князі деколи відбували з боярами наради та в деяких справах вважали за потрібне рахуватися з їхньою думкою. Такий стан тривав до смерті Юрієвичів. Щойно вимертя мужеської лінії Романовичів і майже дволітня меживлада подали боярам добру нагоду захопити керму в державі. Закликаючи молоденького Тройденовича на княжий престіл, безперечно думали покористуватися його браком досвіду та незнання місцевих справ, щоб і далі вдержати владу в своїх руках. Але Болеслав-Юрій II. не хотів бути лялечкою і бажав кермувати державою по своїй волі. Спершу поводився обережно, як ми це відмітили в його заграничній політиці і старався приєднати собі гурт прихильників. Окружувався людьми, яким міг завітати, обсаджуючи ними найважливіші уряди. Могли між ними бути й чужинці, німці й чехи., як каже співчасне польське

джерело, але імена свідків у грамотах показують, що місцевий український елемент мав рішальну перевагу, хоч може деякі з них не походили з боярських родів. Передове становище займав Дмитро Детько. Він постійно находився в оточенні князя, в грамотах його імя стоїть на першому місці серед світських достойників; належав до родового боярства і мав маєтності в околицях Перемишля.

Міста. Розвиток торгівлі спричинив зріст добробуту й політичного значіння міщанства, особливо купецтва. Крім купців-українців проживало в містах галицько-волинської держави багато чужинців, серед яких передову роль грали німці, що скупчувалися головню у Володимирі Волинським і у Львові; про німців у Холмі згадує наш літопис. Про заможність деяких з-поміж них свідчить згадка в літописі, що коли Лев Данилович і Войшелк приїхали в 1267 р. до Василька на зїзд, німецький купець Мархолд гостив усіх трьох князів у себе пиром. Про піклування Болеслава-Юрія II. містами довідуємося з його грамоти, виставленої 20 січня 1339 р., якою надав Сянокові, що був важною станицею торгівлі з Угорщиною, т. зв. магдебурзьке право. Це право звільнювало населення міста від данин та чинитби у користь князя і виймало їх з-під присуду княжих урядників, передаючи управу та судівництво міському війтові. Цими пільгами хотів князь притягнути до міста ремісників і купців з густо населених країв Середньої Європи і через це оживити промисл і торгівлю у своїй державі. Безперечно, крім Сянока ще й деякі інші міста дістали таке саме право, але ми про це не знаємо, бо їхні грамоти не переховалися до наших часів. Либонь оця колонізаційна діяльність викликала поговорі про замилювання Тройденовича до чужинців та чужини.

Трагічна смерть. Зміцнивши своє становище на престолі і забезпечивши собі підпору серед міщанства, Болеслав-Юрій II. почав отверту боротьбу з противниками. Швайцарський літописець, подаючи звістку про його смерть, підкреслює, що він „багато літ енергійною рукою провадив керму держави”. Докладніше про це оповідає літопис Траски, добре познайомлене з подіями співчасне польське джерело. Воно доносить, що Тройденович вважав

підданих у тюрмах, вимушував від них великі оплати, насилував жінок, взагалі поводився самовільно та жорстоко, даючи послух лише чужинецьким дорадникам. Швайцарське та одно чеське джерело додають, що князь спроваджував латинських проповідників та старався насильно викорінювати православну віру і через це викликав ненависть цілого населення проти себе. Замітно, що згадане польське джерело, багато ближче до терену подій, не говорить нічого про релігійні затії князя. Вже ця обставина робить вістку сумнівною і викликає підозріння, що маємо тут до діла з поширюваною в краях Середньої Європи тенденційною легендою, щоб зробити Тройденовича жертвою релігійного фанатизму визнаців православної віри. Крім цього вона сама-собою неймовірна. Болеслав-Юрій II. був, щоправда, вихований в католицькій вірі, але, перебираючи владу в галицько-волинській державі, пристав до православної церкви. Зробив це, очевидно, з політичних причин, але ці самі політичні причини також не дозволяли йому переслідувати православну віру та виявляти змагання до її викорінювання. Була б це дуже нерозумна політика, яка стояла б у різкій суперечності з обережним та поміркованим поведінням князя в багатьох інших справах. Тоді були б незрозумілі його заподатливі змагання вдержати окрему галицьку митрополію. Автім він сам, як знаємо, лишився членом православної церкви до самої смерті.

Щодо оповідання літопису Траски про поведіння князя супроти підданих, то очевидно його безглядність оберталася не проти всіх підданих, ані проти загалу боярів, лише проти ворожої йому боярської партії. За це вороги пімстилися; 7 квітня 1340 р. Болеслав-Юрій II. умер у Володимирі Волинським від отруї. Трагічну смерть князя не треба вважати, як це деякі історики роблять, за вислід солідарного „бунту” цілого боярства, лише за затію одної і то чисельно слабшої групи. Тому замість підняти зброю і живосилом прогнати з престолу нелюбого володаря, як давніми часами часто бувало, хопилися потайного, досі на українських землях зовсім не практикованого способу, скритовбивства. Навіть після смерті Тройденовича заговорникам не повелосся використати заколоту й захопити владу в свої руки, бо на чолі держави незабаром стане головний помічник та дорадник отруєного князя.

9. Дмитро Детько.

Похід Казимира В. на Львів.

Щоб відомститися за перепуск татарів у лютні 1340 р. та мабуть також за деяку участь галицького війська в їхнім наїзді на Польщу, Казимир В. вибрався в перших днях квітня, тобто ще за життя Болеслава-Юрія II. на воєнну виправу. Співчасне джерело зазначає, що забрав із собою лише горетку війська, значить, не мав наміру добувати городів та завойовувати земель, хотів лише поустошити пограничні галицькі області. Тому спрямував свій похід на бічний, мало вживаний шлях через лісову полосу, що простягалася здовж Вислока й долішнього Сяну. Цей шлях був пригожий для ненадійних рабункових набігів на пограниччя, бо ліси прикривали рухи війська та влегшували заскочити населення неприготоване до оборони. Щойно вдорозі, мабуть уже на галицькій території, дізнався про смерть володимирського князя. Тому вислав гінця до угорського короля, взиваючи його до спільного наступу, щоб по думці постанов вишгородської умови з минулого року заволодіти галицько-волинською державою. Сам же, бажаючи використати хвилевий безлад і заколот, що настали після отруєння князя, посунувся далі в глибину краю, простуючи на Львів, що, як недавня столиця та важний торговельний осередок, мав чимале політичне значіння. На звістку про отруєння князя вибухнули у Львові заворушення, товпа кинулася на чужинецьких купців і стала їх грабити, примушуючи їх шукати захисту в укріпленім замку. Коли Казимир у другій половині квітня станув під Львовом, чужинці впустили його до замку та й піддалися йому під опіку. Тут попав королеві в руки княжий скарб, де серед інших дорогоцінностей находилися давні коронні інсигнії (відзнаки) галицьких князів. Була це для Казимира дуже поважна добича з огляду на його плани стати володарем галицько-волинської держави, бо посідання коронних інсигній давало йому, за тодішнім поняттям, перевагу над сподіваними суперниками. Але цей цілий похід був лише хвилевим тріумфом без більшого практичного значіння. Польський король мусів поспішно відходити зі Львова, щоб галицьке військо не перетяло йому дороги. Відходивши, забрав із собою чужинецьких купців, а львівський замок спалив; видимо не мав жадної

надії втримати город у своїм посіданні; 15 травня бачимо його вже в Кракові.

На звістку про отруєння Болеслава-Юрія II. виправився також його батько, мазовецький князь Тройден, на сумежну з його землею область галицько-волинської держави і завоював західню частину Підляшшя, дорогичинську волость. Цей висновок виводимо з недавно віднайденної грамоти його молодшого сина Земовита з 31 січня 1342 р., в якій цей князь, одідичивши після смерти батька (1341 р.) черський наділ, дає дорогичинському воєводі доручення в справі маєтностей одного монастиря. Значить у Дорогичині урядовав тоді воєвода, настановлений мазовецьким князем. Він звався Іван Доброгостич.

Між цим Карло Роберт, діставши зазив від шурина, вислав з початком травня через Карпати угорське військо під проводом палатина Вільгельма Другета. Про перебіг та вислід цього угорського походу не згадує ніодне співчасне джерело, тому деякі дослідники думають, що Другет взагалі не переступив границі галицької землі, лише, дізнавшись про поворот Казимира до Польщі, також повернув додому. Якби там не було, мовчанка джерел та дальший розвиток подій показують, що угорський похід не досягнув ніяких більших добутоків.

Одне польське джерело (літопис Траски) оповідає, що Казимир В. в червні 1340 р. вдруге виправився на галицьку землю; цим разом провадив із собою велике військо, здобув та спалив кілька городів і, розгромивши галицькі та татарські полки, вернувся домів. Багато новочасних істориків приймає це оповідання за історичну правду. Однак воно суперечить звісткам переказаним у всіх інших співчасних джерелах, які згадують лише про одну виправу польського короля в 1340 р. та нічого не кажуть про побут татарів у галицькій землі вліті цього року. Автім, Казимир саме в середині червня гостив у себе в Кракові чеських королевичів Карла й Івана Генриха. Згадка про червневий похід польського короля приміщена в літописі Траски на самім кінці тексту, виглядає на пізнішу дописку, а щодо змісту має наскрізь легендарний характер.

Відділення Галичини від Волині.

Кандидатом до спадщини по Болеславі-Юрієві II. виступив Любарт Гедиминович, котрий, як зять володимирського князя Ан-

дрія Юрієвича, мав право лише до волинської землі. Він без перешкод засів на володимирським престолі мабуть раз після смерті свого шурина. Крім властивої Волині володів також Берестейщиною; в битві над р. Стравою 2 лютого 1348 р. володимирські і берестейські полки боролися по боці литовців проти Німецького Ордену. Однак аж по 1347 р. брак якихнебудь слідів його володіння в галицькій землі. Тут передове становище зайняв боярин Дмитро Детько, достойник та довірений дорадник отруєного Тройденевича. Він організував оборону краю перед наїздом польських та угорських військ, він — як зараз побачимо — прикличе на поміч татарів, заключить умову з Казимиром Вел., надасть торунським купцям привілей на свободну торгівлю у Львові, тобто поводитиметься як справжній володар галицької держави. Навпаки, цілий цей час (до р. 1347) литовський княжич стоїть зовсім осторонь від всіх галицьких справ, ні один із відомих нам історичних фактів не дає підстави до здогаду, немов би Детько був намісником Любарта або був у якійнебудь залежності від нього. Аргументи, що їх деякі історики (Филевич, Грушевський) приводять на доказ, що Любарт в 1340 р. заволодів не лише Волинню, але й Галичиною, непереконливі і не витримують історичної критики. Значить, після смерті Болеслава-Юрія II. галицька земля разом із Холмщиною, але вже без Підляшшя, відділилася від Волині як окреме політичне тіло. Чи причиною розділу було пробудження давнього надільного партикуляризму, чи нехоть галицького боярства до литовської династії, чи може до цього привів відмінний уклад політичних обставин, — годі напевно сказати. Керму в галицькій державі перебрала боярська олігархія, а на її чолі станув Дмитро Детько. Поруч нього видатнішу роль відігравав зразу ще боярин Данило з Острова (мабуть з Ярославщини), якого деякі історики хибно звязують із родом князів Острозьких.

Наступ на Польщу.

Наїзди Казимира В., Тройдена й угорського війська весною 1340 р. занепокоїли галицьке боярство. Загарбання галицьких коронних інсигній веліло побоюватися, що польський король захоче коронуватися як галицький володар. Тому Дмитро Детько й Данило з Острова обернулися до хана Золотої Орди з проханням помочі й оборони. Казимир В., почувши про це, вислав до Бенедикта XII. благальний лист, проха-

ючи рятунок. Папа у відповідь на татарське посольство, що гостило у нього в серпні 1340 р., старався вплинути на хана Усбека, щоб не нападав на Польщу ані на Угорщину, та жертвував своє посередництво при полагоджуванню всіх непорозумінь; одночасно проголосив хрестоносний похід на поміч польському королеві. Однак спроба посередництва не допомогла, а хрестоносний похід навіть не зібрався. В другій половині лютого 1341 р. вислані Усбеком татари разом із галицьким військом вдарили на Польщу. Частина облягала Люблин, розпускаючи широко грабункові відділи; один татарський загін загнався аж до Прус. Головна армія пробувала переправитися через Вислу, мабуть біля Завихосту, але Казимир оборонив переправу й не пустив ворогів на лівий берег ріки. Дальшу акцію найздіжників припинила звістка про несподівану смерть хана Усбека. Татари навантажені добичею спішно вернулись домів, а вслід за ними уступило й галицьке військо.

Становище Детька.

Незабаром між польським королем і Дмитром Детьком дійшло до порозуміння й замирення. Мир записали обі сторони; також наладналися взаємини з угорським королем. З цими умовами, що їх постанов на жаль не знаємо, вважатиметься питання, яке політично-правне становище займав Дмитро Детько в галицькій землі, чи був самостійний, суверенний володар, чи лише васаль або намісник, а в цім останнім випадку — чий? Відповідь на перше питання дає його грамота, виставлена торунським купцям зараз після замирення з Казимиром В., в якій він титулюється: „управителем або старостою руської землі (*provizor seu capitaneus terrae Rusiae*). Уряд старости був на Русі досі зовсім незнаний; він повстав у Чехії, а відти поширився в Польщі, частинно також на Угорщині. Старости були начальниками більших областей, в яких в імені короля виконували найвищу адміністраційну, судову й військову владу. Значить, Дмитро Детько не був самостійний галицький князь, як боярин-самозванець Володислав Кормилічич в першій половині XIII. в., лише намісник. Тяжче відповісти на питання — чий? Тут могли би входити в рахунок три володарі: Любарт, Казимир Вел. і Карло Роберт. Що Любарт тоді не був верховний володар галицької землі, ми вже бачили. Тому лишаються оба інші.

Польські, а навіть деякі російські (Андріяшев, Іло-

вайський) й українські (Милькович, О. Терлецький) історичні обстоюють, що Детько в умові з Казимиром В. признав верховну владу польського короля і був його намісником*). Своє становище спирають головню на: 1) співчасних літописних джерелах; 2) титулятурі Казимира В. в деяких документах; 3) листі польського короля до папи з 1341 р. Одначе при ближчій розгляді справи ці підстави показуються зовсім хиткі. Із співчасних літописних джерел лиш одинокий літопис Янка з Чарнкова оповідає, що підчас походу польського короля на весну 1340 р. „руські князі” (!), вельможі, начальники й решта шляхти добровільно піддалися Казимирові, признаючи його послушно своїм паном”. Лишаємо на боці факт, що Янко писав кількадесять літ пізніше, тому міг події з 1340 р. переплутати з фактами з 1349 і 1366 рр., на що вказує незгідність його оповідання з партизанським характером цього походу, як його змальовує зовсім співчасний літопис Траски. Зазначаємо лише, що Янко, оповідаючи відтак про спільний воєнний виступ галицького боярства разом із татарами проти Казимира, попадає в суперечність із попереднім представленням справи. Автім з оповідання польського літописця виходить, що признання боярами верховної влади відбулося *перед* галицько-татарським наступом на Польщу; як уклалися відносини *після* наступу та яке становище відтак зайняв Детько супроти польського короля, про це зовсім не згадує. Аргумент, що Казимир В. в деяких грамотах, виставлених перед вереснем 1349 р. вживав титулу „великого князя Руси”, зовсім відпадає, бо показалося, що всі ці грамоти (числом 7 на всіх 132, виставлених у 1340—1349 рр.) або підроблені, або мають хибні дати. В листі до Венедикта XII., знаним лише із змісту поданого в булі папи до краківського єпископа з 29 червня 1341 р., польський король повідомляв про свою умову з Детьком, в якій Детько перебрав на себе деякі зобовязання, за що він, Казимир, присягою заporučив, що полішить „руському народові його обряди, права і звичаї”; одначе боячися, щоб такою запорукою не нарушити Божої волі, просив

*) Польська історіографія, а особливо публіцистика так сильно переконані про справедливність цієї тези, що всі польські наукові, політичні та культурні інституції гарячково готовилися до маніфестаційного відсвяткування в цім 1940 р. 600-ліття „прилучення Галичини до Польщі” і лише вибух війни з Німеччиною перешкодив сповненню цього наміру.

папу звільнити його від зложеної присяги. Брак місця не дозволяє нам на подрібний розбір цього листа. Зазначуємо, що одинокий безсумнівний висновок, який з нього можна зробити це те, що польський король був невдоволений з умови та хотів її зірвати. Висказ про деякі зобов'язання Детька не дає нічого позитивного, а згадка про заporуку обрядів, прав і звичаїв руському народові була лише тактичним прийомом, щоб спонукати папу звільнити від присяги. Що Казимир, коли б навіть мав тоді владу в Західній Україні, не думав починати своєї діяльності від насильного навертання населення на латинську віру, показало його пізніше володіння.

Навпаки, маємо деякі вказівки які доказують повну незалежність галицької землі від польського короля перед осінню 1349 р. Перш за все лист Детька до торунських міщан. Не тому, що запрошує купців до обнови торговельних взаємин із Львовом виключно у власнім імені, без поклику на повновласть від короля, — бо до цього мав би право навіть тоді, якщо був би його старостою. Рішальний є спосіб, в який говорить про війну з Казимиром та заключений із ним мир, ані слівцем не згадуючи про призначення його верховної влади чи опіки над собою та висловлюючися про польського короля як про чинник йому зовсім рівнорядний. Відтак титулятура Казимира В. в документах. Якщо умова заключена з Детьком признавала б польському королеві хоч би лише ілюзоричні верховні права над галицькою державою, він хіба не занедбав би цього зазначити у своїм титулі; одначе, як ми вже сказали, нема ні одного автентичного документу з часу перед завоюванням в 1349 р., в яким Казимир ужив би титулу володаря Руси. Так от аргумент, що ним деякі історики пробували доказати прилучення Галичини до Польщі в 1340 р. обертається саме проти цієї тези. Дуже важною вказівкою є мандат Казимира, виданий 11 січня 1345 р., де заборонює митникам у всіх підлеглих йому землях побирати від вислицьких міщан якінебудь оплати; тут вичислює пойменно всі ці землі, але про галицьку не згадує. Вкінці є згадки в двох літописах, Меховським та Торунським, які виразно зазначають, що Казимир завоював Русь під кінець 1349 р.

Угорський протекторат.

Так із трьох здогадних патронів Детька лишається лише угорський король. Всі сумніви усуває лист Людовика В.,

сина й наслідника Карла Роберта, до Дмитра Детька з 20. травня 1344. р. Тут угорський король припоручує „своєму вірному мужеві“, „старості Русинів“, щоб від угорських купців не побирав вищих мит ніж від приїжджих з Польщі або з інших країв. І зміст і форма листа показують, що Людовик В. писав його не до рівнорядного собі володаря, ані до незалежного від себе чужого достойника, лише до підвладного урядника або васала. Своїм припорученням король вміщується в ділянку фінансового господарства галицької землі, своє бажання висказує в формі наказу (*damus in mandatis*), а титулу „вірний муж“ (*fidelis vir*) вживали в тодішній дипломатії виключно лише у відношенню до урядовців та взагалі залежних від себе осіб. Значить, Дмитро Детько був намісником угорського короля. Лист Людовика так переконливо вирішує справу, що деякі вчені (Абрагам, Пашкевич), бажаючи рятувати позицію польської історіографії, висунули комбінацію, що Детько правив Галичиною з рамени обох королів, польського й угорського. Такі випадки подвійного опікуництва траплялися, хоч доволі рідко, в історії. Але супроти наведених нами доказів непричасности польського короля в управі галицькою землею, ця нова теорія — це зовсім зайвий і безпідставний здогад.

Як прийшло до признання галицькими боярами угорського протекторату, можемо виміркувати з укладу тодішніх політичних відносин. Після відходу татарів у надволянські степи, положення боярської олігархії було доволі непевне. Смерть хана викликала, як звичайно, в Золотій Орді довгий заколот і боротьбу за начальну владу між силами небіжчика. Загрожена одночасно з трьох боків: від Польщі, Угорщини й мабуть також від Любарта, Галичина не могла рахувати на поміч татарів. Не лишалося нічого іншого, як шукати порозуміння з котримсь із противників. Щойно обговорений лист з 1344. р. показує, що бояри вибрали Угорщину. Мабуть заважили тут традиції давніх зв'язків та угорські впливи, що за часів Льва І., одруженого з угорською королівною, були доволі помітні. Можливо, також і сподівання, що угорський король полишить боярам більшу ніж інші претенденти свободу в управі. Ціною порозуміння було признання верховної влади угорського короля, а цей знову признав Дмитра Детька управителем галицької землі в характері свого старости-намісника. Дальший розвиток подій можемо собі уявити

ось як. Договірившись з боярами, Карло Роберт спонукав Казимира В. заключити з Детьком умову про взаємну неагресію. Польський король пристав на це, не бачивши наразі іншого виходу. Його положення під ту пору було також клопітливє. Відпертя галицько-татарських військ охоронило, щоправда, Польщу від ворожого наїзду й руїни, але не дало йому влади над галицькою землею. Його вигляди на придбання цього краю були з весною 1341 р. менші, ніж перед роком, коли йшов походом на Львів: тоді ще міг рахувати на внутрішній заколот у краю та на угорську поміч, тепер же відносини в галицькій землі наладналися, а на випадок відкинення пропозиції мира мав би угорське військо проти себе. Крім цього кожної хвилини загрожувало відновлення війни з Німецьким Орде-ном.

Пляни Казимира В.

Все сказане, — очевидно, лише здогади, бо джерела залишають нас тут без якихнебудь вказівок. Але ці здогади дають спромогу якслід зрозуміти дальший розвиток подій. Польський король, вважаючи умову з Детьком за вимушену, нетайно поробив у папи старання про її уневажнення, наслідуючи її в спосіб, який запевнював йому звільнення від присяги. Одночасно заведений у надіях на придбання галицької землі за поміччю шурина та огірчений на нього за недо-тримання вишеградської обітницї, кинувся в обійми суперників угорського короля, чеських Люксембургів, надіючися при їхній допомозі здійснити свої пляни. В травні 1339. р. Казимир овдовів. З весною 1341. р. почалися переговори в справі його подружжя з Маргаритою, дочкою чеського короля Івана, а вже в червні Казимир приїхав до Праги на весілля. І хоч наречена кілька днів перед вінчан-ням умерла, польський король вже після її смерти підписав дуже замітні умови з Люксембургами. Тут прирік призна-вати чеського короля Івана за рідного батька, а його сина Карла, тоді моравського маркграфа, за брата, й без їхнього відома та згоди не заключувати нового подружжя. Заразом зобов'язався помагати їм проти всіх ворогів. Щодо угор-ського короля застеріг собі, щоправда, право виступу в його обороні, якщо Люксембурги напали б на Угорщину, але на випадок угорського наїзду на землі Люксембургів зобов'язувався поспішити з цілим своїм військом їм на підмогу. Одночасно виставлено грамоти, що містили зобов'язання

Люксембургів супроти Казимира. Ці грамоти затратилися, але їхній зміст був безсумніву аналогічний із змістом грамот підписаних польським королем, тобто Люксембурги зобов'язувалися прийти з цілим своїм військом Казимирові на поміч, якщо угорський король напав би на Польщу. Стара́ння у папи за звільнення від присяги та заключені в Празі трактати виразно показують, що польський король задумував зірвати умову з Детьком та оружною силою здійснити свої претенсії на галицький престіл, навіть тоді, коли б це мало довести до війни з Угорщиною. Однак за колоти на Шлеску та швидке прохолодження приязни Люксембургів з цього приводу примусили його відсунути переведення своїх намірів в діло на догіднішу пору.

Торговельні справи.

Одинокими слідами діяльності Дмитра Детька як правителя на галицькій землі, що переховалися до наших часів, — це його зазив до торунських міщан і звістка про оновлення галицької митрополії. Грамота до торунян, виставлена у Львові, не має дати, але зміст показує, що її зладжено швидко після заключення мира з польським королем, тобто в 1341. або найпізніше з початком 1342. р. Тут Детько подає міщанам Торуня до відома, що його колотнеча з Казимиром покінчилася заключенням мира, тому можуть без перешкоди приїздити з крамом до Львова, як і за його попередників. Коли б хто з них хотів тут поселитися на постійний побут, дістане, як досі бувало, вільне громадянство й інші права за оплатою щорічного чиншу. Вкінці зобов'язується винагородити всі шкоди, які потерпіли по смерті останнього князя, наскільки ці шкоди нанесли їм мешканці Львова. З цього бачимо, яку вагу привязував новий правитель галицької землі до обнови торговельних взаємин із заграничними краями. Торговельних справ дотикає також вже згадуваний лист Людовика В. до Детька з 20. травня 1344. р., де король жадав, щоб із купцями, які приїжджали з Кошиць та взагалі з Угорщини, поводитися в Галичині так само, як із купцями з Польщі та з інших земель і не вимагали від них більших митних оплат.

Обновлення митрополії.

З документів царгородського патріархату, виставлених у 1347. р. довідуємося про хвилеве оновлення галицької митрополії. Попереду ми бачили, що всі змагання Боле-

слава-Юрія II. до нової обсади митрополичої катедри в Галичі розбивалися об затії митрополита Теогноста. В жовтні 1341 р. настали в Царгороді великі переми́ни. По смерті цісаря Андроніка III. (Молодшого) вдова по нім, Анна Савойська, перебрала управу в імені малолітнього сина Івана V. Палеолога. Спираючися на патріярха Івана XIV. Калекаса та інших достойників, рішучо поборювала впливового дорадника свого чоловіка - небіжчика Івана Кантакузена, який хотів заволодіти престолом. Дмитро Детько використав переми́ну правлячих в Царгороді осіб для корисного полагодження справи західно-української церковної самоуправи. Йому повелоса виеднати згоду регентки і патріярха на реактивацію галицької митрополії, і патріярх висвятив галицького єпископа на митрополита, передаючи йому верховну владу над всіма єпархіями (володимирсько-волинською, перемиською, луцькою, турівською і холмською), які в 1303. р. були відлучені від київської митрополії. Це сталоса в 1342. або 1343. р., бо на присуді патріяршого синоду в справі митрополита з Філіппі, який у цім часі винесено, знаходиться також підпис „галицького архиєрея”. На жаль, документи не подають імені новопоставленого митрополита. Мабуть був ним Гавріїл, якого Казимир В., вичисляючи галицьких митрополитів у листі до патріярха з 1370 р., поставив на третім місці після Петра перед Федором. Це очевидна помилка, бо в часі між смертю Петра та поставленням Федора нема, як ми бачили, місця для нікого іншого. Тому приходиться прийняти, що польський король переплутав порядок та що Гавріїл був наслідником Федора.

Як треба було сподіватися, обнова галицької митрополії викликала енергійну протиакцію з боку митрополита Теогноста, яку підпер також московський великий князь Семен. Оба вислали в 1347 р. посольство до патріярха з рішучим протестом. Посольство приїхало до Царгороду зараз після нового політичного перевороту, що передав цісарську корону Іванові Кантакузеніві, а на патріярший престіл посадив його сторонника Ісидора. Це дуже влегшило висланцям Теогноста й Семена переведення порученого їм діла, бо нові керманичі византійської держави і Церкви пильно заходилися біля скасування всіх постанов та заряджень своїх попередників. Допоміг ще спосіб, який у Царгороді все бував успішний: присилка грошей на обнову абсиди церкви св. Софії. Цісар Іван VI. Канта-

кузен видав у серпні 1347 р. едикт, що касував галицьку митрополію та заряджував повернення єпархій „Малої Руси” київській митрополії. Цей цісарський едикт затвердив відтак патріярший синод, а патріярх віззав галицького митрополита, щоб негайно явився в Царгороді і тут оправдався з піднесених проти нього митрополитом Теогностом обвинувачень. Про ці всі постанови византійський цісар повідомив у вересні 1347 р. Любарта окремим листом, прохаючи князя, щоб подбав про усунення галицького митрополита, спонукав його поїхати до Царгороду та признав київського митрополита, як властивого та одного управненого начальника Церкви цілої Руси.

Любарт володарем Галичини.

Цей лист кидає жмут світла на тодішні політичні відносини в Західній Україні. Чей ніхто не стане сумніватися, що византійський цісар був добре освідومлений, хто саме володіє землею, в якій находилася галицька єпархія та резиденція її єпископа, зглядно митрополита. Тому, коли в справі виконання свого едикту та постанов собору звернувся до князя Любарта, домагаючися від нього співділання, то це очевидний доказ, що ніхто інший, лише Любарт був тоді володар галицької землі. Одночасно також меткий і запопадливий митрополит Теогност старався особисто вплинути на князя та приєднати його для своїх плянів. Негайно сам вибрався в подорож до „волинської держави”, щоб на місці припильнувати докладне виконання заряджень. Ми знаємо, що Любарт гаряче підпирав змагання Болеслава-Юрія II. до добуття автономії для західньо-української Церкви. Але від цього часу обставини змінилися. Гедиминовичі потерпіли в битві над р. Стравою 2 лютого 1348 р. тяжку невдачу. Отже мусіли поладнати дотеперішні непорозуміння з московським великим князем та, супроти наступальної загрози з боку Німецького Ордену, шукати опертя в суздальським світі. Теогност дуже зручно використав це політичне положення. Овдовілого після смерті Андріївни Любарта висва-тав з донькою ростовського князя Константина Борисовича, сестрінкою великого князя Семена, та запосередничив подружжя литовського великого князя Ольгерда з Ульяною, дочкою тверського князя Олександра Михайловича. Вигляди на піддержку з боку суздальських князів спонукали Любарта, відказатися від давніх плянів на церковнім полі.

Коли ж і серед яких умовин зайшла зміна в політичній управі галицької землі? Наразі можемо лише відповісти, що це сталося між кінцем травня 1344 р., коли Дмитро Детько *ще* був старостою, та вереснем 1347 р., коли Любарт *вже* був володарем Галичини. Очевидно, ця подія повинна була найти голосний відгомін так само на угорським дворі, де син Карла Роберта Людовик В., вважався верховним паном галицької держави, як також у Кракові, де Казимир В. лише дожидав нагоди, щоб нею заволодіти. Коли ж зміна відбулася тихо та непомітно, — бо співчасні джерела ні слівцем не згадують про якунебудь збройну акцію з цього приводу, — то видимо, якісь особливі обставини перешкодили цим обом володарям вмішуватися в справу та доходити своїх претенсій із зброєю в руках. Тому перегляд подій в обох сусідніх державах за згадане триліття (1344—1347) може подати підставу до точнішого означення часу переходу галицької землі під владу Гедиминовича.

Відносини на Угорщині.

В липні 1342 р. умер Карло Роберт, передаючи угорський престіл старшому синові Людвикові. Молодший Андрій, оженений з Іванною, внукою неаполітансько-сицилійського короля Роберта, мав по смерті цього останнього одідиčiti його престіл. Молодий угорський король зараз на початку правління стрінув великі труднощі. В Хорватії вибухло повстання, що найшло підтрим з боку могутньої венецької республіки, в Неаполі, в січні 1343 р. помер король Роберт, переказуючи престіл виключно Іванні, поминаючи її чоловіка Андрія та застерігаючи, що правління зможе Іванна перебрати щойно після скінчення 24-го року життя. Людовик дуже живо зайнявся справою покривдженого брата й намагався спонукати папу, щоб уневажнив заповіт Роберта й коронував Андрія. До Хорватії вислав славонського бана Миколу. Одначе Миколі не вдалося, мимо великих зусиль, здавити повстання і остаточно при кінці червня 1345 р. мусів сам король вибратися в похід на південь. Але тоді Венеція виступила зовсім отверто та вислала велику флоту, що облягла Зару. Людовик післав загроженому місту частину свого війська на поміч, а сам вернувся на Угорщину, щоб зібрати більші сили. Сюди наспіла до нього відомість, що 18. вересня наслані Іванною вбивці замордували Андрія. Ця звістка сильно потрясла Людовиком і він з палким завзяттям став готувитися до ве-

якого збройного походу до Італії, щоб пімстити смерть брата та заволодіти неаполітансько-сицилійським престолом.

Відносини в Польщі.

Заключена в 1341 р. приязнь між Казимиром В. та Люксембургами прохолонула дуже швидко, їхні взаємини ставали все більше напружені. Причиною була заборчча політика короля Івана та його сина Карла на Шлеську, яка порушувала інтереси польської держави. Люксембурги знову стали рішуче по боці Німецького Ордену і спільно з ним підняли в зимі 1344-45 р. демонстраційний похід на Литву, який однак покінчився невдачею. Це штовхнуло Казимира в обійми баварських Вітельсбахів, завзятих ворогів Люксембургів. Одночасно навязав переговори з Литвою, де по смерті Гедимина (в зимі 1341-42 р.) та після трілітнього правління його сина Явнути засів під кінець 1344 р. на велико-княжій престолі брат Явнути Ольгерд. З початком 1345 р. дійшло до отвертої війни між Польщею й Чехією. Чеське військо виперло Казимира із Шлеська й 12. липня 1345 р. приступило до облоги Кракова; 6. вересня заключено перемир'я, яке мало тривати до 11. листопада, але було відтак за спонукою папи продовжене на необмежений час.

Цей побіжний огляд показує, що саме 1345 рік та особливо літні місяці цього року, коли угорський король воював у Хорватії, а чеські війська облягали Казимира в Кракові, був найдогіднішою порою, коли Любарт міг захопити галицьку землю, не лякаючися їхнього вмішання. Недаром польський король у листі переказанім булою з 18. жовтня 1345 р. так рішучо впевнював папу, що як лише йому поведеться заключити мир з Люксембургами, негайно оберне своє військо проти „литовців-схизматиків”. На жаль, брак якихнебудь джерельних звісток не дозволяє нам нічого сказати про спосіб, в який Любарт заволодів Галичиною і як до нього поставилося місцеве боярство. Навіть не знаємо, чи ця подія була зв'язана із смертю галицького старости Дмитра Детька.

Другий похід Казимира на Західну Україну.

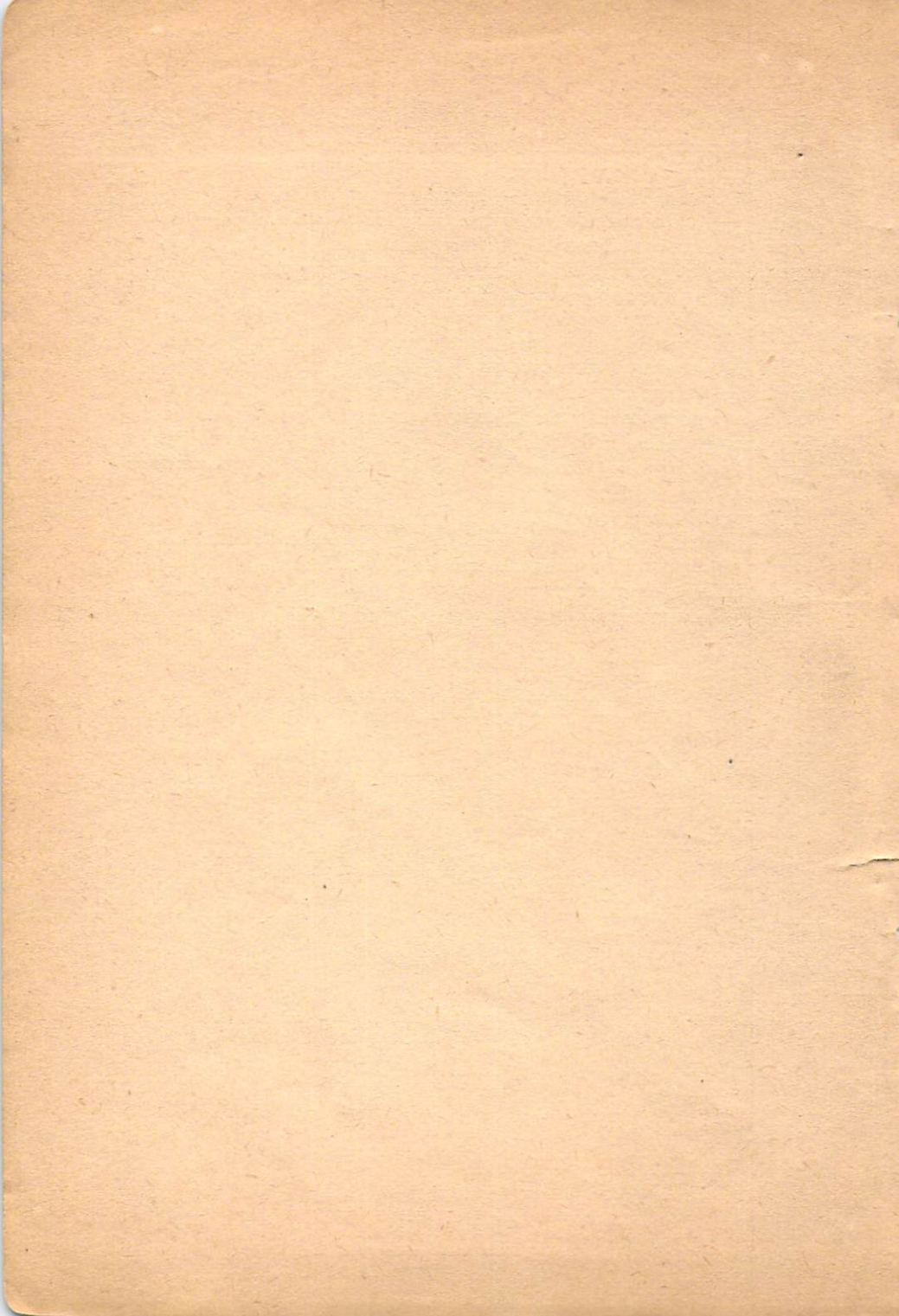
Ще кілька літ проминуло, заки польський король поспів здійснити своє приречення.

Щойно трактат з Люксембургами 22. листопада 1348 р.

і порозуміння з Німецьким Орденom вліті 1349 р. забезпечило Казимирові плечі й дозволило йому обернути всі свої сили на схід. Погром, якого дізнала Литва над р. Стравою 2. лютого 1348 р., де — як переказують німецькі джерела — полягло 10 тисяч литовсько-руського війська, сильно ослабив сили Гедиміновичів. Автім Любарт, видимо, тепер зовсім не сподівався наступу польського короля і тому дався знечевя заскочити. Все це запевнило Казимирові легкий воєнний успіх. Виправившись в перших днях вересня 1349 р., зайняв без великого труду Белз, Львів, Володимир Волинський та загнався аж до далекого Берестя. Лише Луцька не міг здобути і ця область лишилася в руках Любарта. Цілий воєнний похід тривав несповна три місяці; 5. грудня 1349 р. польський король був уже з поворотом у Сандомирі, де виставив грамоту, в якій перший раз затитулювався „королем Польщі і паном руської землі”.

Але, як незабаром виявилось, це був тільки хвилинний, тимчасовий успіх. Похід Казимира В. в 1349 р. був лише вступом до довгої та тяжкої боротьби між Польщею й Литвою за західно-українські землі.

КІНЕЦЬ I. ЧАСТИНИ.

З М І С Т:

	Стор.
ПЕРЕДІСТОРИЧНІ ЧАСИ	
1. Кам'яна доба	3—9
Льодовик	3
Перші поселенці	3
Новокам'яна доба	4
Надбужанська культура	4
Гребінева кераміка	5
Скриневі гроби	6
Кургани	7
Шнурова кераміка	8
Населення	8
2. Бронзова доба	9—12
Бронза	9
Вироби з бронзи	10
Кераміка	11
Населення	11
3. Залізна доба	12—22
Лужицька культура	12
Залізо	12
Висоцька культура	14
Знаряддя	14
Прикраси	15
Кераміка	15
Територія	16
Неври	17
Східно-германський торговельний шлях	18
Вандали	20
Готи	21
Римські впливи	21
РАННЬО-ІСТОРИЧНІ ЧАСИ	
1. Велика мандрівка народів	22—23
Держава готів	22
Прихід гунів	23

	Стор.
2. Українська колонізація	23—33
Розселення українських племен	23
Бужани й дуліби	24
Волиняни	25
Червень	26
Найдавніші оселі. 1. За літописами:	26
2. За назвами:	28—32
а) краєзнавчими	28
б) особовими	28
в) службовими	31
г) оборонними	31
р) осельничими	32
д) колонізаційними	32
Висновки	33

КИЇВСЬКА ДОБА 33—48

1. Прилучення до київської держави	33—37
Територія Червенських Городів і Підляшшя	33
Давня політична приналежність	36
Завоювання Підляшшя	37
2. Боротьба з Польщею за Червенські Городи	37—38
Втрата Червенських Городів	37
Відискання	38
3. Міжкняжі усябиці та часті переміни	38—44
Поділ руської держави	38
Ізяслав Ярославич	39
Ярополк Ізяславич	40
Зїзд у Любчі	41
Волинська війна	41
Ярослав Святополчич	42
Розклад Русі на окремі держави	43
4. Перші волинські князі з Мстиславового роду	44—48
Ізяслав Мстиславич	44
Війна за Київ	45
Походи на Галичину	46
Мстислав Ізяславич	46
Зруйнування Києва	47

ІV. ДОБА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 48—123

1. Роман Мстиславич	48—53
Роздроблення Волині	48
Галицькі справи	49
Непорозуміння з тестем	50
Засновини галицько-володимирської держави	51
Походи на Подніпров'я	51
Смерть Романа	52

2. Сороклітня боротьба за галицький престіл	53—63
Угорсько-польська опіка	53
Умова в Спіжу	55
Метислав Удатний	56
Битва над Калкою	57
Помилки Метислава	57
Об'єднання Волині	58
Затії Олександра	58
Суперництво Ольговичів	59
Монгольська навала	60
Успокоєння	61
Битва під Ярославом	62
3. Останнє 20-ліття панування Данила	63—73
Монгольська зверхність	63
Походи на лівих	63
Литовські справи	64
Холм столицею держави	65
Війна і союз з Мендовом	67
Болоховці і Куремса	68
Пожежа Холму	69
Бурунда	70
Збудення укріплень	70
Смерть Мендовга	71
Смерть Данила. Характеристика	72
4. Шварно Данилович	73—75
Поділ спадщини	73
Погранична війна з Польщею	74
На литовським престолі	75
5. Лев I. Данилович і Володимир Василькович	75—88
Новий поділ	75
Війна з Тройденом	76
Взаємини з Польщею	77
Холм знову столицею	78
Дальші війни з Польщею	79
Участь у поході Телебуги	79
Завоювання Люблина	80
Смерть і характеристика Володимира Васильковича	82
Заколот за Берестейщину	84
Метислав Данилович	85
Смерть і характеристика Льва I.	86
6. Юрій I. Львович	88—94
Втрата Люблинщини	88
Об'єднання галицько-волинської держави	89
Взаємини із сусідами	91
Галицька митрополія	91
Угорські справи; смерть Юрія	92
7. Андрій і Лев II.	94—97
Взаємини з Польщею	94

	Стор.
Союз із Німецьким Орденем	95
Торговельні справи	95
Папська була	96
3. Болеслав Юрій II. Тройденович	97—100
Кандидати на престіл	97
Справа Підляшшя	98
Перші умови з Німецьким Орденем	100
Взаємини з Локтиком	100
Справа митрополій	102
Союз з Литвою	103
Дальші взаємини з Німецьким Орденем	103
Відносини до Казимира В.	104
Вишгородські умови	105
Князь і бояри	106
Міста	108
Трагічна смерть	108
4. Дмитро Детько	110—120
Похід Казимира В. на Львів	110
Відділення Галичини від Волині	111
Наступ на Польщу	112
Становище Детька	113
Угорський протекторат	115
Пляни Казимира В.	117
Торговельні справи	118
Обновлення митрополії	118
Любарт володарем Галичини	120
Відносини на Угорщині	121
Відносини в Польщі	122

Ілюстрації

Родовід князів, які володіли на землях Холмщини й Підляшшя.

Володимир Великий † 1015

